

УКРАЇНСЬКА МОВА

9

УДК 811.161.2(075.3)
А21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.03.2017 р. № 417)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу цього підручника під час проведення конкурсного відбору проєктів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*»:

Сидорук Н. Д., учитель Здолбунівської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 5 Здолбунівської районної ради Рівненської області; старший учитель;

Канівець З. М., доцент кафедри методики змісту освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, кандидат педагогічних наук.

Авраменко О.

А21 Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олександр Авраменко. — К. : Грамота, 2017. — 160 с. : іл.
ISBN 978-966-349-616-0

Основу підручника становить матеріал із синтаксису складного речення, а також із розвитку мовлення (згідно з вимогами чинної програми для дев'ятикласників). У цій навчальній книжці більш доступно подано теоретичні відомості, а дидактичний матеріал, за яким учні мають засвоювати мовні знання, уміння й навички, дібрано за тематичним принципом: людина та світ, вдача й поведінка людини, страви, мода, сучасна музика, мистецтво, квіти, замки та фортеці, подорожі, навчання й робота, екологія, гігієна, відкриття та ін.

Рубрики «Культура слова», «До речі...», «Зауважте!», «You Tube» містять додатковий цікавий і важливий матеріал із мовних тонкощів, подолання суржикових елементів, збагачення словника тощо. У підручник інтегровано матеріали мережі Інтернет з експрес-уроками, які сприятимуть розвитку мовної компетентності учнів.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

УДК 811.161.2(075.3)

Дорогі дев'ятикласники!

Цього навчального року ви продовжуєте вивчення синтаксису й пунктуації. Звуки, слова та їхні особливості, які ви детально вивчали в попередніх класах, є будівельним матеріалом для речення, за допомогою якого ви вже можете передавати свої думки, інтонації та емоції.

Підручник допоможе вам у цікавій і сучасній формі опанувати знання із синтаксису складного речення, а також навчатиме правильно ставити розділові знаки, від яких багато що залежить, коли вам доводиться висловлювати думки (у цьому ви найближчим часом переконаєтеся).

Особливістю цієї книжки, з одного боку, є спрощений і більш доступний підхід до вивчення граматичних явищ, а з іншого — новий формат підручника — той, який використовують у Німеччині, Великій Британії, США й інших країнах світу з високим рівнем життя та освіти. Такий варіант підручника дає широкі можливості для використання ілюстрацій, таблиць і схем.

Сподіваємося, що вам цікаво буде вивчати синтаксис і пунктуацію за тематичним принципом добору навчального матеріалу. Це означає, що кожен граматичну тему ви будете вивчати на мовному матеріалі з якоїсь конкретної галузі життя: пори року, страви, одяг, сучасна музика, наука, місто, подорожі та ін.

Грамотне мовлення — невід'ємна ознака успішної людини. Підвищити свій мовний рівень вам допоможе рубрика «Культура слова», у якій ви знайдете типові помилкові (часто суржикові) конструкції; проблемні наголоси, колоритні приказки.

Ми пропонуємо для вивчення мови й матеріали мережі Інтернет. Це зробить вашу роботу на уроці чи вдома більш різноманітною й цікавою.

Переглядайте експрес-уроки в YouTube (у пошукове віконце досить увести тему конкретного уроку) — вони сприятимуть якнайкращому засвоєнню мовних нюансів.

Вправа для спостережень, правила, вправи для тренування, рубрика «Культура слова», домашнє завдання — це типові складники кожного уроку. Сподіваємося, що такий формат сприятиме чіткості й організованості в опануванні української мови.

Ознайомтеся з піктограмами, які, як маяки в морі, орієнтуватимуть вас на різні види роботи. Успіхів!

Автор

Умовні позначення:

- — повторення;
- — спостереження;
- — творче завдання;
- — ключ-відповідь;

- — культура слова;
- — матеріали мережі Інтернет;
- — словник;
- — домашнє завдання.

§ 1. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте слова, подані в таблиці, і виконайте завдання.

? мова	папір	дякую	небо	крок
? мова	paper	thank you	sky	step
? мова	papier	dziękuję	niebo	krok
? мова	бумага	спасибо	небо	шаг

- А.** Заповніть першу колонку, скориставшись довідкою.

Довідка: англійська, польська, російська, українська.

- Б.** Що спільного, а що відмінного в цих мовах? Які мови мають більше спільних ознак з українською? Проілюструйте свою відповідь конкретними прикладами.

Мови бувають як близькі між собою, так і суттєво відмінні. Споріднені мови об'єднують у *мовні сім'ї* — індоєвропейську, угро-фінську, китайсько-тибетську, тюркську, монгольську, майя та ін. У кожній мовній сім'ї виокремлюють *мовні групи*, залежно від спільних лексичних, граматичних та інших ознак (германська група мов, романська, балтійська, слов'янська, індійська та ін.).

Українська мова належить до індоєвропейської мовної сім'ї та є слов'янською мовою.

Мовна сім'я	Мовна група	Мови
Індоєвропейська	германська	англійська, голландська, данська, німецька, норвезька, шведська, ісландська та ін.
	романська	іспанська, італійська, каталонська, молдовська, португальська, румунська, французька та ін.
	балтійська	латиська, литовська, пруська та ін.
	слов'янська	білоруська, болгарська, македонська, польська, російська, сербська, словацька, словенська, українська, чеська та ін.
	індійська	бенгалі, гінді, урду та ін.
	кельтська	бретонська, ірландська, шотландська, валлійська та ін.
	іранська	курдська, осетинська, перська (фарсі), таджицька та ін.

За кількістю носіїв українська мова посідає 27 місце серед усіх мов світу, а їх — понад 7,5 тис. Нині українською спілкуються близько 50 млн осіб.

Українська мова зберігає досвід попередніх поколінь, водночас вона вбирає в себе й реалії сьогодення. Отже, мова чутлива до змін у житті її носіїв. Вона — живий організм: якісь слова в ній відмирають, а якісь народжуються. Одні слова набувають статусу застарілих: *чоло, перст* — архаїзми; *князь, очіпок* — історизми, а інші лише починають своє життя. Ще 20 років тому українці не знали слів *смартфон, вайфай, Інтернет*, а нині без них важко обійтись. Є слова, які виходять із вжитку, а через якийсь час їх повертають у мову: *гімназія, лицей, бакалавр, магістр*.

У мові постійно з'являються нові слова (неологізми). Їх або запозичують з інших мов: *спікер, ефект, машина*, або придумують письменники: *високочолый* (Т. Шевченко); *чинник* (І. Франко); *світгляд, самосвідомість* (І. Нечуй-Левицький); *мрія, майбутнє, незагойний, нестяма, страдниця* (М. Старицький); *мистецтво, переможець, променистий* (Олена Пчілка); *провесна, промінь* (Леся Українка). Але не всі слова, придумані митцями, стають загальноживаними й потрапляють до словників. Є такі, що «живуть» лише в художніх творах: *яблуновоцвітно* (П. Тичина), *журбота* (І. Драч), *ластівочість* (Д. Павличко). Такі слова емоційно насажені. Їх використовують для створення цікавих художніх образів.

Усього в українській мові близько 10 % іншомовних слів, решта — питома українська лексика.

Розпізнати іншомовні слова можна за такими ознаками:

- 1) збіг голосних: *зоопарк, відео*;
- 2) збіг не зручних для вимови приголосних: *спектр, агентство*;
- 3) початкові голосні *і, е, а*: *ідея, енергія, Андрій*;
- 4) наявність звуку [ф]: *дефект, апостроф*;
- 5) звукосполуки [кс], [пс]: *таксі, психологія*;
- 6) незмінюваність іменників: *авто, хобі*;
- 7) початкові *дез-, дис-*: *дезодорант, дисгармонія*.

Надуживати іншомовними словами не потрібно. Іван Огієнко радив використовувати запозичену лексику лише тоді, коли немає в українській мові питомих відповідників.

1. Установіть відповідність (усно).

Група лексики

- 1 архаїзми
- 2 історизми
- 3 неологізми
- 4 діалектизми

Приклади

- А шуйця, уста
- Б легінь, бульба
- В русло, чарувати
- Г земство, намітка
- Д гуглити, контент

2. Випишіть слова іншомовного походження.

Суміш, щока, естетика, діброва, неологізм, еліпс, стрічка, зілля, релакс, пшениця, схованка, графа, обличчя, онікс, мрія, дисципліна, безпека, мороз, ангар, взуття, перешкоджання, реферат, освітлення.

- З перших букв вписаних слів складіть назву українського міста.

3. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. У присмеркові доброї дібровості пшеничний присмак скошеного дня. На крутосхилах срібної дніпровості сідлає вічність чорного коня (*Л. Костенко*). 2. Де ти еси, ясна водо, де тихі зорі полоскались, де білі хмари тінню брались? (*В. Стус*). 3. Блискуча упряж, наче золото, горить на гарних румаках (*Юрій Клен*). 4. І тільки гриви... курява... і хвіст... лунких копит оддаленілий цокіт (*Л. Костенко*). 5. Я із надій будую човен, і вже немовби наяву з тобою, ніжний, срібномоуен, по морю радісно пливу (*В. Симоненко*). 6. Плавно, поволі сунуть битим шляхом широкі мажі з халабудами й без них (*В. Малик*). 7. Світе мій гучний, мільйонноокий, пристрасний, збурунений, німий... (*В. Симоненко*).

- A.** Знайдіть у реченнях неологізми й застарілі слова, зробіть над ними відповідні записи: *неол., заст.*
- Б.** Розкрийте лексичне значення цих слів (*усно*).

4. Запишіть слова у дві колонки: 1) без апострофа; 2) з апострофом. Поясніть лексичне значення виділених слів (*усно*).

Нез..ясований, *екстер..ер*, моркв..яний, пам..ять, олів..є, осв..ячений, лев..ячий, вир..ячити, об..єднання, В..єтнам, *ал..юр*, *арф..яр*.

- З перших букв записаних слів складіть приказку.

5. Прочитайте вірш Ю. Рибчинського й виконайте завдання.

Мова, наша мова — Мова кольорова, В ній гроза травнева Й тиша вечорова. Мова, наша мова — Літ минучих повість, Вічно юна мудрість, Сива наша совість.	Мова, наша мова — Пісня стоголоса: Нею мріють весни, Нею плаче осінь, Нею марять зими, Нею кличе літо, В ній криваві рими Й сльози «Заповіту».
Мова, наша мова — Мрійнику — жар-птиця, Грішнику — спокута, Спраглому — криниця. А для мене, мово, Ти — мов синє море, У якому тоне І печаль, і горе.	Я без тебе, мово, — Без зерна полова, Соняшник без сонця, Без птахів діброва. Як вогонь, у серці Я несу в майбутнє Невгасиму мову, Слово незабутнє.

- A.** Ви змалку звикли чути, як характеризують українську мову: *калинова, барвінкова, солов'їна...* Які художні образи використав Ю. Рибчинський, щоб передати характер української мови? Знайдіть приклади персоніфікації.
- Б.** Наділіть сучасну мову своїми характеристиками (*за потреби скористайтеся довідкою*) і наведіть переконливі приклади.

Довідка: милозвучна, м'яка, модна, мамина, батькова, бабусина, дідова, багата, рідна, сільська, міська, універсальна, вишукана, складна (легка) для вивчення, колоритна.

6. Прочитайте гумореску П. Глазового й виконайте завдання.

Кухлик

Дід приїхав із села, ходить по столиці.
Має гроші — не мина жодної крамниці.

Попросив він:

— Покажіть кухлик той, що скраю.

Продавщиця:

— Што? Чево? Я не панімаю.

— Кухлик, люба, покажіть, той, що збоку смужка.

— Да какой же кухлік здесь, еслі ето кружка!

Дід у руки кухлик взяв і нахмури́в брови:

— В Україні живете й не знаєте мови...

Продавщиця теж була гостра та бідова:

— У меня есь свой язык, ні к чему мне мова.

І сказав їй мудрий дід:

— Цим пишатися не слід,

Бо якраз така біда в моєї корови:

Має, бідна, языка — і не знає мови!

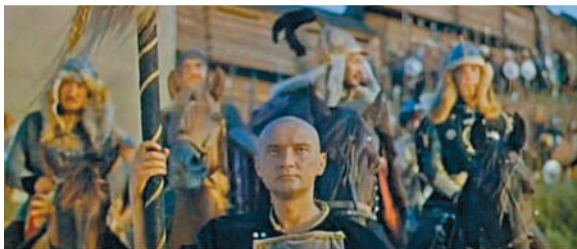

А. Який міжмовний омонім використав автор?

Б. Історично так склалося, що в окремих регіонах України переважає в побуті російська мова. Напишіть невеликий роздум (*п'ять–сім речень*) на тему «Чому, незалежно від регіону, усі громадяни України повинні знати й поважати українську мову?».

7. В уявному листі до І. Франка (*сім–дев'ять речень*) опишіть свої враження від перегляду кінострічки «Захар Беркут», використавши слова *екран*, *3G* (*тривимірне зображення*), *спецефекти*, *трейлер* і розкривши їхнє лексичне значення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Україна, український, по-українськи, випадок, ознака.

- Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
на Україні
сто років тому назад
навчатися мові
самий милозвучний
як би там не було

ПРАВИЛЬНО
в Україні
сто років тому
навчатися мови
наймилозвучніший
хай там як

- Перегляньте експрес-урок «Як виникло слово *мрія*?» і перекажіть його.

Як виникло слово *мрія*?

Перепишіть речення в робочий зошит і виконайте завдання.

1. Є боротьба за долю України. Все інше — то велике мискоборство (*Л. Костенко*). 2. Перша міська ратуша була дерев'яною, друга — із цегли, на три поверхи (*Р. Пастух*). 3. Тепер же на клич прославленого кошового відгукнулися всі, хто вмів тримати шаблю в руці (*І. Шаповал*). 4. У затишку прожити не судилось: ударив грім — і зразу шкереберть усе пішло, що ніби тільки снилось, як життєіснування й життєсмерть (*В. Стус*). 5. І вийшов я на гори, як Хорив, поглянув на Дніпра важке свічадо, братам далеким поклонився радо (*Д. Павличко*). 6. Молоді, зовсім юні, а такі вже черстводухи (*О. Гончар*). 7. Юрій Гнаткевич запропонував називати Запоріжжя Ленініжжям, бо на невеликій площі тут аж дев'ять об'єктів названо ім'ям ідола (*Журнал «Дивослово»*).

- Знайдіть у реченнях неологізми й застарілі слова, зробіть над ними відповідні записи: *неол.*, *заст.*

- Розкрийте лексичне значення цих слів (*усно*).

До речі...

Цікаві факти

- Сучасна українська мова має понад 250 тис. слів.
- У світі близько 50 млн осіб спілкуються українською мовою.
- Українська мова має напівофіційний статус в американському окрузі Кук (штат Іллінойс).
- Найбільше українських слів починаються з букви **П**.
- Найдовшим словом в українській мові вважають іменник *дихлордифенілтрихлорметилметан* (30 букв!).

§ 2. ГРАМАТИЧНА ОСНОВА. ОДНОСКЛАДНЕ ТА ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ (повторення)

1. Прочитайте речення й назвіть види підметів і присудків.

1. Насправді шоколад корисний, але його не можна споживати надміру. 2. Усі ми любимо солодощі. 3. Апельсин з ківі найкраще поєднуються у фруктовому салаті. 4. Батько з дочкою пішли до овочевої крамниці. 5. Мамин пиріг став окрасою вечері. 6. Дві картоплини розрізані навпіл. 7. Борщ здається наваристішим, аніж суп. 8. Ми вже хочемо вечеряти. 9. Діти пішли вечеряти. 10. Вода в чайнику починає кипіти. 11. «Київ вечірній» — кондитерська візитівка Києва.

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Не розбивши крашанки, не спечеш ячні. 2. Бублик чудний: кругом об'їси, а всередині нічого немає. 3. Калач приїсться, а хліб — ніколи. 4. Паляниця — хлібова сестриця. 5. Вари, горщику, борщ, а я з хлопцями погomoню. 6. Споживай, Хведьку, то хрін, то редьку. 7. Не вчи вченого їсти хліба печеного, я й сам з'їм. 8. Усякий жувака — при роботі зівака. 9. Я, грішний чоловік, за себе й за чорта їм (*Народна творчість*).

А. Підкресліть граматичні основи речень.

Б. Визначте, які речення — прості, а які — складні (*усно*).

3. Виконайте завдання.

А. Розгляньте таблицю й наведіть приклади різних видів речення.

Речення				
за метою висловлювання			за емоційним забарвленням	
розповідне	питальне	спонукальне	окличне	неокличне

Б. Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи й у кінці кожного речення (*у дужках*) укажіть, яке воно за метою висловлювання й емоційним забарвленням.

1. Скільки води людина має випити протягом однієї доби? 2. Добова норма споживання води — 1,5–2 л. 3. Не доводьте до кипіння воду для заварювання чаю. 4. Від чаю чи кави темнішають зуби? 5. Більшою мірою зуби темнішають від чаю! 6. Пом'якшуйте смак чаю й кави молоком. 7. Невже в гарячому чаї мед утрачає свої цілющі властивості? 8. Звісно. 9. Смачного!

4. Виконайте завдання.

А. Розгляньте схему й згадайте, на які питання відповідають члени речення.

Б. Перепишіть текст, підкресліть головні й другорядні члени речення.

«Чай він любив міцний і солодкий. Велика порцелянова чашка мала бути завжди повною, адже він пив його й холодним» — це рядки зі спогадів дочки Д. Менделєєва про батька. Учений не випадково віддавав перевагу цьому напою. Він знав, що міцний, свіжозаварений чай має унікальний хімічний склад. Тут і дубильні речовини, ефірні олії, білки, вуглеводи та вітаміни. Калорійність чаю у 25 разів перевищує калорійність пшеничного хліба. Чай — найближчий родич троянд і камелій. Його кущ живе приблизно 70–80 років. У нас уперше він «оселився» 1817 року в Криму, у Нікітському ботанічному саду (*З календаря «Природа зцілює»*).

ПОВТОРЕННЯ

А. Установіть відповідність (усно).

Вид односкладного речення

Ознаки речення

1 означено-особове	А дію виконує невизначена особа (<i>вони, якісь люди</i>)
2 неозначено-особове	Б дія стосується як усіх осіб, так і кожного
3 узагальнено-особове	В ствердження наявності предмета, явища
4 безособове	Г дія не має виконавця, не залежить від особи
	Д дію виконує конкретна особа (<i>я, ми, ти, ви</i>)

Б. Доберіть і запишіть приклади до кожного виду односкладного речення.

1. Кашу маслом не зіпсуєш (*Народна творчість*). 2. Кашу треба готувати на повільному вогні. 3. Любиш молочну кашу? 4. Манна каша. 5. Кашу зазвичай готують на воді або молоці.

5. Випишіть односкладні речення, указавши вид кожного з них (*у дужках*).

1. Сало... 2. Його часто називають українським національним продуктом. 3. Полюбляємо його не лише ми, а й наші гості. 4. Отож, повертаючись у свій закордон, вони у валізах обов'язково везуть кілька кілограмів цього подарунка з України. 5. Купуючи сало, передусім звертайте увагу на колір. 6. Якісний продукт має білий колір із ніжно-рожевим відтінком. 7. Вибирайте сало завтовшки 2,5–3,5 см. 8. Йї обов'язково треба спробувати його на смак. 9. Воно має легко жуватися й бути смачним. 10. Отже, їжте хліб і сало на здоров'я! (*За Т. Федяй*).

6. Запишіть слова у дві колонки: 1) з м'яким знаком; 2) без м'якого знака (*на місці пропуску*). Поясніть лексичне значення виділеного слова (*усно*).

Сніжин..ці, вишен..ці, Уман..щина, іскрит..ся, нян..чити, промін..чик, обурюєш..ся, оболон..ський, мен..ше, *емігрантс..кий*, пекар.., генуез..кий, красун..чик, ріл..ництво, стежин..ці, Ел..брус, камін..чик, готуєш..ся, ткац..кий.

• З перших букв записаних слів першої колонки складіть назву салату.

До речі...

- Любов українців до сала закарбовано в численних прислів'ях і приказках. Прочитайте вислови про сало й поясніть, як ви їх розумієте.

Живу добре: сало їм, на салі сплю, салом укривають.
Із сала невелика слава, та й без нього погано.

Кому що, а цигану сало.
Постимо, а сала меншає.

7. Опишіть рецепт приготування сніданку з продуктів, зображених на ілюстрації. Використайте лише односкладні речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Куліна́рія, напíй, на́чинка, піа́ла, вершковíй.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
яйце всмятку
жарити по рецепту
тушене м'ясо
свіжий творог
Приємного апетиту!

ПРАВИЛЬНО
рідке/некруте яйце
смажити за рецептом
тушковане м'ясо
свіжий сир
Смачного!

3. Перегляньте експрес-урок «Лавка чи крамниця?» і перекажіть його зміст.

Лавка чи крамниця?

Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Зазвичай волосся миють шампунем. 2. А чи правильно ви це робите? 3. Мити його треба щодня або ж через день. 4. Усе залежить від типу вашого волосся й способу життя. 5. Довгі пасма перед миттям треба розчесати. 6. Нанесіть шампунь на зволене волосся й помасажуйте його протягом однієї-двох хвилин. 7. Змийте піну теплою водою. 8. Не мийте голову холодною або гарячою водою! 9. Використовуйте тільки теплу воду. 10. Вік живи – вік учись! (С. Спущя).

А. Перепишіть речення в робочий зошит і підкресліть головні та другорядні члени.

Б. У кінці кожного речення зазначте його характеристики (за зразком).

Зразок. Батьків і Батьківщину не вибирають (розповідне, неокличне, односкладне, узагальнено-особове).

§ 3. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ (вставні слова, звертання, однорідні члени речення)

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*усно*).

Вставні конструкції не є членом речення й можуть означати: 1) упевненість/неупевненість; 2) позитивні/негативні емоції; 3) ... ; 4) ... ; 5)

1. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Звісно то скрипіли охоплені полум'ям дерева (*М. Стельмах*). 2. Усе небо здавалося здригається трепеще спалахами світла голубого нетутешнього (*О. Гончар*). 3. Того можливо не знайду я слова щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*). 4. І я виходжу в гомін трав і припадаю до сліда бо значить хтось мене чекав а може й зараз вигляда? (*А. Малишко*). 5. За східним звичаєм гості не сміють відмовлятися від дарунків бо то була б господарям образа (*Леся Українка*). 6. Справді два деркачі що почали перегукуватися в траві над Десною раптом притихли... 7. До речі раз уже мова зайшла про погоду й про мисливця який відмовився вбивати вищеописану ворону доведеться описати й самого мисливця (*О. Довженко*).

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*усно*).

Звертання не є членом речення й виражається іменником у ... відмінку.

2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Старі дуби спасибі вам за осінь за відлітання радості і птиць! (*Л. Костенко*). 2. І ти моя єдина встает із-за моря з-за туману моя слухняная рожевая зоре. 3. Оставайтесь здорові мої високі тополі і хрещатий мій барвіночку. 4. Зоре моя вечірняя зійди над горою поговорим тихесенько в неволі з тобою (*Т. Шевченко*). 5. Весно вітре люблю вас гори ріки тучі! Люди люди я ваш брат я для вас рад жити (*І. Франко*). 6. Припливайте до колиски лебеді як мрії опустіться тихі зорі синові під вії. 7. Ой біжи біжи досадо не вертай до хати не пуцу тебе коліску синову гойдати (*В. Симоненко*).

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*усно*).

Однорідні члени речення відповідають на одне й те ж питання й залежать від

3. Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Холодні осінні тумани клубочаться вгорі й спускають на землю мокрі коси (*М. Коцюбинський*). 2. На в.соких жовто/гарячих тополях іскрилося осіннє сонце (*Я. Баш*). 3. Сірий пр..порош..ний весняною п..люкою степ збігає на південь і стигне там голубим мар..вом (*Г. Тютюнник*). 4. По узліссі й на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон/трава. 5. Д..рева ще безлисті але вкриті бростю. 6. На оз..рі туман то л..жить п..л..ною то хв..лює од

вітру то розривається одкриваючи бідо/блакитну воду (*Леся Українка*). 7. Усе це повітря і покручені лози і зів'яла трава все це мимо/хіть нагадує щасливі хвилини життя (*М. Коцюбинський*). 8. Тепла липнева ніч пролітає садками посадками скиртами в полях (*О. Гончар*). 9. Навколо тільки дрімучий тютюн і мак і кукурудзяні тополі й соняшники (*О. Довженко*).

- А.** Перепишіть речення, уставивши пропущені літери *е, и* й знявши риску.
- Б.** Розставте розділові знаки.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Кожен із вас, сподіваюся, знає вислів «підкова на щастя». Та не всім, далєбі¹, відоме його походження. Історія цього афоризму сягає глибокої давнини. Ще в Стародавніх Римі та Греції був звичай підковувати коней і волів. Якщо, скажімо, *ратаї* чи воїни робили це з практичних міркувань, то для заможної верхівки таке оздоблення тварини мало суто обрядовий характер. Кожен по-своєму намагався продемонструвати статки: власники коней чи волів узували їх у срібні, а то й золоті підківки, намагаючись цим підкреслити своє соціальне становище. Траплялися, однак, випадки, коли коштовні вироби непомітно губилися, і той, кому щастило знайти підківку з благородного металу, неабияк дякував долі. Звідси, отже, і походить вислів «підкова на щастя».

Коли й де з'явилася підкова, хто той винахідник, що, розірвавши в горні шмат заліза, викував напівовальний каблучок і припасував його до копита коневі? На жаль, історія не зберегла імені давнього майстра (*За В. Скуратівським*).

- А.** Знайдіть вставні конструкції й запишіть їх за тематичними групами:

- 1) упевненість/непевненість;
- 2) джерело інформації;
- 3) позитивні/негативні емоції;
- 4) зв'язок між думками;
- 5) активізація уваги слухачів/читачів.

- Б.** Доберіть заголовки і перекажіть текст (*усно*).
- В.** З'ясуйте за словником, хто такий *ратаї* (*виділене слово*).

До речі...

Через графічну подібність та інші причини часто слова *адже, навіть, начебто* та ін. помилково вважають вставними й відокремлюють їх комами на письмі.

Запам'ятайте, які слова завжди вставні, а які ніколи ними не бувають.

Завжди вставні	Не бувають вставними
<p><i>отже</i> <i>мабуть</i> <i>по-перше</i> <i>по-друге</i> <i>щоправда</i> <i>а втім</i></p>	<p><i>адже</i> <i>навіть</i> <i>принаймні</i> <i>усе-таки</i> <i>начебто</i> <i>нібито</i></p>

¹ Далєбі – правду кажучи, справді.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

Роботи Миколи Сядристого (...) відомі в усьому світі. Здебільшого майстра цікавлять природні матеріали тобто ті що не окиснюються метали мінерали а ще насіння трав і дерев. Будь-яка насіннина (...) є дуже гарною від природи (...) довговічною. Маєстро (...) примудрився зробити з половинки макової зернини чудове гніздечко для трьох золотих пташенят. З-поміж створених Сядристиком див найменший у світі годинник який він поставив замість ока золотій бабці. (...) цей годинник складається зі ста тридцяти деталей (За О. Лань).

- А. Перепишіть текст, дібравши з довідки відповідні вставні слова.

Довідка: по-перше, по-друге, уявіть собі, до речі, напевно.

- Б. Розставте розділові знаки.

ЗАУВАЖТЕ!

Іменники в українській мові мають сім відмінків, на відміну від інших слов'янських мов. Сьомий відмінок — кличний, його використовують, звертаючись до людей, рідше — до тварин. Майстри слова звертаються й до неістот (прийом персоніфікації): *Весно, голубко, чому ж ти не йдеш?* (І. Франко).

- Згадаймо, як утворюється форма кличного відмінка на прикладі імен.

КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК

Чоловічі імена	Жіночі імена
Закінчення -е , якщо кінцевий приголосний основи твердий : <i>Богдан — Богдане, Олександр — Олександрє</i> .	Закінчення -о , якщо кінцевий приголосний основи твердий : <i>Дарина — Дарино, Валентина — Валентино</i> .
Закінчення -ю , якщо кінцевий приголосний основи м'який : <i>Андрій — Андрію, Григорій — Григорію</i> .	Закінчення -є , якщо кінцевий приголосний основи м'який : <i>Марія [йа] — Маріє, Анастасія [йа] — Анастасіє</i> .

ЗАУВАЖТЕ!

1. Чоловічі імена на **-а** в кличному відмінку мають закінчення **-о**: *Микола — Миколо, Микита — Микито*.
2. Пестливі форми жіночих імен мають закінчення **-ю**: *Олю, Надю, Галю* (але *Насте, Катре*).

6. Перегляньте експрес-урок «Як привернути увагу співрозмовника?». Придумайте й запишіть три речення, використавши звертання до своїх однокласників, а також почуті в експрес-уроці вставні конструкції.

Як привернути увагу співрозмовника?

7. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. За зображеною ситуацією розіграйте усний діалог з однокласниками, використавши звертання до кожної особи, що на ілюстрації, та опорні слова.

Опорні слова:

пан,	проїзд,
пані,	квиток,
хлопець,	штраф,
контролер,	виходити,
кондуктор,	заходити,
водій,	будь ласка,
заєць,	вибачати.

Б. Запишіть діалог.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Горіліць, донесті, завдання, посередині, уподобання.

2. Вивчіть той варіант приказки, який вам більше подобається.

• Перший бублик глевкий.	Перший млинець нанівець.
• На колір і смак товариш не всяк.	Кожен Івась має свій лас ¹ .
• На безлюдді й Хома — чоловік.	У степу й хрущ — м'ясо. У лісі й опеньки — м'ясо.

Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.

1. Дивлюсь на зорі опівнічні. На жаль вони також не вічні (*М. Луків*). 2. І гори і долини і поля і сади і ставок і хати були залиті й обмиті чистим прозорчастим білим як срібло світлом (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Знову ластівочко-серце ти вернулась знов звела в нас під хатою кубельце (*П. Грабовський*). 4. Виноград ріс густими невисокими кущами листя було чорно-зелене соковите буйне (*П. Загребельний*). 5. Виростеш ти сину вирушиш в дорогу виростуть з тобою приспані тривоги (*В. Симоненко*). 6. Неспокій рух і боротьбу я бачив скрізь у дубовій вербовій корі у старих пеньках у дуплах у болотяній воді на поколупаних стінах (*О. Довженко*). 7. Дяка щира тобі ніченько-чарівниченько що закрила ти моє личенько (*Леся Українка*). 8. Буває в дорозі десь трапиться чиста криниця (*Д. Луценко*). 9. Ну що б здавалося слова... А серце б'ється ожива як їх почує! (*Т. Шевченко*).

¹ Лас (діал.) — смак.

§ 4. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ (відокремлені члени речення)

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*усно*).

А. Обставина відокремлюється на письмі комами, якщо виражена дієприслівником або дієприслівниковим

Б. Обставина, виражена дієприслівником, не відокремлюється, якщо

1. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. На тротуари листя лине не тратячи на літ зусиль і пролітаючи машини здіймають жовту заметіль (*В. Сосюра*). 2. Ніжно дзвеніла хвоя смерек змішавшись із шумом ріки (*М. Коцюбинський*). 3. Вишні зацвівши в росах заплачуть (*Д. Ткач*). 4. Над лісом загорілася а потім затріщала ламаючись блискавка (*Є. Гуцало*). 5. Ліс на хвилину примовк ані шелесне завмерши (*І. Кочерга*). 6. Зігнув прохожих у дугу мороз насупившись сердито... (*В. Крищенко*). 7. Тут у полонині де небо накриває бездонні простори що живуть у самотині тільки для себе вікує тиша. 8. Над полем у високості співали жайворонки (*М. Коцюбинський*). 9. Старі верби стоять похнюпившись (*І. Кочерга*).

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*усно*).

А. Означення, виражені дієприкметниковим зворотом, відокремлюються, якщо стоять

Б. Два й більше непоширених означень обов'язково відокремлюються, якщо вони стоять після означуваного слова, перед яким

2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. На пухких плавневих ґрунтах збагачених весняним намулом усе йде в ріст фантастично жене так наче десь на іншій планеті нагрітій іншим живлющим сонцем (*О. Гончар*). 2. Пройшла гроза прозора і висока... Встає гілля налите синім соком і ярина і яблуневий плід (*А. Малишко*). 3. Заграв зарум'янився Дніпро злегка повитий свіжим серпанковим туманцем (*О. Гончар*). 4. На високих місцях поріс як джунглі сивий полин і п'янив повітря гіркими пахощами густими й задушливими (*М. Коцюбинський*). 5. Місячним сяйвом залиті мріють сади (*В. Сосюра*). 6. Осяяний сонцем перед нами розкрився зовсім новий світ (*О. Довженко*). 7. Тьмяно полискували наповнені водою колії. 8. Спіймаєш коника-стрибунця й чуєш як він маленький рветься в тебе крізь пальці своїм пружким тільцем (*О. Гончар*). 9. Спить місто оповите серпанками теплої літньої ночі (*І. Коваль*).

До речі...

У п'ятому реченні вправи 2 вжито слово *мріють*. Поміркуйте, яка початкова форма цього дієслова — *мріти* (ледь виднітися) чи *мріяти* (прагнути чогось).

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*усно*).

А. *Прикладка* — різновид означення, що виражене

Б. Поширена прикладка в середині речення відокремлюється ... , а в кінці речення перед нею треба ставити

- 3.** Перепишіть речення, розкривши дужки. Розставте розділові знаки.

1. Весна дівчисько в ластовинні ще (не)ціловане в уста... 2. Старезні пні кошлаті поторочі літопис тиші пишуть у траві. 3. Ліси шумлять моє зелене віче (*Л. Костенко*). 4. Ось вони рідні озера та луки в синім добрі солов'їних ночей (*М. Руденко*). 5. Ліс або як серби кажуть шума це (не)просто сосни та дуби (*М. Рильський*). 6. Урочисто вишикувалася проспектами зелена варта каштанів почесна варта весни. 7. Тим часом справжні отари золоте руно степовиків блукають по всьому примор'ю вигулюються перед зимою (*О. Гончар*). 8. Ще (не)начебто вчора грали білі завірюхи оркестри зими (*Є. Гуцало*). 9. Через вузький пересип були перекопані ерики цебто канали (*І. Нечуй-Левицький*).

ПОВТОРЕННЯ

- Дайте відповідь на запитання (*усно*).

Який член речення з прийменниками *крім, окрім, опріч, зокрема, на відміну від, особливо, за винятком, замість* відокремлюють на письмі комами?

- 4.** Перепишіть речення, розкривши дужки. Розставте розділові знаки.

1. Більше жодного звуку (не)дonesлося крім повівання пахучого повітря в розквітлому гіллі саду (*Марко Вовчок*). 2. Я (не)знаю нічого ніжнішого окрім берези (*Леся Українка*). 3. Ні птиць ані людей опріч ясної зірки в високості (*А. Малишко*). 4. На відміну від зими осінь (не)краде барви в дерев а одягає їх у золоте червоне й жовтогаряче (*І. Манько*). 5. (Не)чути ніякого голосу крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині (*І. Франко*).

- 5.** Прочитайте вірш М. Голоти й виконайте завдання.

Жовтневе

Вершина осені. Так. Осені зеніт...
В обличчя вже війнула прохолода.
Так неохоче завмира природа...
Ще стільки в дерева живих зелених віт!
Та відчувається наближення зими.
Земля півкулю відверта від Сонця.
А де ж ви, павутини волоконця?
Забулись, павучки, махат крильми?
Земна кора, так літом розігрита,
Вичахує поволеньки, спроквола,
І ледве в корінець іде пшеничина кволла,
Не дочекавшись бабиного літа.

Дарма. Дарма! Поборемось ще ми,
Аж поверне зима у сон глибокий
Усе живе, квітуче. А допоки,
Душе моя, тривожно не щеми,
Не завмирай в очікуванні лиха.
Яке ж це зло? Це тільки холоди,
Лиш агрегатний стан стверділої води,
Перепочинку лиш година тиха.
...А жовтень далі ронить малахіт,
І охру, і бурштин, і пломінки багрянці
І інеем сигналізує вранці
Про завтрашній листопада прихід.

А. Прокоментуйте розділові знаки у вірші.

Б. Знайдіть і прочитайте приклади персоніфікації. Поясніть, чому саме у віршах про осінь поети так часто використовують цей художній засіб.

6. Установіть відповідність (усно).

Відокремлений член речення

- 1 додаток
- 2 обставина
- 3 означення
- 4 прикладка
(різновид означення)

Приклад

- А На світі все знайдеш, крім рідної матері.
- Б Дедали попадались уже сосни — старі, руді, кострубаті.
- В Вже почалось, мабуть, майбутнє, воно, либонь, вже почалось.
- Г Надворі, припадаючи цупким листям до шибок, видзвонювала дика груша.
- Д І солов'ї, пташині менестрелі, всю ніч доводять яблуни до сліз.

7. Перепишіть текст, ускладнивши речення відокремленими членами. Підкресліть відокремлені члени речення.

Серпневе сонце поволі ховалося за небокрай. Тіні на березі моря ставали довшими. Корабель ніби застиг у морі, але насправді він стрімко наближався до порту. Тут із букетами квітів і посиленням серцебиттям очікували на своїх рідних і дорослі, і малеча. Ще мить — і сонце сховається, а море втратить ніжно-рожеву барву.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Перегляньте експрес-урок «Листопад чи листопад?» і перекажіть його. Поміркуйте, чому у вірші М. Голоти наголос у цьому слові падає на другий склад, а не на третій.

Листопад чи листопад?

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
фарби осіннього лісу
самий яскравий
вищий дерева
тронувся лід
по вівторкам

ПРАВИЛЬНО
барви/кольори осіннього лісу
найяскравіший
вищий за дерево
скресла крига
щовівторка

Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (Л. Костенко).
2. І полився спів найвний зворушливий з кришталевими трелями з переливами наче гірський струмок (З. Тулуб).
3. Під його поглядом помолодшала зелень лісу а вода заспокоюючись раптом потекла врівноваженим блакитним диханням (Є. Гуцало).
4. З лісів потяг легенький вітерець свіжіший і мокріший.
5. Твої пісні пройняті сонцем у ясну далеч полетять (Х. Алчевська).
6. Гуман сполоханий сонцем тікає за хату (А. Корінь).
7. Бувало лелека сторожуючи засинав на одній нозі й падаючи котився по стрісі (Є. Гуцало).
8. Старі верби стоять похнюпившись (І. Кочерга).
9. Міст просто поєднав два протилежні береги творячи ще одну нерухомість поміж їхнім одвічним спокоєм (П. Загребельний).
10. Ці звуки можуть линути довго витворюючи скупку й одноманітну мелодію (Є. Гуцало).
11. Моя фіранка штапельний лубок хитає лоджій обриси суворі (Л. Костенко).
12. Крім куренів була в коші паланка житло кошового та старшин (В. Чайченко).

§ 5. ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

ПОВТОРЕННЯ

- Виконайте тестове завдання.

Науковий стиль має такі ознаки

- А** нейтральна лексика, кліше, стислість викладу, послідовність, реквізити, повні речення
- Б** суспільно-політична лексика, емоційно-забарвлені слова, тропи, фразеологізми, риторичні запитання, усі види речень, пристрасний тон мови
- В** нейтральні й емоційно-забарвлені слова, тропи, вільний порядок слів у реченні, виразність, образність
- Г** нейтральна лексика, терміни, факти, складні речення, точність, логічність

Підстили наукового стилю

суто науковий	науково-навчальний	науково-популярний (науково-публіцистичний)
наукові праці (доповіді, монографії, статті, тези)	навчальна література (підручники, посібники, учнівські реферати, розповідь учителя на уроці)	популярні наукові статті в журналах, газетах; теле- й радіопередачі наукового змісту для широкого кола глядачів/слухачів

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Пума — великий хижий ссавець, званий також великим гірським левом, що живе переважно в гірських районах США й Канади. В Америці цей звір є другим за величиною представником сімейства котячих, більшим за якого може бути тільки ягуар. Довжина тіла, покритого сірувато-коричневим грубим хутром, може досягати 180 см, а маса дорослої тварини іноді сягає понад 100 кг.

Пуми населяють в основному гірські райони, де в них найменше конкурентів серед інших хижаків і можна спокійно вночі полювати на копитних тварин. Тривалість життя хижаків — до 20 років (З «Оригінальної енциклопедії тварин»).

- А.** Визначте стиль і підстиль тексту.
- Б.** Визначте, до якого типу мовлення (опис, роздум, розповідь) належить текст.
- В.** Наведіть по одному-два приклади з тексту до кожної із згаданих у тестовому завданні ознак наукового стилю.
- Г.** Перекажіть текст (усно).

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Спостереження за тваринами з космосу

Колись науковцям, щоб дізнатися, скільки буйволів блукає прерією або скільки мавп живе в тропічному лісі, потрібно було поїхати туди й порахувати. Завдяки досягненням супутникових зображень сучасні дослідники можуть установлювати чисельність деяких видів, не ризикуючи дістати укусу отруйної змії або обмороження ніг.

Сет Степлтон з Міннесотського університету (США) опублікував дослідження, у якому описав нові способи спостереження за популяціями білих ведмедів, зокрема з використанням супутника, який забезпечує зображеннями Google Earth. Білі ведмеді — найбільший вид сучасних ведмедів, а також один із найбільш досліджених видів великих ссавців на Землі, однак про їхнє знаходження в більшій частині Арктики ми знаємо мало.

Щоб знайти білих ведмедів на тлі криги, Степлтон та його колеги звузили коло пошуку до більш темних островів, де ведмеді часто перебувають наприкінці літа, після того як тане лід. За допомогою супутників дослідники успішно ідентифікували близько ста білих ведмедів. Шляхом проведення аерофотозйомки з вертольота вони переконалися, що це дійсно були ведмеді (а не каміння чи піна). Нові досягнення в автоматизації та підвищенні роздільної здатності супутникових знімків одного дня можуть дати можливість рахувати білих ведмедів незалежно від того, де вони перебувають.

Переглядаючи супутникові знімки, Фретвелл та його колеги збільшили кількість відомих колоній імператорських пінгвінів більше ніж удвічі.

2013 року Фретвелл також очолював дослідження, за допомогою якого виявляв із космосу китів. Замість того, щоб сканувати весь океан для виявлення китових хвостів чи плавців, його дослідження було зосереджене на Гольфо-Нуево (Аргентина) — затоці, у яку південні кити припливають для розмноження в період з липня по листопад. Такі місця ідеально підходять для підрахунку китів через супутник, оскільки багато видів вибирають спокійні, чисті води, де вони можуть погрітися біля поверхні води зі своїм потомством.

Науковці відстежують птахів, кажанів, морських черепах і гризунів, щоб краще зрозуміти екосистеми, підвищити рівень безпеки польотів, відслідковувати види, що вимирають, і стежити за поширенням інфекційних захворювань (*За Я. Бітлом*).

- А.** Визначте стиль тексту та належність його до певного підстилю.
- Б.** З'ясуйте тип мовлення.
- В.** Складіть план розповіді про білих ведмедів і китів.
- Г.** Перекажіть частини тексту, у яких розповідається про дослідження білих ведмедів і китів (*усно*).

Прерія, -ї, жін. Рівнинна місцевість у Північній Америці з трав'янистою рослинністю степового типу.

Популяція, -ї, жін., біол. Сукупність особин одного виду тваринних чи рослинних організмів, поширена в певній місцевості.

3. Перегляньте відеоролик «Наздогнати черепаху» (4 хв). Перекажіть ту частину, у якій розповідається про технологію відстеження морських черепах і середовище для зелених черепах (*усно*).

Наздогнати черепаху.

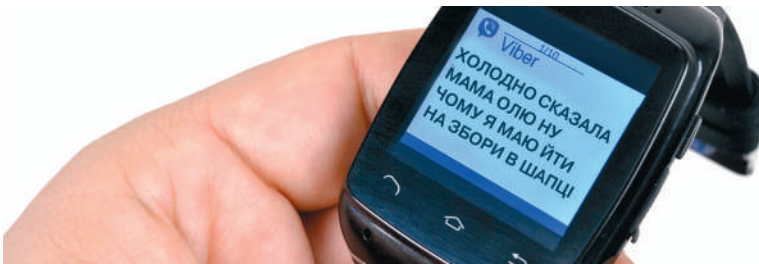
Напишіть роздум (*сім-дев'ять речень*) у робочий зошит про те, чому людина повинна дбати про тварин, особливо про тих, які вимирають.

§ 6. ПРЯМА МОВА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте телефонне повідомлення й поміркуйте над його змістом. Хто й кому пише повідомлення?

Б. Прочитайте повідомлення з розділовими знаками й скажіть, чи так ви спочатку сприйняли текст.

«Холодно!» — сказала мама.

«Олю, ну чому я маю йти на збори в шапці?»

В. Які розділові знаки допомогли вам з'ясувати, хто, кому й про що пише?

Пряма мова — це передане дослівно чуже мовлення. Пряму мову супроводжують слова автора. Слова автора вказують на того, кому належить пряма мова. Слова автора можуть передавати й обставини, за яких відбувається мовлення. Пряма мова може бути оформлена як одним реченням, так і кількома, наприклад: *«Цікаво! Вельми цікаво, — гладив він борідку. — Ширина плечей — майже 70 см. Отож, Іване, я чекаю Вас завтра на перше тренування»* (О. Гаврош).

Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, після неї, а також усередині.

Слова автора треба вимовляти з розповідною інтонацією. Пряма мова може бути як розповідним, так і питальним чи спонукальним реченням, які потрібно читати з відповідною інтонацією. Крім того, пряма мова може бути як емоційно забарвленою (оклична вимова), так і нейтральною. Після слів автора треба робити паузу, а потім потрібно читати пряму мову з інтонацією, яка залежить від мети висловлювання й від емоційного забарвлення. Після прямої мови слова автора вимовляють із зниженою інтонацією.

Для схематичного зображення речень із прямою мовою використовують такі символи: **А (а)** — слова автора; **П (п)** — пряма мова.

Схема	Приклад
А: «П».	Тренер Олег укотре наполягав: «Тримай штангу рівно».
А: «П!»	Учень вигукнув: «Дуже важко!»
А: «П?»	Олег запитав із відтінком іронії: «А ти думав, що буде легко?»

Схема	Приклад
«П», – а.	«Знав, що буде важко, але ж не настільки», – зітхнув учень.
«П!» – а.	«Терпи, козаче!» – кинув своє звичне повчання Олег.
«П?» – а.	«А ще довго мучитися?» – благально промовив Денис.
«П, – а, – п».	«Мука й тренування, – зауважив тренер, – це різні поняття».
«П! – а. – П».	«Та я жартую! – емоційно вигукнув Денис. – Треба водою заправитися».
«П? – а. – П».	«А може, краще молоком? – кепкує Олег. – У твоєму віці я пив молоко замість води».
«П, – а: – П».	«Он від чого така гора м'язів, – здивувався Денис і додав: – Мабуть, почну пити молоко».

Зверніть увагу на останню схему в таблиці. Якщо слова автора складаються з двох частин («сказав і додав», «промовив і докинув», «спочатку запитав боязко, а потім уже сміливіше додав» і под.), то після них треба поставити двокрапку й тире, а другу частину прямої мови почати з великої літери.

Якщо пряма мова починається з абзацу, то її в лапки не беруть, а ставлять перед нею тире, наприклад: *Степан озирється й, ніби вперше помітивши Шепталову сваволю, лютю блимає з-під рудих брів:*

– *Ах ти ж, ледаче зілля!*

Батіг злітає в червонясте небо, довгий і в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально обвіває Шепталові спину й гостро впирається в тіло (В. Дрозд).

Знак оклику, знак питання й три крапки беруть разом із прямою мовою в лапки, а крапку й кому виносять за лапки.

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. «Це я, ваш Пірат, упізнаєте?» – гавкав він крізь сльози. 2. Далі я подумав, дивлячись на ластівок: «От коли б повипадали з кубла ластовенята! Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний, і розказала Ісусу Христу». 3. «Що ж його зробити? – думав я, залишивши ластівок. – Піду на вулицю шанувати великих людей. Дід казав, що за це прощається багато всяких гріхів на тім світі». 4. Пірат прокинувся й гавкнув спросоння: «А хто там мені бігає по дворі?» (О. Довженко). 5. «Чого я перекладаю, коли ж можу фейлетони писати! А потім – письменником можна бути. Он скільки письменників різних є, а я ще не письменник. Кваліфікації, – думаю собі, – у мене особливої немає, бухгалтерії не знаю, що я, – думаю собі, – робитиму?» 6. А я ото лежу, було, під ліжком, тремтю, носом сьорбаю й думаю печально: «Господи! Чого тільки не доводиться переживати через ту літературу?!» 7. А мати, було, лається: «Яка ото лиха година картоплю підриває?» (Остап Вишня).

- А. Визначте, де слова автора, а де пряма мова.
- Б. Прокоментуйте розділові знаки в реченнях.
- В. Поміркуйте, чому Остап Вишня використав неправильну форму *тремтю* (замість *тремчу*).

Фейлетон, -у, чол. 1. Невеликий літературно-публіцистичний твір, у якому висміюються та засуджуються якісь недоліки, потворні явища суспільного життя. 2. заст. Критична стаття про мистецтво, музику, літературу.

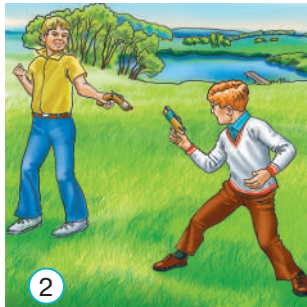
2. Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. У центрі кола стояв кумедно вбраний дядько який горланив Хто переможе Велета отримає кругленьку суму! (*О. Гаврош*). 2. До речі зазирнув до купе провідник мені здається зараз ваша станція молоді люди (*Я. Стельмах*). 3. Ти плачеш? раптом озвалася за спиною тітонька Сніжана. 4. Софійка побачила вдалині дівчину з пранням на коромислі упівголоса озвалася Не йди туди! Вернися додому! Біля води біда чекає! (*М. Павленко*). 5. Дід якось нагадав вельможному за плату але той лише розреготався й крізь сміх сказав То це ж Дем'яне завелика честь коли пан винен мужикові! Чи тобі не досить її? (*М. Стельмах*). 6. А для чого якомусь там опудалу така розкішна сомбрера? міркував Федько присипляючи свою совість Страхатиме горобців і без бриля а Вітьці на відповідальне побачення позаріз треба... Та зрештою я не краду бриль а тільки позичаю... 7. Жаль звичайно серенади буркнув Федько й смачно позіхнувши додав Ходімо спати а завтра щось придумасмо (*В. Чемерис*). 8. Не ймення тебе красить а ти його краси говорили козаки. 9. Батько звичайно в таким випадку грозив Павлусеві пальцем а до Ганни промовляв

Козир-дівка! Тебе лише в посли слати... (*А. Чайковський*).

А. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

Б. Згадайте назви художніх творів, з яких використано речення, й упізнайте відповідні ілюстрації.

3. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Ясність — головне достоїнство мови (*Арістотель*). 2. Мовчання — золото (*Народна творчість*). 3. Не завжди говори, що знаєш, але завжди знай, що говориш (*Клавдій*). 4. Найбільша розкіш — це розкіш людського спілкування (*А. де Сент-Екзюпері*). 5. Заговори, щоб я тебе побачив (*Сократ*).

А. Складіть і запишіть речення з прямою мовою, використавши наведені вище вислови й самостійно підбравши слова автора.

Б. Побудуйте до кожного речення схему.

4. Прочитайте притчу й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

Одного дня до кабінету Франциска Сальського зайшла жінка різко відчинивши двері. Перебуваючи у великому напруженні вона несподівано запитала Як мені стати святою? Франциск незворушно відповів тихо зачинивши двері

Не важливо що поступ відбувається малими кроками. Головне щоб вони були добрими за своєю суттю (*П. Пелегріно*).

- А.** Доберіть заголовок, використавши слова з тексту.
- Б.** Перепишіть притчу й розставте розділові знаки.
- В.** Побудуйте схеми до речень із прямою мовою.
- Г.** Поміркуйте над відповіддю Ф. Сальського. Як ви її зрозуміли? Свої думки сформулюйте й запишіть (*два-три речення*).

Пóступ, -у, *чол. перен.* Поступальний розвиток по висхідній лінії, перехід від нижчого рівня до вищого; прогрес.

5. Виконайте тестове завдання.

Реченню *Стійте вигукнув Остап і додав Треба зачекати на підмогу* (*розділові знаки пропущено*) відповідає схема

- А** «П!» — а.
- Б** «П! — а. — П».
- В** «П, — а: — П».
- Г** «П! — а: — П».

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

Опорні слова:

черга,	шановний(а),
крайній,	неподобство,
останній,	неввічливий(а),
пані,	вибачте.
молодий чоловік,	

А. За зображеною ситуацією складіть і запишіть текст (*п'ять-сім речень*), використовуючи опорні слова.

Б. Використайте речення, що відповідають поданим схемам.

1. А: «П?»
2. «П, — а, — п».

- 7.** Прочитайте уривок із художнього тексту й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

Попереду їхав лицар
Та лихий такий крий Боже!
Бачте крикнув Що за птиця!
Чи не встав би ти небоже?

Не біда поет відмовив
Як ти й сам з дороги звернеш
Бо як рими повтікають
Ти мені їх не завернеш!

- A.** Перепишіть уривок, розставляючи розділові знаки.
B. Прочитайте уривок, чітко проінтонувавши пряму мову й слова автора.
B. Згадайте й запишіть ім'я автора цих рядків.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- 1.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кажу́, закінчи́ти, навести́, зру́чний, фахови́й.

- 2.** Запам'ятайте народні вислови.

Дешева риба — погана юшка.

Заснула щука, та зуби не сплять.

Кожна жаба своє болото хвалить.

Коваль коню ногу кує, а жаба й собі підставляє.

Байдуже ракові, у якому горщику його зварять.

- 3.** Перегляньте експрес-урок «Хто крайній чи хто останній у черзі?». Випишіть речення з прямою мовою.

Хто крайній чи хто останній у черзі?

- Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Іване перервав хтось урешті тишу Розкажи-но як тебе жінка біла та як ти від неї забіг аж сюди (*М. Коцюбинський*). 2. Не великий пан одчиниш і сам каже Вернигора (*Народна казка*). 3. Слухай-но дурепо обірвав її проповідь Орел Не тому загинула премудра твоя прабаба що літала а тому що взялася не за свою справу (*Г. Сковорода*). 4. Ох каже як не гріх котам таких малесеньких безвинних не жаліти! І їм же хочеться на світі жити... (*Л. Глібов*). 5. Оце повісьте в корчмі аби лицарів до бою надихало сказав радник з відчутно пригаслим настроєм і вже відходячи докинув Так мені голову замакітрити! (*Ю. Винничук*). 6. Дивна дівчина думалося йому раз по разу Такої я ще й не видав ніколи! 7. Розстановивши ціле товариство Максим дав ось який розпорядок Тепер помолімося кому хто знає а потім разом заграймо в роги (*І. Франко*). 8. Перед брамою пастушок поклонився й промовив Вельмишановна брамо чи була б ти така ласкава й випустила нас на волю бо тільки ти можеш нас випустити (*Е. Андіївська*). 9. Заповідник далеко звідси відповів дядько Сюди із заповідника лосі не бігають (*Є. Гуцало*).

- A.** Випишіть у робочий зошит лише речення з прямою мовою й розставте розділові знаки.
B. Побудуйте схеми до вписаних речень.

§ 7. НЕПРЯМА МОВА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Тренер запитав у хлопця: «Відчуваєш біль у м'язах після вчорашнього тренування?»

Тренер запитав у хлопця, чи відчуває він біль у м'язах після вчорашнього тренування.

- Під час читання якого речення ви відчули, що ніби стали свідком розмови тренера з учнем?
- Якими засобами досягнуто цей ефект?
- Згадайте, що таке *пряма й непряма мова*.

Щоб передати зміст мовлення якоїсь особи, крім прямої мови, використовують і *непряму*.

Непряма мова — це чуже мовлення, передане не дослівно, а тільки із збереженням основного змісту.

Речення з непрямою мовою за будовою є складним. Перша його частина — це слова автора, а друга — непряма мова, що приєднується за допомогою сполучника чи сполучних слів (займенників або прислівників).

Заміна прямої мови непрямою

А: «П — розповідне речення».	→ [], (що).
Олег сказав: «Я в хорошій формі».	→ Олег сказав, що він у хорошій формі.
А: «П — спонукальне речення».	→ [], (щоб).
Інна попросила: «Приготуйте сік».	→ Інна попросила, щоб їй приготували сік.
А: «П — питальне речення?»	→ [], (хто, що, який, чий, коли, де, чи).
Іван усе випитував: «Коли починати?»	→ Іван усе випитував, коли починати.
Ольга запитала: «Це місце зайняте?»	→ Ольга запитала, чи це місце зайняте.

Коли пряму мову замінюють на непряму, то можуть змінюватися форми дієслів (*плануєте* → *планує*), а також займенники (*ви* → *вона*): Журналіст запитав у співачки: «**Де ви плануєте відпочивати?**» → Журналіст запитав у співачки, **де вона планує відпочивати**.

Непряма мова приєднується сполучником **чи**, якщо пряма мова виражена питальним реченням без питальних слів, наприклад: *Він запитав: «Допомогти?»* → *Він запитав, **чи** допомогти*.

1. Прочитайте речення й визначте, які з них містять пряму мову, а які — непряму.

1. Пабло Пікассо сказав про творчість Марії Примаченко: «Я схиляюся перед цим дивом — мистецтвом геніальної українки» (*І. Кагарлицький*). 2. Емма Андіївська на презентації своїх робіт якось розповідала, що герої її картин народжуються вві сні (*І. Мовчан*). 3. Під час однієї розмови Кузьма згадав, що його машина нагадує будинок на колесах (*К. Осадча*). 4. «Мені було п'ятнадцять, коли я вперше зайшов до боксерської зали», — поділився цим фактом Олександр Усик (*З журналу «Boxing news»*). 5. Ольга Фреймут розповіла, що виховувати доньку Злату їй допомагає мама (*Г. Коваленко*).

2. Прочитайте речення й доведіть, що вони містять непряму мову.

1. Святослав Вакарчук повідав, що на творчість його надихають і люди, і події (*О. Синенко*). 2. Відомий плавець Денис Силантьєв повідомив, що на Оболонській набережній у Києві відбудеться акція «День чемпіона» (*Із сайту «Українська правда»*). 3. Під час онлайн-конференції олімпійська чемпіонка Лілія Подкопаєва розповіла, що вона фінансово незалежна, має пошану, визнання й любов (*С. Сергієнко*). 4. Телеведуча Марина Леончук зізналася, що знову закохана (*Із сайту каналу «1+1»*).

3. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою й запишіть їх.

1. Меценат Богдан Ханенко говорив: «Творіння геніїв своєю суттю не повинні належати лише тим, чиєю власністю вони є». 2. Письменник Володимир Короленко сказав: «Людина створена для щастя, як птах для польоту». 3. «Слово коханої людини лікує краще, ніж усі лікарі світу, — якось сказав Аль Пачіно, а потім додав: — І вбиває швидше за всіх катів».

4. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Українська письменниця Емма Андіївська розповідає що до шести років узагалі не володіла українською мовою (*В. Агєєва*). 2. Рухи живих стихій майже не вловимі для пензля бо писати блискавку порив вітру сплеск хвиль неможливо з природи казав Іван Айвазовський (*О. Ламонова*). 3. Агатангел Кримський жартував зазвичай що легше перелічити ті мови котри ми він не володіє (*Л. Семака*). 4. Українка врятувала «Мадам Баттерфляй» повідомила преса про Соломію Крушельницьку (*Л. Громовенко*). 5. Іван Тургенєв запитав у Тараса Шевченка прозу якого українського письменника варто читати як зразок літературної мови. 6. Український поет відповів Читайте Марка Вовчка бо він один знає нашу мову (*І. Сюдюков*).

5. Утворіть чоловічі імена по батькові, запишіть їх у дві колонки: 1) на **-ович**; 2) на **-йович**.

Євген, Андрій, Лаврентій, Григорій, Олег, Роман, Леонтій, Аркадій.

• З перших букв записаних слів складіть чоловіче й жіноче ім'я.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

В інтерв'ю «Світському життю» Тіна Кароль розповіла про свій перший заробіток. Щоб купити собі солодощів у дитинстві вона колядувала. Артистка згадує що разом із сусідками обходила всі квартири свого дев'ятиповерхового будинку співаючи колядку «Нова радість стала». Тоді я навіть не мріяла бути співачкою мені було роки сім-вісім щиро зауважила Тіна. А потім зазначила що вирішила стати артисткою аж у дванадцять років (*За М. Габрук*).

А. Знайдіть і випишіть речення з непрямою мовою.

Б. Розставте розділові знаки.

7. Перекажіть анекдот, замінивши пряму мову непрямою.

Хворий на операційному столі звертається до хірурга: «Скажіть, лікарю, чи зможу після операції грати на скрипці?»

Лікар заспокоїв пацієнта: «Зможете!»

Хворий радісно повідомив: «Дивно! А до операції не вмів».

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Приказкі, даніна, чорно́зем, одина́дцять, вершковийй.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
моє день народження
задавати питання
бажаючи поспілкуватися
таємна усмішка
опанувати мовою

ПРАВИЛЬНО
мій день народження
ставити питання
охочі поспілкуватися
таємнича усмішка
опанувати мову

3. Перегляньте експрес-урок «Звідки виник фразеологізм *“розтікатися мислю по древу”*?». Перекажіть його зміст.

Звідки виник фразеологізм *«розтікатися мислю по древу»*?

Знайдіть у мережі Інтернет вислови відомої історичної особи (Сократ, Г. Сковорода, Т. Шевченко) або інтерв'ю з кимось із відомих сучасників, фото яких ви знайдете на с. 26. Випишіть три-чотири вислови (думки) і введіть їх спочатку в речення з прямою мовою, а потім — з непрямою (див. зразок).

Зразок. Будуйте Україну у своєму серці (О. Скрипка). В одному інтерв'ю Олег Скрипка сказав: «Будуйте Україну у своєму серці». В одному інтерв'ю Олег Скрипка сказав, щоб ми будували Україну у своєму серці.

§ 8. УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

ПОВТОРЕННЯ

- Виконайте тестове завдання.

Публіцистичний стиль має такі ознаки

- А** нейтральна лексика, кліше, стислість викладу, послідовність, реквізити, повні речення
- Б** суспільно-політична лексика, емоційно-забарвлені слова, тропи, фразеологізми, риторичні запитання, усі види речень, пристрасний тон мови
- В** нейтральні й емоційно-забарвлені слова, тропи, вільний порядок слів у реченні, виразність, образність
- Г** нейтральна лексика, терміни, факти, складні речення, точність, логічність

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

З дитинства не можу дивитися, як спилують дерева. Скажете, сентименти? Можливо. Але нічого в цьому світі не буває так просто. Чи не тому нинішнє покоління таке слабке, що нехтує закони любові до дерев? Замість того, аби рубати дуби, сильній половині треба частіше бувати під цими деревами, набираючись снаги. Дуб — надзвичайно енергетичне дерево, яке постійно живить людину силою. Знали козаки, чого відпочивали під міцними дубами на славі Хортиці. І не лише на Хортиці!

Люблять дуби й на Косівщині, що в Івано-Франківській області. Тут кожен дубовий гай уважають святим місцем. Управління лісового господарства області навіть затвердило спеціальну програму «Діброва», мета якої — розширення дубових лісів на Прикарпатті. Загалом же лісники планують посадити півтори тисячі гектарів лісу.

Шумлять Карпатські ліси. Карпатам понад двадцять п'ять мільйонів років. Учені кажуть, що для таких гір це відносно молодий вік, бо впродовж усього часу вони не перестають рости. А ми? Невже ми такі розумні й так вирости, що в нас вистачає мудрості приходити до лісу із скоирою й не думати, що буде опісля? *(За Н. Дичкою).*

- А.** Визначте тему, основну думку, тип мовлення й стиль тексту.
- Б.** Наведіть по одному-два приклади з тексту до кожної із згаданих у тестовому завданні ознак публіцистичного стилю.
- В.** Перекажіть стисло текст, скориставшись способами ущільнення:
 - 1) відкиньте другорядну інформацію;
 - 2) визначте найважливіші факти;
 - 3) можливо, передайте зміст абзацу одним-двома реченнями.

До речі...

Запам'ятайте: дієслово *нехтувати* вимагає від додатка знахідного або орудного відмінка: *нехтувати закони й нехтувати законами*.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Півосені, зиму й піввесни на радіо «Вежа», що в Івано-Франківську, існувала програма «Щоденник». Щоденником її можна було назвати лише тому, що програма виходила щодня, крім суботи й неділі. Придумувати трихвилинну оповідь доводилося постійно.

Коли укладалася книжка, я мав можливість цілковито переінакшити її, дописавши щось таке, про що не говорив, але хотів би сказати. Про те, як... Але про це буде вже інша книжка. Ця залишиться відкритою — випадковою, недовершеною, готовою прийняти щось інше. Адже зроблена вона лише для того, щоб на кожну прочитану історію кожному хотілося б відповісти якоюсь своєю, нічим не гіршою... Ось один із весняних записів.

Міські мешканці звикли оцінювати погоду й різні природні явища лише з огляду на їхні зручності та вигоди. Селяни, землероби, садівники, лісівники й пасічники думають не про себе, а про звірів, комах, дерева, бруньки, пагони, цибульки, зерна, квіти, листя, плоди, ягоди й коріння, якими вони опікуються. Зрештою, опікуються тільки для того, щоб з'їсти самим або віддати тим, хто живе в містах, і погоду оцінюють лише з огляду на власні вигоди. У цьому звуженні світогляду — причина найбільших нещасть людства. Але так є споконвіків, і виявляється, що ті поодинокі люди, які чують спів трави, просто не можуть і вже ніколи не зможуть переконати зважати на нього тих, хто цього співу не чує.

Позавчорашній сніг сприймався по-різному: як неприємність, вибрик, жарт, радість, ускладнення, перешкода, безсенсовість, абсурд, фрагмент, який нічого, урешті, не значить і, крім кількох відкладених рейсів, нічого не змінює. Усе одно вже весна, і цей короткочасний сніговий бунт угамується через кілька днів. Сніг випав позавчора, а через кілька днів, тобто сьогодні, по ньому залишилися тільки сліди. Здається, він справді нічого не змінив.

Однак таке твердження правильне лише в системі координат людської — антропоцентричної — логіки. Насправді два дні снігу врятували ціле плем'я, ціле військо Божих істот.

Цей маленький мужній і прекрасний народ уже знемагав від людської навали. Щодня його найкращих чоловіків, найвродливіших жінок із ненародженими дітьми, його найбільших мудреців убивали людські руки, а тіла вивозили до міста й там на площах виставляли на повільне тління. Люди руйнували їхні оселі, випорпували із землі їхні скарби, міняючи на гроші для дешевих розваг.

День снігопаду й кілька днів укритої снігом землі дали можливість цьому народові перепочити. За короткий час, відпущений до нового наступу людей, лісові племена крокусів, підсніжників і пролісків устигли вже багато. Одні з них скинули в ґрунт запліднене насіння, інші відмерли, урятувавши цим самим підземну багаторічну цибульку від знищення, а переважна більшість просто перестала бути привабливою й через це позбулася незахищеності.

Тож дводенний сніг наприкінці березня не був марним. Можливо, завдяки йому на другу весну маленьке плем'я зможе скликати нове велике військо (За Т. Прохаськом).

- А.** Визначте тему, основну думку, тип мовлення й стиль тексту. Доберіть заголовок.
- Б.** Прочитайте текст ще раз і підготуйте до нього складний план. За цим планом стисло перекажіть прочитане вголос. Скористайтеся планом роботи над стислим переказом.

Пролісок, -ска, *чол.* Рід трав'янистих рослин родини лілійних із блакитними або синіми, рідше фіолетовими або майже білими квітками на безлистому стеблі.

Підсніжник, -а, *чол.* Білий пролісок.

План роботи над стислим переказом

1. Прочитайте (прослухайте) текст.
2. З'ясуйте стиль і тип мовлення, жанр тексту.
3. Подумки визначте найголовнішу інформацію, відкинувши другорядну.
4. Прочитайте (прослухайте) текст удруге.
5. Складіть план переказу.

- 3.** Перегляньте фрагмент телепрограми «У Карпатах масово всихають смерекові ліси» (2 хв 40 с). Виконайте завдання.

У Карпатах масово всихають смерекові ліси.

- А.** Підготуйте складний план почутого тексту. Перекажіть текст за планом (*усно*).
- Б.** Під час переказування уникайте помилок, які допустили працівники лісового господарства.

Смере́ка, -и, жі́н. Багаторічне вічнозелене хвойне дерево з конусоподібною кроною; ялина звичайна.

Прочитайте вірш Л. Костенко й виконайте завдання.

Ще назва є, а річки вже немає.
Усохли верби, вживокли рови,
і дика качка *тоскно* обминає
рудиментарні залишки *багви*.

Куди ти ділась, річенько? Воскресни!
У берегів потріскались вуста.
Барвистих лук не знають твої весни,
і світить спека ребрами моста.

І тільки степ, і тільки спека, спека,
і *озерявин* проблизки скупі.
І той у небі зморений лелека,
і те гніздо лелече на стовпі.

Стоять мости над мертвими річками.
Лелека зробить декілька кругів.
Очерети із чорними свічками
ідуть уздовж колишніх берегів...

- А.** З'ясуйте за тлумачним словником лексичне значення виділених слів, запишіть тлумачення в робочий зошит.
- Б.** Напишіть коротке повідомлення (*одна-дві сторінки*) про екологічні проблеми в Україні в робочий зошит. Виберіть один із рядків вірша «Ще назва є, а річки вже немає...» як заголовок до вашої роботи.
- В.** Для написання короткого повідомлення скористайтеся порадами.

1. Сформулюйте проблему повідомлення (морально-етична, суспільна...).
2. Викладіть кілька фактів (бажано з конкретними показниками).
3. Висловіть свої міркування, у чому полягає причина порушеної проблеми, хто мав би її не допустити, як її вирішити.
4. Використайте на підтвердження своїх думок рядки з вірша Л. Костенко.
5. Сформулюйте висновок.

§ 9. ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАВАННЯ ЧУЖОЇ МОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Під час майстер-класу з культури мовлення одна поважна пані мені закинула:

— Ви сказали *виберіть* правильну відповідь, а українською треба — *обирати*, та й слово *ждати* теж не українське.

— Дозвольте з вами не погодитися, — миттєво відреагував я.

Добре, що багато творів знаю напам'ять, тож не розгубився й процитував:

Можна все на світі *вибирати*, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

А ось іще уривок:

У хмельні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

— Я зараз процитував нашого славного класика Василя Симоненка. А ви кого?
В аудиторії запанувала тиша... (*О. Травневий*).

- А.** Яку роль в описаній ситуації відіграли цитати?
Б. Доберіть до слів *вибирати* й *ждати* спільнокореневі слова.

Цитата — це дослівний уривок з тексту, що використовують в іншому тексті для підтвердження чи пояснення якоїсь думки.

Спосіб уведення цитати в текст	Оформлення на письмі	Приклад
1. За допомогою слів автора, як при прямій мові	узяти в лапки (як пряму мову)	<i>Григорій Сковорода про значення часу так сказав: «З усіх утрат утрата часу найтяжча».</i>
2. Як частина речення	зробити запис з малої літери в лапках (у середині речення)	<i>Нарешті я збагнув слова Дідро, що «сумніви — перший крок до філософії».</i>
3. Неповна цитата (уривок)	узяти в лапки (як пряму мову), а на місці пропущених слів поставити три крапки	<i>М. Рильський говорив: «Мова — утілення думки ... любимо її, ви-вчаймо її, розвиваймо її!»</i>
4. У вигляді епіграфа або віршових рядків (у вигляді строфи)	зробивши відповідний відступ, записати з великої літери (без лапок)	<i>Спочатку було слово.</i> Біблія <i>Павло Тичина майстерно викорис-товує неологізми у своїх поезіях: Не дивися так привітно, Яблуневоцвітно.</i>

Якщо вказівка на джерело йде після цитати, то її беруть у дужки, а крапку ставлять після них, наприклад: «90 % наших турбот стосується того, що ніколи не станеться» (М. Тетчер).

Коли цитують рядки з вірша, то автора записують із нового рядка, наприклад:

*І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь, —
писав Тарас Шевченко.*

Указівку на автора або джерело епіграфа треба записувати в наступному рядку (праворуч) без дужок і без крапки (*приклад див. у таблиці*).

1. Прочитайте речення й визначте, за яким правилом використано й оформлено цитату в кожному з них (*укажіть номер правила, що в таблиці*).

1. Прислухайтесь до слів Й. В. Гете, який сказав, що «перемоги вчать наївних, а поразки — мудрих». 2. Демокрит зауважив: «Щоб досягти великого, треба починати з малого». 3. «Фізична праця допомагає позбутися душевного болю» — ці слова Ларошфуко стали афоризмом. 4. «Будьте самоуками, — заповідав Т. Лео, — не ждіть, поки вас навчить життя». 5. Шевченків «Заповіт» закінчується словами: «...Не забудьте пом'янути незлим тихим словом». 6. Художній паралелізм підсилює емоційність у пісні «Чи не той то хміль»:

Гей там річка,
Через річку глиця —
Не по однім ляшку
Зосталась вдовиця.

До речі...

Глиця — багатозначне слово.

• Прочитайте словникову статтю й визначте, з яким значенням ужито це слово в останній цитаті вправи 1.

Глиця, -і, жін.

1. Листя деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя.
2. Велика дерев'яна голка, на яку нанизують листя капусти, тютюну тощо.
3. *діал.* Поперечна планка, яка що-небудь з'єднує.
4. *діал.* Місток, зроблений з колод; кладка.
5. *архіт.* Виточений фігурний стовпчик поручнів балкона, сходів тощо; балясина.
6. Лінійка, що розділяє верхню та нижню основи килима під час ткання.

2. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому цитати й прокоментуйте способи оформлення їх на письмі.

Мир — передумова самого життя. Лише за його умови можемо будувати плани, досягати мети. Мир дає вірчі грамоти всьому живому: звично називаємо цим словом і саму Землю з усім, що на ній існує. Коли кажуть: усім миром, мають на увазі саме колективну, спільну працю; з миру по нитці — у значенні «з кожного потрохи»; а вирішувати миром — «спільно». Тож мир — це й усі ми, разом узяті. І тому маємо боронити його, кожен у свій спосіб, стаючи миротворцями.

Кожному з нас дано творити мир як окрасу власного дому, своєї родини, що передбачає злагоду й лад між усіма рідними. Адже сутність миру — порозуміння, уміння домовлятися, зважати на думку інших. Одне слово, чинити відповідно до Заповіді Божої: «Люби ближнього свого, як себе самого» (*За О. Гойденко*).

3. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Мій улюблений герой козак Голота бо він не боїться ні огня ні меча ні третього болота. 2. В. Сухомлинський писав Знання без виховання меч у руках божевільного. 3. Ідею пізній себе самого розвинув у своїй філософській творчості Григорій Сковорода. 4. Ми це не безліч стандартних «я» а безліч всесвітів різних В. Симоненко. 5. ...І вражою злою кров'ю волю окропіте у цих Шевченкових словах звучить заклик до боротьби покріпаченого народу.

4. Складіть речення, процитувавши подані вислови різними способами (див. с. 32–33).

1. Скільки зла таїться всередині за гарною подобою: гадюка ховається в траві (Г. Сковорода). 2. Час гоїть усі рани (Ф. Ніцше). 3. Ми знаємо, хто ми є, але не знаємо, ким ми можемо бути (В. Шекспір). 4. Навчання ніколи не вичерпує розуму (Л. да Вінчі). 5. Людині потрібно два роки, щоб навчитися говорити, і шістьдесят років, щоб навчитися тримати язик за зубами (Л. Фейхтвангер).

5. Завершіть речення однією з цитат Коко Шанель і запишіть.

1. Усім людям властиво помилятися, але навмисне не варто цього робити, адже
2. Як важливо, коли потребують твоїх знань і вмінь, коли тільки від тебе залежить успіх компанії, у якій працюєш, але

Вислови Коко Шанель:

«Усе в наших руках, тому їх не можна опускати».

«Щоб бути незамінною, треба весь час змінюватися».

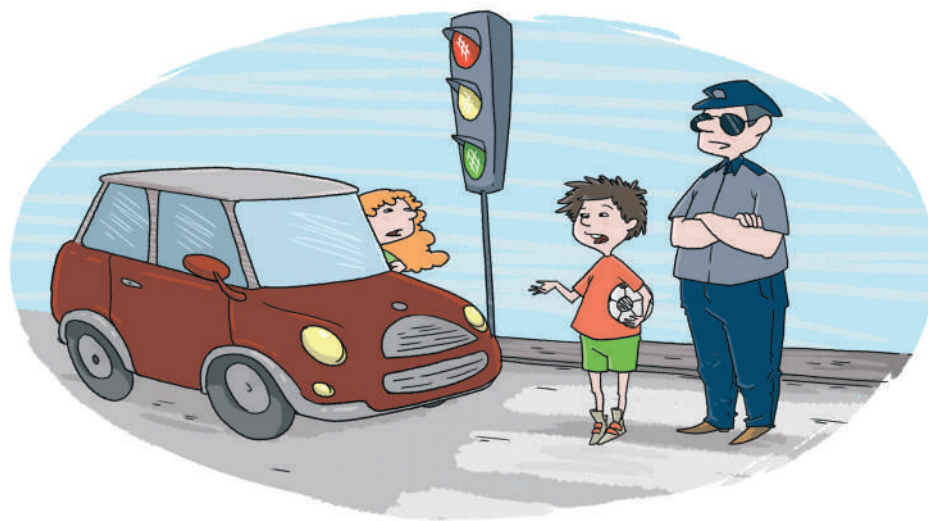
«Будь господарем своєї волі й слугою своєї совісті».

«Життя не костюм: його не можна перекрітити».

«Жінка не може бути щасливою, якщо її не люблять».

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

A. Опишіть ситуацію, зображену на ілюстрації, використавши непряму мову й цитату. Скористайтеся опорними фразами.

Опорні фрази:

- Він несподівано вискочив на перехід!
- Цей перехід для мене! Я пішохід!
- Стаття 4.14 ПДР: «Пішоходам забороняється виходити на проїзну частину, не впевнившись у відсутності небезпеки для себе й інших».

Б. Прочитайте діалог за ролями.

7. Напишіть роздум (п'ять–сім речень) на тему «Роль праці в житті людини», використавши як цитати вислови з рубрики «Культура слова».

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте народні вислови.

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

Щоб рибу їсти, треба у воду лізти.

Під лежачий камінь вода не тече.

2. Перегляньте експрес-урок «Дніпро — він чи воно?». Виконайте завдання.

Дніпро — він чи воно?

А. Перекажіть зміст уроку (усно).

Б. Випишіть речення, у яких учитель використав цитату.

3. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Бла́говіст, бурштино́вий, уце́нння, пізна́ння, руко́пис.

Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.

1. Без усякої іншої науки ще можна обійтися писав Срезневський без знання рідної мови обійтися не можна. 2. О. Довженко вважав що лише сильним дано право на безсмертя. 3. І. Франко наголошував Лиш боротись значить жить. 4. Гр. Тютюнник був переконаний що ...кожен письменник вибирає собі тему найближчу найріднішу... 5. Життя мені всміхалося говорив І. Франко а діти були тим весняним промінням яке зігрівало моє серце. 6. Укотре чую від бабці народну мудрість Що посієш те й пожнеш. 7. Основна думка послання Т. Шевченка «До Основ'яненка» звучить у рядках

Наша дума наша пісня
Не вмре не загине...
От де люде наша слава
Слава України!

До речі...

Слово *мудрагел* має той самий корінь, що й прикметник *мудрий*.

- Прочитайте словникову статтю й прокоментуйте маркування *розм.* та *ірон.*

Мудрагел, -я, чол., розм., ірон. Той, хто багато роздумує, обмірковує. — *Та я вже бачила таких мудрагелів* (А. Свидницький).

§ 10. ДІАЛОГ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте тексти й виконайте завдання.

На запитання, хто написав полонез Огінського, перехожі зазвичай казали, що Бетховен, або не могли згадати ім'я автора, хоча воно вже прозвучало в запитанні — Огінський.

— Хто автор полонезу Огінського? — проводжу опитування на камеру в міському парку.

— Зараз згадаю... — замислилася розмальована, мов писанка, дівчина. — М-м-м... Не пам'ятаю...

— А може, ви знаєте, хто автор полонезу Огінського?

— Людвіг ван Бетховен! — не роздумуючи, випалив поважний чоловічуга.

— Ні, автор цього полонезу — Огінський...

А. Чи відчули ви різницю в сприйнятті цих двох текстів? У чому вона полягає?

Б. Яку перевагу має діалогічне мовлення?

Пряма мова може бути у формі діалогу.

Діалогом називають пряму мову двох осіб, наприклад:

— Синку, тут шість яблук. Віддай половину своєму братикові. Отже, скільки ти йому даси?

— Два.

— Хіба ти не вмієш рахувати?

— Я то вмію, а він ще ні (Народна творчість).

Розмову трьох і більше осіб називають полілогом, наприклад:

— Синочку, де тебе носило так довго?

— Я грався з Настею в пісочниці!

— Мамо, він бле-е-се.

— Брежуть собаки!

— Годі, дітки, не сваріться.

Кожне окреме висловлювання учасників діалогу (полілогу) називають реплікою. Репліку можуть супроводжувати слова автора.

У діалозі (полілозі) кожную репліку найчастіше записують з нового рядка й ставлять перед нею *тире* (репліки в лапки не беруть). Якщо репліку супроводжують слова автора, то ставлять ті самі розділові знаки, що й при прямій мові (але без лапок), наприклад:

— *І треба ж було...* — бідкався Федько. — *Галя живе через три хати від баби Хіврі. І як ми переплутали двори? Пропала серенада ні за цапову душу!*

— *Це ти винен!* — накинувся на нього Вітька. — *Не роздивився як слід... Починай! Починай! Рота роззявляй... От і роззявив... Для баби Хіврі!*

— Що з воза впало, те пропало, — махнув Федько рукою. — Добре, хоч гітари не загубили... (В. Чемерис).

Якщо репліки діалогу не записують з нового рядка, а вони йдуть одна за одною, то їх беруть у лапки, а між ними ставлять тире, наприклад:

«Та скинь же, вражий сину, хоч кожуха! — гукнув, не втерпівши Тарас, — ти ж бачиш, як парить». — «Не можу». — «Чому?» — «Не можу, бо в мене така натура: що скину, те проп'ю» (М. Гоголь).

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У своєму буден..ому каптані мул..а вирушив на свято до одного знатного містянина. Люди, одягнен..і в пишні вбран..я, зневажливо дивилися на скромного гостя. Мул..у зумисне не помічали, відвертали носа та відтісняли від столу, який прогинався від чудових страв.

Тоді мул..а пішов додому, одягнув свій найкращий каптан і повернувся на свято.

Як же всі гості стали підлещуватися до нього! Зусібч мул..і пропонували найсмачніші страви. Та замість того, щоб їсти, мул..а клав їх у широкі рукаві каптана. Заінтриговані гості напосідали на нього із запитаннями:

— О пане, що це ти робиш? Чому ти не їси того, що ми тобі пропонуємо?

— Ваша гостин..ість стосується не мене, а мого каптана. Тому він має отримати те, на що заслуговує, — спокійно відповів мул..а (*Притча*).

А. Знайдіть діалог і прочитайте його. Прокоментуйте розділові знаки в ньому.

Б. Прочитайте слова з двома крапками. Прокоментуйте, за яким правилом треба (не треба) писати в них подвоєні літери.

В. Доведіть, що цей текст за жанром — притча. Чого цей твір навчає?

Каптан, -а, чол. Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

Театр підготував «Запорожця за Дунаєм». Треба було писати й розклеювати по місту афіші зазначивши й Оксанин дебют. Проте прізвище Бородавкіна ніяк не імпонувало такій гарній стрункій жінці. Ціла рада зібралася щоб дібрати для Оксани гарне сценічне ім'я. Шевченко Любченко Веселкова Барвінок...

Десятки прізвищ перебрали.

Хай вона буде Петрусенко утрутився Петро Бойченко.

Прізвище всім припало до серця.

А що Оксана скаже? запитав хтось її.

Нехай буде так. Мені подобається.

Так на першій афіші «Запорожця за Дунаєм» було зазначено Одарка Оксана Петрусенко (*За М. Кагарлицьким*).

Оксана Петрусенко

А. Поясніть, чому без розділових знаків складно сприймати текст, особливо діалог.

Б. Перепишіть текст і розставте розділові знаки.

В. Чи чули ви раніше про Оксану Петрусенко й оперу «Запорожець за Дунаєм»? Чому, на вашу думку, саме творчі люди (артисти, письменники та ін.) часто беруть псевдоніми?

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Свого часу Житомир за музикальність змагався на рівних із Віднем. Із цим українським містом пов'язана доля не одного композитора. Славні традиції Житомира продовжив піаніст № 1 ХХ століття Святослав Ріхтер.

Видатний педагог Генріх Нейгауз, у якого навчався музикант, пригадував: «Студенти попросили прослухати молодого чоловіка з Одеси, який хотів би вступити до консерваторії». «Він уже закінчив музичну школу?» — «Ні, він ніде не вчився». Відповідь дещо збентежила. Людина без музичної освіти збирається в консерваторію...

Та ось він прийшов. Високий юнак сів за рояль, поклав на клавіші великі м'які руки й загравав. Професор шепнув своїй учениці: «По-моєму, він геніальний музикант» (*За М. Атаманчуком*).

- А.** Знайдіть пряму мову й діалог. Прокоментуйте розділові знаки, що використані для передавання чужого мовлення.
- Б.** Прочитайте текст за ролями, відтворивши слова автора й чуже мовлення відповідними інтонаціями.

4. Запишіть діалог, доповнивши репліки словами автора.

Усе логічно

- От бачиш, яка ти... Собі взяла великий шматок, а мені залишила маленький.
- А як би ти зробив?
- Я взяв би собі маленький.
- Так чого ж ти тоді кричиш? Я ж тобі такий і дала (*Народна творчість*).

5. Прочитайте гумореску П. Глазового й виконайте завдання.

Дві поради

Прийшов хворий до лікаря.
 — Кепське, — каже, — діло.
 Ломить ноги, крутить руки, труситься все тіло.
 — Де працюєте, шановний?
 — Тут, у нашій місті.
 — А яка у вас зарплата?
 — Півтора-два дівісті.
 — Я вам раджу калорійні споживать продукти, Масло, ряжанку, сметану, овочі і фрукти.
 Цей пішов. Заходить інший. Горбиться і стогне.
 — Щось я, — каже, — худну й худну. Тіло просто сохне.
 — Заробляєте ви скільки?
 — Пенсію приносить
 Листоноша. Небагато, та для мене досить.
 — То давайте, — каже лікар, — на ходьбу натиснем.
 Більш бувайте на повітрі, заряджайтесь киснем.

- А.** У творі використано полілог чи два діалоги? Свою думку аргументуйте.
- Б.** Виразно прочитайте гумореску за ролями, по-різному інтонуючи слова автора й репліки героїв.

ЗАУВАЖТЕ!

Слова *доктор* і *лікар* мають різні значення. **Доктор** — вищий учений ступінь (*доктор історичних наук, доктор мистецтвознавства*). **Лікар** — особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих.

6. Прочитайте діалог між мамою та її дитиною (*репліки дитини пропущено*) і виконайте завдання.

- Ось коли будуть у тебе свої діти, то зрозумієш.
 ...
 — Одягнися нормально: я лікувати тебе не буду, май на увазі.
 ...
 — Хотіти не шкідливо. Мені також багато чого хочеться.
 ...
 — Коли доїдеш, зателефонуй.
 ...
 — Ти як із матір'ю розмовляєш?!
 ...

А. Доповніть діалог репліками дитини й словами автора (*усно*).

Б. Складіть невеликий роздум (*п'ять–сім речень*) на тему «Чому діти не завжди розуміють своїх батьків і навпаки?» (*Усно*).

7. Створіть і запишіть діалог за ситуацією, зображеною на ілюстрації (*дванадцять–чотирнадцять реплік*). Використайте опорні слова.

Опорні слова:

ЖКГ ¹ ,	зачекайте,
рятуйте,	неподобство,
прорвало,	скаржитися,
тону,	на жаль,
негайно,	телефонуйте,
сантехнік,	рятувальна
зайнятий,	служба.
на виїзді,	

До речі...

Слова *рятівник* і *рятувальник* близькі за значенням, але мають відмінності.

Рятівник — той, хто рятує або врятував кого-, що-небудь.

Рятувальник — той, хто працює в рятувальній службі.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Псевдонім, діалог, бородавка, рукаві (або рукава).

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

¹ ЖКГ — житлово-комунальне господарство.

НЕПРАВИЛЬНО
музикальна школа
сміятися над кимось
не звертати увагу
хворіти грипом
багаточисленні випадки

ПРАВИЛЬНО
музична школа
сміятися з когось
не звертати уваги
хворіти на грип
численні випадки

3. Перегляньте експрес-урок «Посміхатися чи усміхатися?». Поясніть, у чому полягає відмінність між цими дієсловами.

Посміхатися чи усміхатися?

Перепишіть текст у робочий зошит і розставте розділові знаки.

Коли Тарас закінчив читати Надія спитала:

А чому ви обминули присвяту «Оксані К-ко»?

...Тарас довірливо розповів про дівчину з Кирилівки Оксану Коваленко якої й понині не може забути.

То дитяча любов мовила Надія А от кохання... справжнє... єдине...

Либонь маю серце надміру вселюбляче... не знаходжу єдиної спробував відбутися жартом Тарас.

Значить ви не зустріли судженої...

Судженої!.. Тарасові спала на думку давня розмова з княжною Варварою. Тоді він тихо несподівано признався А в мене вже є кохана і коли Варвара поцікавилася Хто ж вона відповів Україна! (За В. Дардою).

ЗАУВАЖТЕ!

Саме на діалогів (полілогах) будуються драматичні твори. Згадайте, що драматичні твори призначені для постановки на сцені.

- Прочитайте уривок із художнього твору й виконайте завдання.

ЯВА ІV

Ті ж і Параска.

Параска (на дверях, з дійницею в руках). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спрису, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай Бог милує, усе заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме — так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

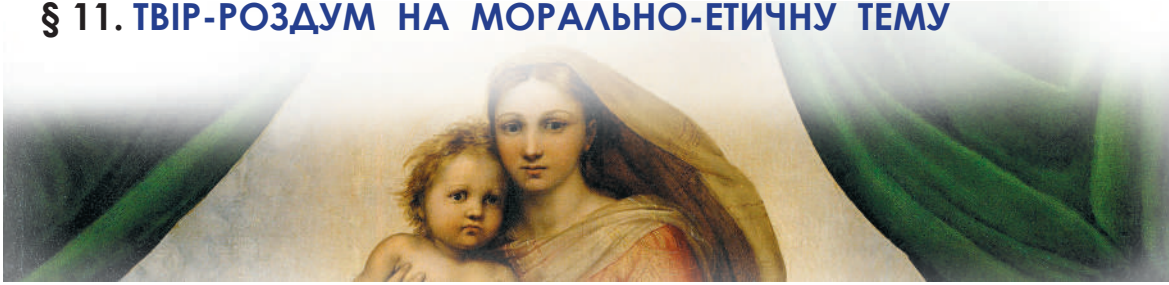
Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраець.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, уже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (Пішла).

- Згадайте, з якого твору цей уривок і хто його автор.
- Доведіть, що це уривок із драматичного твору.
- Визначте, у формі діалогу чи полілогу відбувається спілкування.
- Прочитайте уривок за ролями.

§ 11. ТВІР-РОЗДУМ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Як ви розумієте поняття «мораль», «етика»?
- Б.** Які морально-етичні проблеми порушено в «Повчанні дітям Володимира Мономаха», байці Г. Сковороди «Бджола та Шершень» і вірші «Всякому місту — звичай і права...»?
- В.** У якій послідовності мають бути частини твору-роздуму (аргументи, висновок, приклади, теза)?

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Двоє товаришів проходили через ліс, мокрий після дощу. На їхні чоботи поналипали згустки важкої глини, але вони йшли, прагнучи знайти деревину для господарських потреб.

Один із них, столяр, паличкою зішкрібував із чобіт глину:

— Фе, яке болото, — сказав невдоволено, — тому й верб тут багато. А що з верби зробиш?

— Ной за велінням Бога із сосни зробив ковчег; дивися, які високі смереки та явори! — сказав товариш-музикант.

— Краще б дуб чи бук! На меблі — якраз! Смерека та явір теж не міцні! — невдоволено сказав столяр.

Його товариш-музикант руками торкнувся гілочки верби, потім смереки й, здається, м'яв ніжно пальцями її голочки. Усміхнувся:

— Смерека або явір у руках майстра перетвориться на чудову скрипку, яка полонить своєю мелодією не одне серце. Її пісні зі світових сцен даруватимуть найвідоміші музиканти світу! Вона сміятиметься щебетом птахів у польці, шумітиме карпатським вітром у вальсі, вихилатиметься пристрастю в танго.

Мав рацію О. Довженко: «Двоє дивляться вниз: один бачить калюжу, інший — зорі. Кому — що» (*Притча*).

- А.** Доведіть, що цей твір за жанром — притча.
- Б.** Чиє ставлення до дерев (*природи*) вам імпонує? У своїй відповіді використайте тезу й аргумент (*доказ*).
- В.** Знайдіть у тексті тези й аргументи. Прочитайте їх.

До речі...

Явір символізує чоловіка взагалі й молодого парубка зокрема. Явір вважають символом безсмертя.

Верба — символ краси, безперервності життя, родинного вогнища.

Дуб — символ могутності й довговічності, цілісності та здоров'я.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Незрячий сидів на хіднику. Біля його ніг лежав капелюх, а поруч — кусень картону, на якому було написано: «Я — сліпий, допоможіть мені, будь ласка!»

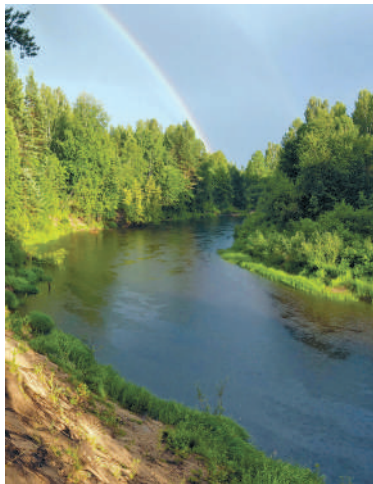
Повз незрячого проходив фахівець із реклами. Зі здивуванням зауваживши, що в капелюсі лише кілька нещасних копійок, він зупинився, кинув у капелюх монетку, а потім узяв картон, повернув його іншим боком і щось там написав. Після обіду знову прийшов туди й зауважив, що в капелюсі повно монет.

Новий напис зворушив усіх перехожих: «Зараз весна, але я не можу її побачити!»
Ось такою є сила слів! (*Притча*).

- А.** Про які моральні якості йдеться в цьому тексті? *Моральні якості:* милосердя, співчуття, гідність, справедливість, свідомість, повага до ближнього, гордість, щедрість, великодушність, вірність, благородство...
- Б.** Доберіть заголовок до цієї притчі.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Що по собі залишаєш, людино?

Вони пливуть річкою. Краса така, що Івасю хочеться плакати. На лівому березі піднімається дубовий гай: спочатку дуби великі й товсті, а далі меншають. Останні — зовсім маленькі.

Івась пристає до берега, й ось вони вже йдуть гаєм.

— Бачиш, Івасю, оті перші дуби твій дідусь посадив, коли народився твій татко, а потім щороку саджав нові. Восени збирав жолуді, а навесні — саджав. Щось приймалося, а щось ні. А потім уже з татком твоїм сюди приходив. А ці вже твій татко посадив, коли ти народився. Їм стільки років, скільки й тобі. Бачиш, який гай піднявся за скільки років. Люди по гриби ходять. Скільки разів чула: «Де збирали?» — «В Івановому лісі».

— Бабуню, а я можу посадити свої дубочки навесні?

— Ну, певно, що можеш! У жовтні приїдемо, назбираємо жолудів, а навесні посадиш.

Вони йдуть далі. Але що це? Увесь берег за стежечкою встелено сміттям: залишки якихось вогнищ, трапез, незліченна кількість кульків і пакетиків. Під самим цвинтарем — купи будівельного сміття, а поверх нього — стара апаратура, бите скло.

Бабуся зупиняється й схвильовано запитує:

— Це що таке, Івасю! Хто це зробив?

— Це, мабуть, туристи: вони тут ціле літо жили, а це, — Івась показує на гору сміття біля цвинтаря, — хлопці бачили, як з дачі депутата вивозили. Ну, того, що ліс прихопив.

Увечері бабуся з онуком сідають на ганку. Небо, усіяне зорями, нахилиється низенько-низенько, а Чумацький Шлях, здається, починається з їхнього двору.

— Бабуню, подивися! Зорі то гаснуть, то спалахують, і так без кінця-краю!

— Так, Івасю! Бачиш, засвітилася зірочка — то людина народилася. А ось пролетіла по небу й погасла — значить, померла людина. Бачиш, яку яскраву дорогу залишила. Значить, і людина була така ж — яскрава, як зоря.

Бабуся задумалася, а Івась міцніше притулився до неї.

— Бабуню! Ти говорила, що Господь кожному долю пише. Але ж не кожна людина добра? Чому Господь не робить усіх добрими, чесними й розумними? Який би тоді світ був гарний!

— Та ж над людиною не тільки Господь трудиться, а й диявол. Господь завжди дає людині вибір, і то вже сама людина має думати, у яку воду ступати — у чисту чи каламутну.

Івасик дивиться на бабуню широкорозплющеними очима, у яких відсвічуються зорі.

— Бачиш, Івасю, людина по-різному життя може прожити, різний слід по собі залишити. Можна занепасти своє життя, як дядько Броник; можна жити, як той недоторканий, що завалив сміттям дорогу до цвинтаря. А можна жити, як твій дідусь: урятувати з вогню твою бабусю Настю, посадити гай, щоб людей звеселяв; заступити півсвіту від наглої смерті.

Бабуся замовкає, пригортає до себе онука.

— Будеш жити, дитинко, то думай, що по собі залишити маєш.

Вони сидять обнявшись. Дві маленькі людини, дві рідні душі дивляться у високе небо, на якому сяють і їхні зорі (*За Г. Марчук*).

А. Визначте тему, основну думку, стиль тексту й тип мовлення.

Б. З'ясуйте, які морально-етичні проблеми порушено в тексті.

До речі...

Цвинтар і кладовище — синоніми. Прикметною особливістю цвинтаря є те, що він розташований біля церкви.

4. Складіть усний твір-роздум у публіцистичному стилі на одну з тем.

1. Чи можна зраду пробачити?
2. Говорити про добрі справи й робити їх — не одне й те саме.

Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі (*за складним планом*) на тему «Без гідності людина не особистість» у робочий зошит.

Матеріал для написання твору-роздуму

Визначення з довідкових джерел

- *Гідність* — сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості («Словник української мови»).
- *Гідність* — поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність будь-якої людини як моральної особистості (*Вікіпедія*).
- *Гідність* — категорія етики, що означає особливе моральне ставлення людини до самої себе та ставлення до неї суспільства (*Вікіпедія*).
- *Особистість* — конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо; індивідуальність, особа («Словник української мови»).

Вислови відомих людей

- Гідна людина не та, у якої немає недоліків, а та, у якої є чесноти (*В. Ключевський*).
- Досить миті, щоб стати героєм, але необхідне ціле життя, щоб стати гідною людиною (*П. Брюла*).
- У кого слабкий характер, той не людина, а річ (*Н. Шамфон*).
- Немає нічого небезпечнішого в суспільстві, ніж людина без характеру (*Ж. Даламбер*).
- Слабохарактерна людина — кандидат у негідники (*І. Шевельов*).

§ 12. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте вголос обидва тексти й виконайте завдання.

Я захоплююся різними настільними іграми, а мій тато обожає теніс. Щоб ніхто не був обділений своєю забавкою, ми всією родиною щоп'ятниці граємо в «Монополію», а щосуботи ходимо махати ракетками.

Я захоплююся різними настільними іграми. Мій тато обожає теніс. Ніхто не повинен бути обділений своєю забавкою. Щоп'ятниці ми всією родиною граємо в «Монополію», а щосуботи ходимо махати ракетками.

- Чи однаково сприймається зміст речень у різних колонках?
- У якій колонці речення тісніше пов'язані за змістом?
- У чому полягає відмінність між простими й складними реченнями?

Складним називають речення, утворене з двох або більше простих речень, об'єднаних в одне ціле змістом, інтонацією, за допомогою сполучників і без них, наприклад: *Хлопцям особливо цікаво все, що дає змогу розвивати фізичну силу й сміливість. Дівчатка від природи по-особливому чутливі, тому їм підходять більш спокійні захоплення.*

Частини складного речення умовно називають *простими реченнями*, але вони не є самостійними. Частини складного речення (прості речення) інтонаційно не завершені, бо під час аналізу ми його штучно розчленовуємо.

Складні речення можуть утворюватися як із двоскладних, як у наведених вище прикладах, так і з односкладних простих речень, наприклад: *Відвідую спортзал щодня, хоча мені радіть тренуватися лише тричі на тиждень.* У наведеному прикладі перша частина — означено-особове речення, а друга частина — неозначено-особове речення.

Підходжу до краю трампліна — і страх сам мене покидає. Визначте, якими є частини цього речення за складом граматичної основи.

Складні речення виконують ту саму роль, що й прості, але вони, порівняно з простими, містять більше інформації.

1. Прочитайте речення й скажіть, які з них — прості, а які — складні.

1. Хобі — це якесь захоплення, улюблене заняття на дозвіллі. 2. На першому місці в рейтингу захоплень є кіно. 3. Якщо не знаєте, як провести час, підіть на новий фільм. 4. Друге місце посідає не надто оригінальна, але поширена пристрасть до музики. 5. Зараз усе популярнішими стають забуті хіти 80–90-х років. 6. Прослухайте сучасні ремікси — і ви впізнаєте в них пісні Queen, Scorpions, С. С. Catch та інших відомих виконавців. 7. Третє місце розділили між собою захоплення фотографією, малюванням, туризмом і спортом.

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Добре діло — утіха, коли ділові не поміха. 2. Коли почав орати, у сопілку не грати. 3. Не взявшись за сокиру, хати не зробиш. 4. Науки ні вода не затопить, ні вогонь не спалить. 5. Як голова сивіє, то чоловік мудріє. 6. Не перо пише, а розум. 7. Як без діла сидіти, то можна одубіти. 8. З поганої трави — і погане сіно. 9. Здоровому здається, що ніколи не захворіє (*Народна творчість*).

А. Випишіть лише складні речення.

Б. Підкресліть граматичні основи й надпишіть вид кожного речення за складом граматичної основи.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Усього кілька кілометрів від Хуста — і перед вами постає мальовниче село Іза — визнана не тільки в нашій країні, а й у Європі столиця лозоплетіння. Зародився цей промисел наприкінці XIX століття, коли на території села оселився майстер-ремісник, що згодом передав своє вміння синам. А далі майстерність передавалася від покоління до покоління.

В Ізі всі працюють з лозою — це не лише ремесло, а й спосіб життя. Досвід і секрети плетіння передаються з діда-прадіда, не знайти в Ізі людини, яка б не знала цього ремесла. На подвір'ї можна побачити за роботою чотири покоління — найстарші й найменші, які вже з трьох років беруться до праці. Творчий доробок майстрів надзвичайно різноманітний: столи, стільці, крісла-гойдалки, шафи, скрині для білизни, хлібниці, таці... Форми та розміри виробів у кожного майстра — неповторні (*За І. Богачук*).

А. Випишіть лише складні речення й підкресліть у них граматичні основи.

Б. Прокоментуйте, які частини поєднуються за допомогою сполучників, а які — без них (*усно*).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Здавалося б, що може бути простішим за наперстки? Така звичайна й проста річ. Проте це цікава історія. Наперстки винайшли в Стародавньому Китаї в III столітті до нашої ери. Спочатку їх виготовляли з товстої шкіри. У давні часи наперстки не тільки використовували для шиття, а й носили як прикрасу. Фірма Карла Фаберже виготовляла не тільки писанки й прикраси, а й наперстки, що входили до ювелірних швейних наборів.

Є наперстки для в'язальниць — довгі, зі штирками, щоб було зручно вив'язувати. Також вигадали наперстки для роботи з бісером — з липучками, які «ловлять» бісеринки.

Уважається, якщо побачити наперсток уві сні, незабаром трапиться нагода подарувати комусь радість (*З газети «Порадниця»*).

- A.** Перепишіть перший абзац, об'єднавши прості речення в складні (за допомогою сполучників і без них).
- B.** Знайдіть у другому й третьому абзацах складні речення й визначте, з яких видів простих речень (за складом граматичної основи) вони складаються.

5. Запишіть слова, знявши ризик.

Пів/Києва, пів/фотографії, пів/Дніпра, пів/Ялти, пів/уроку, пів/тарілки, пів/базару, пів/Говерли, пів/України, пів/озера, пів/Біблії, пів/лимона, пів/Світязя.

- З четвертих букв слів, що пишуться разом, складіть назву одного з видів захоплення.

6. Розіграйте діалог за ілюстрацією, використавши прості й складні речення та опорні слова.

Опорні слова: чавити, пухирці, розмальовувати, горщик, ненавиджу, трісь, плівка для крихкого товару, нероба, люблю, годі, фарби, пензлик, благаю.

7. Перегляньте експрес-урок «Яка помилка у вислові *«На тобі, Боже, що мені негоже?»*». Перекажіть його кількома складними реченнями (письмово).

Яка помилка у вислові *«На тобі, Боже, що мені негоже?»*

ЗАУВАЖТЕ!

У побуті люди частіше використовують прості речення, особливо в діалогах. А ось художні твори важко уявити без складних речень, адже вони дають можливість якнайкраще передати емоції, враження, зміни в природі, причиново-наслідкові зв'язки тощо.

- Перебудуйте складне речення на кілька простих — і переконаєтеся, як важко це зробити і як багато змістових та емоційних відтінків воно втрапить від такої перебудови.

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався вві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, — без жайворіння, без легких із позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зогрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче розгорнув соломку напроти очей (Гр. Тютюнник).

- Згадайте, з якого твору цей уривок.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Уподобання, посередині, поблизу, фольга, фёрзац.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
зайняти перше місце
потерпіти поразку
на протязі місяця
малочисленні випадки
поважати друг друга

ПРАВИЛЬНО
посісти перше місце
зазнати поразки
протягом (упродовж) місяця
нечисленні випадки
поважати одне одного

Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Мені страшно признатися: я щаслива. 2. А вечір пролітає, наче крижень, черкнувши місто синіми крильми. 3. Так багато на світі горя, люди, будьте взаємно красивими! 4. Вповзає вовк і тягне мерзлий хвіст, в сузір'ї Риб вловивши кілька тюльок. 5. Недумано, негадано забігла в глухомань, де сосни пахнуть ладаном в кадильницях світань. 6. В ніч високосного притулку, коли йде обертом земля, ти до плеча мене притулиш безсмертним рухом скрипаля. 7. Рятуй мене, врятуй мене, бо гине моя душа, задивлена в чужу. 8. У світі злomu і холодному, де щастя зіткане з прощань, чи ми пробачим одне одному цю несподівану печаль? 9. В дні, прожиті печально і просто, все було як незайманий сніг (*Л. Костенко*).

- А. Випишіть у робочий зошит лише складні речення.
- Б. Підкресліть у них граматичні основи.
- В. Над кожним простим реченням напишіть його вид за складом граматичної основи.

Глухомань, -і, жін., розм. 1. Зарослий ліс або сад. 2. Віддалені від культурних центрів, малолюдні, тихі місця.

Кади́льниця, -і, жін. Металевий посуд на ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу.

Кри́жень, -жня, чол. Велика дика качка.

§ 13. СПОЛУЧНИКОВІ Й БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте прислів'я та виконайте завдання.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.
Слово — срібло, мовчання — золото.

Якщо хочеш їсти калачі, **то** не сиди на печі.
Слово — срібло, **а** мовчання — золото.

- За яким принципом записано вислови у дві колонки?
- Чи впливає наявність або відсутність сполучників на сприйняття цих висловів? Як саме?

Складні речення поділяють на **сполучникові** й **безсполучникові** за способом зв'язку їхніх частин (простих речень).

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ		
СПОЛУЧНИКОВЕ		БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ
Складносурядне	Складнопідрядне	
з рівноправними за змістом частинами, поєднаними сполучниками і, та, а, але, проте, однак, або, чи й інтонаційно	з головною й залежною (підрядною) частинами, поєднаними сполучниками що, щоб, бо, якби, якщо, хоч або сполучними словами хто, що, який, де, коли й інтонаційно	з частинами, поєднаними лише інтонаційно
<i>Розкриваю парасольку — <u>і дощ мені вже не докучає.</u></i>	<i>Схильні до повноти <u>люди вибирають</u> одяг темного кольору, бо <u>він</u> візуально <u>приховує</u> пишні форми.</i>	<i><u>Я одягну</u> кросівки: <u>вони</u> більше <u>пасують</u> до джинсів.</i>

У складнопідрядних реченнях можна поставити питання від головної частини до залежної (підрядної): *Селфі більше захоплюються дівчата, **бо** вони люблять фотографуватися.*

Від першої частини (головної) до другої (залежної) → можна поставити питання **чому? з якої причини?** → *Селфі більше захоплюються дівчата, **(чому?)** бо вони люблять фотографуватися.*

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

У модних оглядах дуже часто натрапляємо на поняття «стиль вінтаж», або «вінтажний одяг». Вінтаж — це напрям, який має на меті подарувати друге життя ексклюзивним старим речам. Якщо одягу менше двох десятків років, він вважається сучасним, а якщо більше, то належить до стилю ретро.

Вінтажні речі обов'язково мають бути оригінальними: вони передають атмосферу давнини. Вінтажною вважаємо річ, яка була унікальною й дорогою свого часу, наприклад дизайнер-

ською. Справжні вінтажні речі з огляду на їхню ексклюзивність коштують дуже дорого. Сучасний одяг, що копіює вінтажний, виглядає дешевше (*З газети «Порадниця»*).

- А. Визначте сполучникові й безсполучникові складні речення (*усно*).
- Б. Назвіть сполучники й сполучні слова, що поєднують прості речення в складне.

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

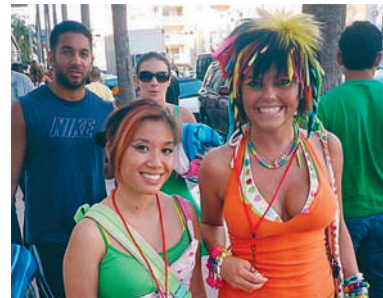
1. Дизайнери зробили все можливе, щоб догодити найвибагливішим модницям і модникам. 2. Речі з квітковим малюнком не варто ховати в шафі, оскільки вони актуальні в цьому сезоні. 3. Челсі — надзвичайно зручне взуття, яке не може не порадувати хлопців відсутністю шнурків і застібок. 4. Складно уявити насичений бузковий колір у повсякденному житті, але оптимісти й індивідуалісти обов'язково повинні спробувати незвичайний стиль. 5. Ліловий буде доречним на молодіжній вечірці, бежевий можна вдягнути й на ділову зустріч. 6. Не варто дивуватися: графіка та квітковий орнамент стануть нерозлучними супутниками молодіжних шуб із штучного хутра. 7. Водолазки знову в моді — хлопці можуть поєднувати їх не тільки з джинсами, а й з класичним костюмом.

- А. Випишіть спочатку безсполучникові складні речення, а потім — сполучникові.
- Б. Підкресліть граматичні основи речень та обведіть олівцем сполучники й сполучні слова.
- В. Поміркуйте, які зі сполучникових речень — складносурядні, а які — складнопідрядні (*усно*).

ЗАУВАЖТЕ!

Складне речення може мати більше двох частин (простих речень), причому вони можуть поєднуватися й за допомогою сполучників (сполучних слів), і без них, наприклад: *Модний одяг має бути зручним: шкода бачити жертв моди, що потерпають від завузьких джинсів чи замалого взуття*. Перша й друга частини поєднані безсполучниковим зв'язком, а друга й третя — за допомогою сполучного слова *що*. Такі синтаксичні конструкції називають **складним реченням із різними видами зв'язку**.

3. Прочитайте текст і визначте види складних речень за способом зв'язку їхніх частин (*усно*).

Урізноманітнити весняний гардероб можна окулярами. Вислів «дивитися на світ крізь рожеві окуляри» набуває реального сенсу, якщо придбати таку модель. Елегантна класична форма пасуватиме до будь-якого обличчя, вона стане колоритним доповненням весняного стилю.

Проте запам'ятайте, що колір скла має бути коричневим, оскільки лінзи інших кольорів (рожевого, синього чи жовтого) можуть шкідливо впливати на зір. Віддавайте перевагу скляним лінзам: пластикові теж небезпечні для очей.

Дотримуйтеся простих правил, і ваша стильна обновка слугуватиме тривалий час: надівайте та знімайте окуляри двома руками, тримаючи за дужки; не кладіть окуляри лінзами на тверду поверхню; тримайте їх у спеціальному футлярі (*З журналу «Пані»*).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Мода, *дрес-код*, *вінтаж*, стиль, *гламур*... Чи завжди правильно ви розумієте значення цих слів? Термін «мода» застосовують насамперед для визначення популярного (протягом конкретного проміжку часу) напрямку в мистецтві, літературі, кулінарії, архітектурі, а також щодо поведінки, етикету, одягу й способу життя.

Проте скільки людей, стільки й уподобань. Наприклад, хтось вибирає зручний одяг, а хтось — зухвалий, комусь до вподоби дорогі речі, інші задовольняються дешевшими варіантами.

Однак не кількість нарядів та їхня ціна робить нас стильними й модними, а поведінка. Можна вдягнути вбрання *от-кутюр*, але не знати елементарних правил етикету та викликати сміх в оточення. А можна й у не надто дорогому одязі в будь-якому товаристві мати вишуканий вигляд. Коли людина не має смаку, то їй жодний Будинок моди не допоможе (За В. Миронцем).

- А.** Письмово перекажіть текст двома-трьома складними сполучниковими й безсполучниковими реченнями.
- Б.** З'ясуйте за словником значення виділених слів.

5. Запишіть слова, знявши ризик.

Не/помита досі підлога, не/хтувати закони, не/узгоджене означення, не/треба забувати, не/тактовна поведінка, не/прочитана братом книжка, не/рівномірний розподіл, не/захищений від вітру сад, не/оковирні рухи.

- З третіх букв слів, які треба писати разом, складіть назву матеріалу, з якого виготовляють одяг.

6. Розіграйте діалог за ілюстрацією (по шість-сім реплік від кожного учасника діалогу), використавши складні речення зі сполучниками (*якщо, коли, що, який, і, а, але*) і безсполучників та опорні слова.

Опорні слова: закоротка сукня, бабусин стиль, учорашній день, соромно, чемна дівчинка, надто яскрава, не слухаєш, не подобається, у захваті, вечірка.

7. Перегляньте експрес-урок «Що таке *пантофлі* й *закаблуки*?» й усно розкрийте значення всіх пояснених учителем слів, використовуючи складні речення такого типу: «*Пантофлі* — це ... , які ...» або: «*Закаблуки* — це ... , що ...».

Що таке *пантофлі* й *закаблуки*?

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ху́тро, симетрі́я, ро́зпірка, за́стібка, кро́їти.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
грати роль у виборі
радує око
нам не повезло
любою ціною
лопнуло терпіння

ПРАВИЛЬНО
відігравати роль у виборі
тішить око
нам не пощастило (не поталанило)
за всяку ціну́
увірвався терпець

Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. В душі моїй печаль стоїть неждана, в проміннях пам'яті — обличчя дорогі. 2. Щасливий той, хто, і зазнавши мук, життя прожив прозоро і натхненно. 3. Я вже спішу страждати і любити — весна моя плодами заважніла... 4. Тут все говорить із прадавніх пір, тут вічність диха тихо серед гір. 5. Що робить сонце уночі, коли у лісу на плечі тоненька зіронька сидить? 6. На синю синь води лягла від хмари тінь, посумувала хмара за собою. 7. В кар'єрі сплескувалась риба, і від того срібного сплескування лисові зарябіло в очах (*М. Вінграновський*).

А. Випишіть у робочий зошит спочатку безсполучникові складні речення, а потім — сполучникові.

Б. Підкресліть у них граматичні основи.

До речі...

Зазвичай успішні люди в спілкуванні вміють бути особливо переконливими. У цьому їм допомагає не тільки багатий словниковий запас і грамотна будова речень, а й гарна *артикуляція*. Не лінуйтеся під час розмови вимовляти звуки чітко. Виробити грамотну вимову вам допоможе читання *чистомовок*. На відміну від скоромовок, чистомовки важливо прочитати не стільки швидко, скільки з чистою вимовою — чіткою артикуляцією.

- Потренуйтеся грамотно читати чистомовки.

Чапля в чоботях чвалає,
У чаплят чобіт немає,
А чаплєня без чобіт
Мчить до чаплі на обід.

Перепел підпадьомкує,
Перепілка підпідпадьомкує,
А перепелята перепідпідпадьомкують.

§ 14. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- Установіть відповідність (усно).

Вид складного речення	Приклад
1 складносурядне	А Сонце сідає – тіні виростають.
2 складнопідрядне	Б Сонце сідає – і тіні виростають.
3 безсполучникове	В Тіні виростають, коли сонце сідає.
4 з різними видами зв'язку	Г Сонце сідає, заливаючи простір червоною барвою. Д Сонце сідає, зривається вітер – і люди покидають пляж.

Складносурядним називають складне речення, частини якого рівноправні за змістом і зв'язані сурядними сполучниками, наприклад: *Жінки Об'єднаних Арабських Еміратів традиційно вдягають чорне вбрання, **а** чоловіки носять біле.*

Сурядні сполучники	Приклади
єднальні: <i>і, й, та (=і), ні...ні, ані...ані, не тільки...а й, і...і</i>	<i>Не тільки дівчата дбають про стильне вбрання, а й хлопці переймаються своїм зовнішнім виглядом. Одягнув шарф – і ніякий вітер тепер не страшний.</i>
протиставні: <i>а, але, зате, проте, однак, та (=але)</i>	<i>Стиль одягу має велике значення, але практичність важливіша.</i>
розділові: <i>або, чи, то...то, або...або, чи...чи, не то...не то</i>	<i>Або я допоможу братові з вибором краватки, або ви дайте йому пораду.</i>

Між частинами складносурядного речення можуть бути такі смислові зв'язки:

- **одночасність подій:** *Сонячний день млосно дихав запашиим теплом свіжої ріллі, і дзвінкоголосі жайворонки дружним хором славили весну* (С. Добровольський);
- **послідовність подій:** *Скоро сонце зачепить небокрай, і після цього море приміряє жовтогаряче вбрання* (І. Гомон);
- **причина й наслідок:** *Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа* (Л. Костенко);
- **протиставлення:** *Один засіває поле, а інший збирає плоди* (Народна творчість);
- **зіставлення:** *Земля не може жити без сонця, а людина – без щастя* (М. Стельмах);
- **чергування явищ:** *То пронесеться над болотом чайка, то промайне бистрий чибіс і грудкою впаде в ситу землю* (А. Шиян);
- **різка зміна подій:** *Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало* (Т. Шевченко).

Будову складносурядного речення можна зобразити за допомогою схеми: для позначення частин використовують квадратні дужки, а між ними ставлять розділовий знак і записують сполучник, наприклад: *Ходить сон край вікон, і дрімає казка* (Народна творчість). [], і [].

ЗАУВАЖТЕ!

Сурядні сполучники можуть поєднувати не тільки частини складносурядного речення, а й однорідні члени, порівняйте: *Дівчата засмагають, а також іноді плавають. Дівчата засмагають, а хлопці плавають.* Перше речення — просте, ускладнене однорідними присудками, а друге — складносурядне.

1. Прочитайте речення й випишіть складносурядні. Підкресліть у них граматичні основи.

1. Дощик перестав — і все навколо запахло, посвіжішало (*Гр. Тютюнник*). 2. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (*Леся Українка*). 3. Колись отут були луги й буяли трави навкруги (*М. Луків*). 4. Любіть стежинку, і травинку, і сонце завтрашнього дня. 5. Латаття ніжилось в озерах, хитали ряску карасі (*Л. Костенко*). 6. Національна своєрідність зближує нації, а не роз'єднує їх (*Д. Лихачов*). 7. Минали дні, а дощів усе не було (*О. Гончар*). 8. В моїй душі мелодія осіння, та в ній я чую ноти весняні (*В. Сосюра*). 9. Хто своє носить, той чужого не просить (*Народна творчість*).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Півкроку вбік — і все це піде прахом (*Л. Костенко*). 2. Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (*А. Малишко*). 3. Був уже вечір, і над хащами парку сховався великий повний місяць (*Ю. Смолич*). 4. Сніжинки падали, і загорошені стежки були розквітчані слідами численних людських ніг (*М. Драй-Хмара*). 5. Черемха клубочилася піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовиння, піднісши вгору білі долоні (*О. Донченко*). 6. Розумний розсудить, а дурний засудить (*Народна творчість*). 7. Чи то солов'ї щибетали, чи капали роси з туманів, чи трави співали квіткам? (*Олександр Олесь*).

А. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень (*усно*).

Б. Побудуйте схему до кожного речення.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Мода невпинно змінюється, а джинси ось уже понад 150 років залишаються найпопулярнішим одягом. Додаються тільки деякі модні деталі: вишивки, розрізи, *стрази*. Якась незбагненна сила притягує до джинсів молодь, і люди старшого віку ними теж не *гребують*.

Перші джинси було пошито 1853 року в Америці, а «винайшов» їх Леві Страусс. Довго джинси вважалися одягом *ковбоїв*, золотошукачів і фермерів. Поступово зручний одяг зацікавив чоловіків різних країн світу. А в 1950-х роках уперше їх одягла жінка в американському Лос-Анджелесі. Модниці миттєво підхопили цей стиль, і нині неможливо знайти дівчинку або жінку, у гардеробі якої не було бодай однієї пари джинсів (*І. Біленко*).

А. Знайдіть складносурядні речення й визначте смислові зв'язки між їхніми частинами (*усно*).

Б. Визначте в цих реченнях види сполучників сурядності.

В. Розкрийте лексичне значення виділених слів.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Зручне взуття без перебільшення можна назвати найголовнішим елементом екіпіровки для подорожі або походу. Ясна річ, штани й куртка важливі, однак вирішального значення не мають. Рюкзак теж може бути найпростішим. Наветь — річ потрібна, проте можна замість намету спробувати спорудити курінь з гілок. А ось без зручного взуття навіть найзахопливіша подорож буде затьмарена, адже в незручному неможливо пройти й декількох метрів — одразу

захочеться його зняти. Є спеціальне взуття, призначене саме для подорожей, а називають його «трекінговим». Воно відрізняється зручністю, надійністю та комфортом. Для простих походів найбільш придатні кросівки або кеди, а для складних маршрутів краще вибирати туристичні черевики (О. Фещенко).

- А. Випишіть складносурядні речення.
- Б. Побудуйте до них схеми, указавши в дужках вид частин за складом граматичної основи (див. зразок).

Зразок. Надворі вже холодно, а пляжники все одно не здаються.
[однокл. безос.], а [двоскл.].

- 5.** Прочитайте текст. Випишіть речення, що відповідають схемі [], а [].

Основним взуттям жінок були колись чоботи із сап'яну — сап'янці. Найулюбленішими були червоні сап'янці, які звичайно вдягали в неділю чи свято й уважали частиною святкового одягу. «На нозі сап'ян рипить, а в борщі півник кипить», — каже народна приповідка про добру господиню.

Крім чобіт, завжди були в ужитку черевики або черевички, які шили не тільки з кольорової шкіри, а й з міцної дорогоцінної парчі. Черевички більше вважались дівочим взуттям, а сап'янці — взуттям заміжніх жінок. У народній приповідці говориться: «Кому хустка на голову, тому й сап'ян на ногу, а в кого стрічка в косі, у того й парча на нозі» (За О. Воронаєм).

- 6.** Випишіть слова, у яких треба поставити дефіс.

Міні/маркет, жовто/гарячий, радіо/гурток, аграрно/індустріальний, аудіо/файл, народно/визвольний, західно/український, журнально/газетний, екс/чемпіон, темно/зелений, усесвітньо/відомий.

- З перших букв вписаних слів складіть назву частини одягу.

- 7.** Напишіть рекомендації своєму другові (свій подрузі) щодо вибору трьох предметів гардеробу, зображених на ілюстрації, для: а) конференції; б) кінотеатру; в) пляжу. Використайте складносурядні речення з єднальними, протиставними й розділовими сполучниками (три речення).

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Перегляньте експрес-урок «Індустрія чи індустрія?». Запишіть проблемні слова в наголошуванні. Поставте в них наголоси.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
кидатися в очі (про щось яскраве)
робити вигляд
на смак і колір товариша нема
шириною два метра
у випадку потреби

ПРАВИЛЬНО
впадати в очі
вдавати
на колір і смак товариш не всяк
завширшки два метри
у разі потреби, за потреби

3. Потренуйтеся грамотно читати чистомовки.

— Ведмедику-ледащо,
Вліз на пасіку нащо?
— Буду джмеликом дзижчати,
Буду мед куштувати.

На городі липа —
Чорні брови в Пилипа,
А я свої в сажу вмажу —
Пилипові переважу.

Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Снігу ще небагато, але на деревах іскриста, пухнаста паморозь (*В. Собко*). 2. Темно-зелені садки дримають вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду (*І. Франко*). 3. З десятеро вже оперених качат замаскувалися під жовте старе коріння, а стара качка з шумом випурхнула з куща (*Ю. Збанацький*). 4. Дощ пройшов — і Київ зеленіє (*М. Рильський*). 5. І вже каштанам ніколи дримати, і сонце не надивиться згори на їх носи, рум'яні і кирпаті, на витівки, на ігри дітвори (*В. Симоненко*). 6. Уже давно стояла ніч над землею і зорі виблискували з темного неба 7. Усе зраділо, зустрічаючи день; і день зрадів — ясний, теплий, погожий (*Панас Мирний*).

- А.** Перепишіть речення в робочий зошит і підкресліть у них граматичні основи.
Б. Побудуйте схеми речень і визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень (за зразком).

Зразок. Десь пливають дощі по шибках і бредуть сніги в полях (*Є. Саранулова*).
[] і []. Одночасність подій.

Кирп'ятий, -а, -е. 1. Короткий, задертий догори (про ніс). 2. у знач. ім. кирпата, -тої, жін., перен., нар.-поет. Смерть.

Паморозь, -і, жін. Подібні до інею атмосферні опади, що утворюються в туманну морозну погоду на гілках дерев, дровах і т. ін.

§ 15. УСНИЙ ТВІР-РОЗДУМ НА СУСПІЛЬНУ ТЕМУ

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*письмово*).

1. *Теза* — це
2. *Аргумент* — це

1. Перегляньте експрес-урок «Воєнний чи військовий?». Поясніть, у чому полягає відмінність між цими прикметниками.

2. Прочитайте новелу й виконайте завдання.

Гермес Праксителя

Поїзд зупинився в полі й стояв довго. У вагоні першого класу було веселе товариство жінок, які їхали на бал. У середньому купе біля вікна сидів юний офіцер у пелерині, напроти нього — цивільний грубий панок. Увагу жіночого товариства захопив офіцер.

Шепотом і виразами очей вони робили собі замітки про незвичайного молодця. Його відкрита голова була всяяна короткими гебановими кучерями, що підкреслювали ясність обличчя й темно-сині очі. Він піднявся, сперся коло вікна й дивився вдалечінь.

Три красуні не зводили з нього очей. Крайня з правого боку, із золотавим волоссям і фіалковими очима, учителька мистецтва, рухала рожевими пальчиками та жваво ловила профіль юнака в альбом для малювання. Середня, з довгастим чоловічим виразом, барашкувала ніжкою, закладеною на коліно, і дивилася перед себе з усмішкою насолоди. Третя взяла її під руку, мружила чорні очі й шепотіла з гарячим віддихом воркуючої голубки.

Середня зауважила:

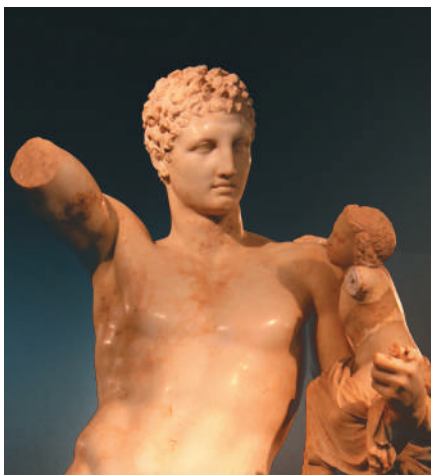
— Якийсь невблаганний смуток впився в його душу.

Золотоволоса білявка зітхнула й додала:

— Шия з головою творить одну лінію. Упасти в його обійми — можна вмерти. Гермес Праксителя.

Товаришки потакнули.

Грубий панок був схожий на бочку. Він почав розмову про природність контрастів, про війни за всіх часів і в усіх народів. На доказ своїх слів панок сказав, що хоча на далеких фронтах летиться тепер кров і трупи вкривають землю, життя йде своїм давнім шляхом і незмінним порядком.

Пракситель. Гермес з немовлям Діонісом

Голос панка гудів із рішучою самовпевненістю, як барабан. Офіцер дивився на нього спідлоба, у його очах загравав глумливий усміх, на лиці з'явилися плями.

— Війна — це проклята підлота й ганьба людства, — процідив юнак.

Панок витріщив очі.

— Як це?! Так говорить офіцер про святу справу, яка рятує Вітчизну від ворога? Це ж бунт проти національної етики й богохульство проти суспільної моралі!

Офіцер відповів:

— Вітчизну рятують творчим трудом і любов'ю, а не насильством, ярмом, людською кривдою та грабунком. Що мені до національної етики, коли в ній немає справедливості, що мені до суспільності, яка грабує мене, вимагає життя? Чому я маю ненавидіти кожний інший народ? Одна струна скрипки, одна сторінка рукопису цінніші для Вітчизни й людства від обіцяного раю дармоїдів. Хіба ви не знаєте, що нуждарі моляться Богу, а він Своєю манну посилає ситим світу цього? А справжні наші боги зараз бродять у болоті.

Панок посатанів.

— Війна — це традиція історії людства, вона прийнята всім цивілізованим світом.

Юнак відповів:

— Видно, що та історія нічого його не навчила й що людству ще далеко до справжньої культури, коли немає іншого виходу.

Панок розкричався:

— Мовчіть! Я накажу вас заарештувати! Я бачив, як ви не зняли навіть шапки зі знаком монарха й символом держави, тільки махнули головою, аж шапка полетіла під лаву! Прошу йти за мною! Подайте ваші документи!

Офіцер піднявся, за ним — його слуга. Слуга підійшов до офіцера, розгорнув на його плечах пелерину й почав виймати з кишені на грудях документи. Порожні рукави хиталися по боках — офіцер був без обох рук.

Жах ударив по присутніх. З кутка долетів тихий зойк і плач. У повітрі замигали парасольки, кілька жіночих рук піднялися вгору, і на кавуновий лоб товстого панка градом посипались удари (*М. Яцків*).

- А.** Визначте стиль тексту й тип мовлення.
- Б.** Визначте тему, основну думку новели й проблеми, що в ній порушено.
- В.** Охарактеризуйте панка та юного офіцера.
- Г.** Назвіть морально-етичні проблеми, порушені у творі.

Гebaнoвий, -а, -е, діал. Зроблений з гeбaну — чoрного дeрeвa.

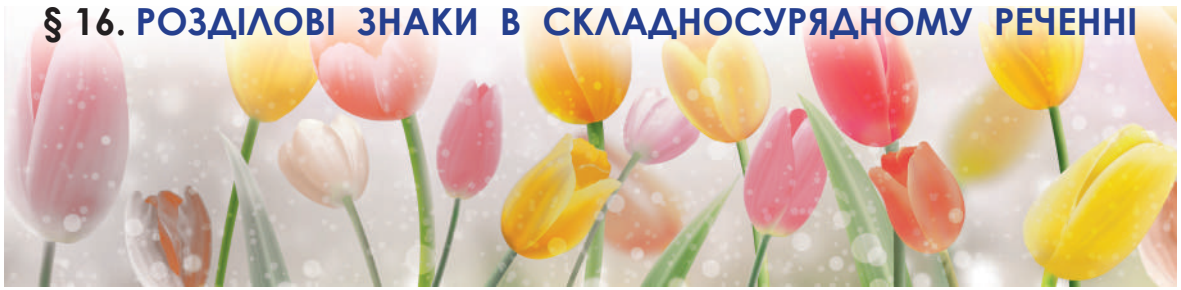
Пeлeрiнa, -и, жiн. Кoрoткий плaщ дo пoяcа aбo нaкидкa, звичaйнo кoрoткa, якa нaдягaeтьcя пoвepx oдягy.

- З.** Складіть твір-роздум, підтвердивши або спростувавши слова панка: «Війна — це традиція історії людства, вона прийнята всім цивілізованим світом». Сформулюйте тезу, наведіть два-три переконливі аргументи, проілюструйте їх прикладом із новели М. Яцківа, з історії та суспільного життя. Зробіть висновок.

Зруйнований Хрещатик.
м. Київ. Фото 1944 р.

§ 16. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

На клумбі зацвітають фіалки, і бубнявіють жоржини під вікном.
Відцвіли хризантеми, і засохли айстри.

На клумбі зацвітають фіалки й бубнявіють жоржини.
Давно відцвіли хризантеми й засохли айстри.

- А.** Який вид цих складних речень?
- Б.** Чому в реченнях, що ліворуч, є кома перед сполучником **і (й)**, а в тих, що праворуч, немає розділового знака?

Між частинами складносурядного речення перед сполучником сурядності може бути кома, тире й крапка з комою.

Розділовий знак	Правило	Приклади
кома	частини речення виражають одночасність, послідовність подій або протиставляються	<u>Достигла нива колосиста, і зріють яблука в саду</u> (М. Терещенко). <u>Чарівне море, та наймиліша серцю таки земля</u> (О. Іваненко).
тире	частини речення виражають швидку зміну подій	<u>Дмухнув вітер понад ставом — і сліду не стало</u> (Т. Шевченко).
кома або тире	частини речення виражають причиново-наслідкові зв'язки: у першій частині — причина, а в другій — наслідок або висновок (вибір коми чи тире залежить від бажання автора)	<u>Прогуркоче поїзд — і луна довго колоски гойдає</u> (М. Луків). <u>Пробігся дощ, і ниви стоять умиті, виблискують</u> (І. Коваль).
крапка з комою	частини речення значні за обсягом або в середині них є свої розділові знаки	<u>Осінній вітер в лузі свище, вербу хитаючи тонку; а я схилиюся ще нижче себе побачити в струмку</u> (Т. Осьмачка).

Не ставиться розділовий знак перед сполучниками **і, й, та (=і), або, чи**, якщо частини складносурядного речення мають спільну обставину, додаток, вставне слово або частку **лише, тільки, ще, навіть**: Вдаліні хиталися дерева і синів задуманий прибій (В. Сосюра). Кажуть, літо буде холодним і врожай не порадує нас (О. Гринько). Лише соловейко співає й цвіркун сюрчить.

Також не ставиться розділовий знак, якщо наведені вище сполучники поєднують два називні, окличні, питальні або спонукальні речення: Тиша і грім.

1. Прочитайте речення й розставте в них розділові знаки (усно).

1. Хороша квітка та гострий шипок. 2. Весна багата на квітки а осінь на сніпки. 3. Капуста гарна та качан гнилий. 4. І грушок не хочу і на дерево не полізу. 5. Або розумне казати або зовсім мовчати (*Народна творчість*). 6. Повітря тремтить від спеки й у срібнім мареві танцюють далекі тополі (*М. Коцюбинський*). 7. Тихо-мирно спала згряя лебедина і даремно лебідь звав будив її (*Олександр Олесь*). 8. Дівчина троянди поливала і кудись котилась хмар навала і сміялась осінь за вікном (*В. Сосюра*). 9. Скільки людей і які вони різні! (*О. Гончар*).

2. Перепишіть речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Ще над Дніпром клубочиться задуха і пахне степом сизий деревій (*Л. Костенко*). 2. Хто був той цар і як йому наймення (*Леся Українка*). 3. Ранок стрічав їх холодним дощем і плакав десь вітер в саду за кущем. 4. Вічна ніч стояла і чорнів туман (*Олександр Олесь*). 5. Вже осені кругом передчуття і павутиння срібно простяглося між саду віт (*В. Сосюра*). 6. Весняними вечорами голублять душу й серце людини ніжні степові запахи й тихо шепочуть трави (*Гр. Тютюнник*). 7. Лице неба стало суворим і його уста дихнули холодом (*М. Коцюбинський*). 8. То сонце вигляне то знову бризне дощ (*М. Рильський*). 9. Довго-довго ходило сонце і цвіло надвечір'я червоне (*М. Луків*).

А. Підкресліть граматичні основи.

Б. Розставте розділові знаки.

3. Прочитайте текст і прокоментуйте розділові знаки на межі частин складносурядних речень.

Зірка, яка впала з неба. Саме так кажуть про айстру — одну з найкрасивіших осінніх квіток. Назва в перекладі з латинської означає «зірка». За легендою, якимось вітру стало нудно. Усі давно заснули, а йому дуже хотілося бавитися. Він подивився на небо й побачив там зорі. Вітер сильно подув на них — і найменша зірка не змогла втриматися. Вона впала на землю, а вранці на тому місці виросла квітка з пелюстками-промінцями (*За В. Миронцем*).

До речі...

Айстра — символ любові, витонченості, вишуканості, ніжності та романтики. Оскільки айстра — квітка осіння, то вона може символізувати й пізне або останнє кохання.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання (деякі розділові знаки пропущено).

Хлорофітум — одна з найпопулярніших кімнатних рослин. Здавалося б, яка там краса... Квіти маленькі й непоказні і сама рослина невелика. Але незамінна для озеленення шкіл і дитячих садків оскільки хлорофітум нейтралізує отруйні речовини. Минає одна доба і в кімнаті з цим зеленим чудом зникає близько 80 відсотків хвороботворних мікроорганізмів. Цей зелений фонтанчик випаровує вологу з поверхні листочків і повітря в кімнаті стає зволеним (*О. Сидоренко*).

А. Випишіть складносурядні речення.

Б. Розставте розділові знаки й прокоментуйте їх.

5. З кожної пари простих речень утворіть складносурядні, запишіть їх і розставте розділові знаки.

1. Я почав поливати квіти ввечері. Вони набрали барви й пружності.
2. Під вечір фіалки видихають ніжний аромат. Їхні квіти не закриваються.
3. У дитинстві син не звертав уваги на посаджені мамою квіти. Зараз він захоплюється їхнім різнобарв'ям.

6. Випишіть сполуки слів із прийменником *у*.

У/В озері латаття, айстри *у/в* вікні, лежить *у/в* кімнаті, скотився *у/в* траву, Олег *у/в* ваго-ні, енергія *у/в* своєму тілі, кинути *у/в* акваріум.

• З перших букв вписаних сполук складіть назву рослини.

7. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Висловте свої міркування щодо вибору квітів для мами (бабусі, дідуся, дівчини, подруги...), використавши речення, що відповідають поданим схемам, а також опорні слова (*усно*).

Опорні слова: тюльпани, троянди, кали, гвоздики, декоративні соняхи; жовтий — колір розлуки, червоний — символ кохання, білий символізує чистоту й шляхетність.

Б. Запишіть лише ті речення, які відповідають схемам, і прокоментуйте розділові знаки в них.

1. То [], то [].
2. [] — і [].
3. [] і [].
4. Не тільки [], а й [].

До речі...

Не тільки жінкам, а й чоловікам дарують квіти, але не будь-які й не будь-коли. Представникам сильної статі дарують квіти здебільшого на день народження, особливо на ювілей. Споконвіку чоловічими вважають такі квіти: іриси, бордові троянди, жоржини та лілії. Ветеранам дарують червоні гвоздики.

СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Вид складного речення.
2. Вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
3. Сміслові зв'язки між частинами.
4. Кількість частин і засоби зв'язку.
5. Розділовий знак (між частинами складносурядного речення).
6. Схема речення.

Повний синтаксичний розбір складносурядного речення включає й розбір кожної частини як простого речення.

Зразок усного розбору

Тільки сухо й дзвінко тріщать у саду цвіркуни та шарудять стривожені тополі (З. Тулуб).

Речення складносурядне; розповідне; неокличне; частини виражають одночасність подій; складається з двох частин, поєднаних сурядним сполучником *та*; між частинами розділовий знак не потрібен (спільна частка *тільки*).

Зразок письмового розбору

Тільки сухо й дзвінко тріщать у саду цвіркуни та шарудять стривожені тополі (З. Тулуб).

Речення складносур., розпов., неокл., одночасн. подій, дві част., з'єднан. спол. *та*, [] та [].

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Зру́чний, чергові́й, чарівні́й, фахові́й, нові́й.
2. Перегляньте експрес-урок «Що таке *лохина*, *глід* і *порічка*?». Перекажіть його (усно).

3. Розкрийте зміст народних висловів і вивчіть їх напам'ять.

Заздрісників сусідська троянда, як шип, коле.

Підлеслива людина — гадюка під квітами.

Усяку троянду нюхають у свій час.

- Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.

1. Тільки невсипуше море б́у́хає десь здалеку та зорі тремтять у нічній прохолоді (М. Коцюбинський). 2. Хвилина ще і схід розпише в сліпучі барви небосхил (М. Масло). 3. Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу (Т. Масенко). 4. Несподіваний ривок і ми відриваємося від землі (А. Шиян). 5. Лише гул од копит степом котився та хліба шелестіли (А. Головка). 6. На хвилину раптом стихли голоси й спинилися тіні (Ю. Смолич). 7. Довкола будинків цвів бузок і на білі стіни падала прозора тінь від листя (П. Панч). 8. Нове століття вже на видноколі і час новітню створює красу (Л. Костенко). 9. Сяйливо блима яснозорий сад і місяць тане в ночі на долоні (Г. Дудка).

§ 17. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО БУДОВА Й ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В НЬОМУ

ПОВТОРЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Відчиняю двері — *i* в кімнату вливається музика.

Вона стихає, *але* в душі залишається надовго.

Коли відчиняю двері, у кімнату вливається музика.

Хоча вона й стихає, *але* в душі залишається надовго.

- Пригадайте, чим складносурядне речення відрізняється від складнопідрядного.
- У якій колонці речення рівноправні за змістом?
- Речення якої колонки складнопідрядні?

Складнопідрядне речення поєднує синтаксично нерівноправні частини, одна з яких головна, а друга — залежна (або підрядна). Від головної частини до залежної (підрядної) можна поставити питання, наприклад: *Мій товариш сказав, (що?) що саме рояль — король оркестру.*

Підрядних частин може бути кілька, наприклад: *Мій товариш сказав, (що?) що саме рояль — король оркестру, (чому?) бо він стоїть у самому центрі сцени.*

Саме за допомогою поставленого питання з'ясуємо, які змістові відношення між головною та підрядною частинами.

Підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучників або сполучних слів.

Сполучник	Сполучне слово
службова частина мови (не буває членом речення): <i>що, бо, чи, щоб, оскільки, якби, тому що</i> та ін.	самостійна частина мови — займенник або прислівник (є членом речення): <i>хто, що, який, чий, коли, де, як</i> та ін.
<i>Чи знаєте ви, що трембіту виготовляють зі смереки?</i> (О. Фещенко).	<i>Музика — журкіт води, що струменить у фонтані</i> (О. Гончар).

У другому реченні використано сполучне слово *що*, яке є підметом. Це займенник, бо вжито його замість іменника *вода*: *...вода струменить у фонтані*. Запам'ятайте: коли *що* можна замінити словом *який* або *котрий*, то це займенник: *Музика — журкіт води, яка струменить у фонтані*.

Сполучником або сполучним словом починається саме підрядна частина.

У схемі складнопідрядного речення на позначення головної частини використовують квадратні дужки [], а на позначення підрядної — круглі (). Сполучник (сполучне слово) треба записувати в круглих дужках, бо він (воно) є невід'ємним складником підрядної частини:

1. *Грай завжди так, ніби тебе слухає артист* (Р. Шуман).

[], (ніби).

2. *Коли починає звучати класична музика, я стаю ніби добрішим* (Г. Мельник).

(Коли), [].

3. *Пісню, яку виконують із душею, важко забути.*

[], (яку), [].

Як бачите, підрядна частина може стояти після головної (перше речення), перед нею (друге речення) або всередині (третє речення).

Між частинами складнопідрядного речення ставиться кома. Підрядну частину, що стоїть у середині головної, відокремлюють комами з обох боків, наприклад: *І тільки той, хто вірить в Бога, повірить і у себе теж* (В. Крищенко).

Головна частина складнопідрядного речення може мати вказівні слова: **там, туди, звідти, той, такий** та ін.: *Той стає віртуозом, хто має талант і шалену працездатність.*

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Музика одна є світовою мовою й не потребує перекладу, бо вона промовляє до душі (Б. Авербах). 2. Якби композитор хотів сказати щось словами, він тоді не писав би музику (С. Ріхтер). 3. Музика очищає розум, надихає його та піднімає до рівня, якого б він сам ніколи не досяг (Р. Фрінт). 4. Музика, яка одного разу ввірвалась у вашу душу, стає її частинкою й ніколи не вмирає (Г. Лейбніц). 5. Музика може змінити світ хоча б тому, що вона може змінити людину (Ж. Барзун).

А. Визначте головну й підрядну частини кожного речення (усно).

Б. Поставте від головної до підрядної частини питання (усно).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. На скрипочці грає, бо веселість має. 2. Він стільки пісень знає, що й на волівій шкурі не списав би. 3. Де праця, там і пісня. 4. Легше тобі на душі стане, як пісня до твого серця загляне. 5. Найдорожча пісня, з якою мати мене колисала. 6. Хто співає, той журбу проганяє. 7. Де немає співця, послухаєш і горбця (Народна творчість).

А. Побудуйте схему до кожного речення.

Б. У схемі підкресліть сполучні слова (відповідно до синтаксичної ролі: якщо сполучне слово — підмет, то однією рисою, якщо — обставина, то штрих-пунктиром тощо).

В. Шаталін. Пісня бандуриста

3. Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Найголовніше щоб не звикала людська душа до тьми (В. Крищенко). 2. Мені завжди здавалося що в Греції навіть статуї теплі (Л. Костенко). 3. Усе що з весни потяглося із землі багатої стало буйать (С. Світова). 4. Як мертво й сумно стає восени коли пташки покидають наші степи та гаї (Я. Жарко). 5. Там де зорі сяють з-за гори над водою гнуться явори (А. Малишко).

А. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

Б. Побудуйте схему до кожного речення.

В. У схемі підкресліть сполучні слова (відповідно до синтаксичної ролі).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Олександр Довженко

Де б не вчився, не працював Олександр Довженко, важко уявити його життя без пісні. У школі він співав у хорі, учився грати на скрипці; на ярмарках записував думи від кобзарів; разом з однолітками співав пісень, коли плавав улітку на човнах.

Народна пісня вливалася в його душу з молоком матері, озивалася співами старших братів; співами кобзарів і лірників; співами дівчат і юнаків, що збиралися на вечорниці. Вона озивалася дівочим колядуванням, під враженням якого він так і заєднав на житі серед пісень.

Називаючи пісню радістю життя, Довженко не мислив без неї своїх героїв. З появою кольору в кіно він мріяв створити етнографічні фільми про Україну з її піснями по окремо взятих річках — Дніпро, Ворскла, Черемош... Адже на кожній річці, говорив він, є свої пісні (За В. Пригоровським).

- А.** Знайдіть і визначте складнопідрядні речення (*усно*).
- Б.** Визначте головну й підрядну частини.
- В.** Яким засобом зв'язку їх поєднано — сполучником чи сполучним словом?

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

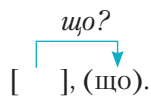
Творчість Миколи Леонтовича, зосереджена навколо, здавалось би, другорядного жанру — обробки народних пісень, засвідчує блискучий талант автора. На основі українських народних мелодій композитор створював оригінальні самобутні хорові композиції, надавши їм неповторного звучання. Його обробки, що здобули славу в усьому світі, і донині є неперевершеними.

Особливо популярним був і залишається «Щедрик», дивовижна за красою, досконала за мелодією, ювелірна за обробкою деталей мініатюра, яка вважається одним із найвищих досягнень композитора.

Уперше «Щедрик» 1916 року виконав хор Київського університету. 1936 року Петро Вільговський здійснив переклад пісні англійською, який дістав назву «Хорал дзвонів» (За С. Лайгута).

- А.** Випишіть складнопідрядні речення.
- Б.** Підкресліть у них граматичні основи.
- В.** Побудуйте схеми цих речень, поставте в них стрілку від головної частини до підрядної й надпишіть питання (за зразком).

Зразок. Майже ніхто не знає, що «Щедрик» прийшов в Америку з України.

До речі...

Мелодія «Щедрика» М. Леонтовича стала візитівкою західного Різдва. Вона лунає в багатьох відомих фільмах — «Гаррі Поттер», «Сам удома», «Загублений у Нью-Йорку», а також у рекламних роликах.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання (деякі розділові знаки пропущено).

13 вересня 1970 року на Театральній площі в Чернівцях уперше прозвучала «Червона рута» — пісня композитора Володимира Івасюка яка стала легендою. Розповідають що під час співу на сусідніх вулицях зупинився автомобільний рух. Хто не вмівся на майдані завмерли біля екранів телевізорів. Наступного дня пісню співало все місто.

А все почалося після підкорення 1969 року гори Ельбрус коли Володимир Івасюк повернувся додому й мандрував Карпатами. Ціною будь-яких зусиль йому хочеться знайти тлумачення поетичної загадки — червоної рuti. Допомогла в цьому поїздка в липні 1970 року до села Розтоки на Путильщині де місцеві мешканці розповіли легенду про дивовижне гірське чар-зілля. Саме тут з'явився остаточний варіант тексту пісні (За спогадами В. Кікабідзе).

Володимир Івасюк

Вахтанг Кікабідзе

- A.** У тексті пропущено коми між частинами складнопідрядних речень. Відновіть їх і прокоментуйте (усно).
- B.** Визначте, сполучником чи сполучним словом приєднано підрядну частину до головної в реченнях із відновленими комами (усно).

7. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

- A.** За ілюстрацією та схемами складіть діалог і запишіть його.

- [], (бо)!
- [], (адже).
- (Коли), []!
- (Коли), [].
- (Якщо), []!
- [], але [].

Опорні слова: шановна, грукіт, гепання, бахкання, головний біль, син, поліція, музична школа, урок, підготовка, у визначений час.

- B.** Інсценізуйте найкумедніший діалог у класі.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Перегляньте експрес-урок «Квартал чи квартал?». Запам'ятайте, як треба наголошувати слова, про які в ньому йшлося.

КвАртал чи квартАл?

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
навчатися музиці
у якості музиканта
відповідно мелодії
бити по клавішам
сама ніжна мелодія

ПРАВИЛЬНО
навчатися музики
як музикант
відповідно до мелодії
бити по клавішах
найніжніша мелодія

3. Потренуйтеся грамотно читати чистомовки.

Каже верба́ вербі:
 — Чом ти, ве́рбо, в журбі? —
 Каже вербі́ верба́:
 — Хіба це, ве́рбо, журба?
 Просто листочків нема,
 Не за горами зима!

Семен сказав своїм синам:
 — Сини, складіть скирту сіна.
 Сини склали скирту сіна.
 Семен сказав своїм синам:
 — Спасибі.

Ніс Гриць пиріг через поріг,
 Став на горіх —
 Упав на поріг.

Випишіть складнопідрядні речення в робочий зошит і розставте в них розділові знаки. Побудуйте до них схеми.

1. Мамина колискова звучить найніжнішою музикою й тоді коли посрібляться наші скроні (*Н. Дмитровська*).
2. У долинах співали струмки і кожен з них мав свій голос (*М. Стельмах*).
3. Я для пісні вікно розчинив щоб вона залила мою душу весною (*В. Сосюра*).
4. Щоб рибу з'їсти треба у воду лізти (*Народна творчість*).
5. Шумлять поля палають жаром домни в садах плоди звисають важко з віт (*В. Сосюра*).
6. Якби я турбувався лиш про себе вже б онімів давно від самоти (*Д. Павличко*).
7. Де б я не був а все ж думками лечу в Донеччину свою (*В. Сосюра*).
8. Скільки на море не дивись воно ніколи не обридне (*Народна творчість*).
9. Тигрицею яку печуть тавром ревла земля під кінським копитом (*Юрій Клен*).

§ 18. ОСНОВНІ ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте записи в колонках і виконайте завдання.

додаток	Обов'язково дочекайтеся, (чого?) коли в Ялті зацвіте гліцинія.
означення	Зачекай біля фонтану, (якого?) що біля Львівського оперного театру.
обставина	Наша сім'я поїде до Одеси, (за якої умови?) якщо розпогодиться.

- А.** З'ясуйте, за яким принципом зроблено записи в лівій і правій колонках.
- Б.** Чи логічно є думка, що підрядні частини відповідають на питання другорядних членів речення?

За значенням складнопідрядні речення поділяють на три основні види з підрядними частинами: означальними, з'ясувальними й обставинними.

Вид підрядних частин	Питання	Приклад
означальна	який? яка? яке? які?	Люблю міста, що стоять на великій річці.
з'ясувальна	хто? що? кого? чого?	А ми й не знали, що під театром протікає підземна річка.
обставинна	як? де? коли? з якою метою? з якої причини? та ін.	Коли сідає сонце, Поділ стає по-особливому чарівним.

Означальні та з'ясувальні підрядні частини пояснюють слово або сполуку слів у головній частині, а обставинні пояснюють усе головне речення, наприклад:

1. Мої батьки найбільше люблять **парки**, у яких є фонтани (які **парки**? у яких є фонтани — означальна частина пояснює додаток у головній).

2. Але мені **сказали**, що сьогодні ми підемо до озера (**сказали** про що? що сьогодні ми підемо до озера — з'ясувальна частина пояснює присудок у головній).

3. **Шум моря стає чутним**, якщо під'їхати ближче до набережної (якщо поставити питання тільки від присудка **стає чутним**, то не буде зрозуміло, що саме стає чутним, якщо під'їхати ближче до набережної — отже, підрядна обставинна частина пояснює зміст усієї головної).

- 1.** Прочитайте речення в такій послідовності: а) з підрядною частиною, що відповідає на питання додатка; б) з підрядною частиною, що відповідає на питання означення; в) з підрядною частиною, що відповідає на питання обставини.

1. Небо, яке засіяли зорі, чудово заблищало (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Вогонь то здіймався, то падав, наче дихали груди (*М. Коцюбинський*). 3. Хвала тому, у кого душа орлина (*Л. Дмитерко*). 4. Хилилися густі лози, звідки вітер віє (*Народна творчість*). 5. Як радію за ту я людину, що загублену радість знайшла (*В. Сосюра*). 6. Хто посіяв вчасно, у того вродить рясно (*Народна творчість*). 7. І складаються строфи-куплети, коли серце болить і плаче (*С. Пушик*).

ЗАУВАЖТЕ!

Зв'язки між видом підрядної частини й словом, яке вона пояснює в головній частині, нагадують зв'язки між членами простого речення, як у поданій нижче схемі. Як означення може залежати від додатка в простому реченні, так і підрядна означальна частина може залежати від додатка, що в головній частині складнопідрядного речення.

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. У метушні людській не помічаю, як проминають і роки, і дні *(М. Луків)*. 2. Перед очима слалися поля, які буйно заросли бур'янами *(Г. Тютюнник)*. 3. Це той чаклун, якого й досі згадують у них у селі з любов'ю й страхом *(В. Шевчук)*. 4. Я заздрю всім, у кого є слова *(І. Драч)*. 5. Мені примарилася повинь, яку я запам'ятав ще змалечку *(Г. Тютюнник)*. 6. Страждання нам дано як милість, бо так Всевишній заповів *(В. Крищенко)*. 7. Краще жити як у кінокомедії, ніж як у фільмі жахів *(О. Іванко)*.

- А.** Випишіть спочатку складні речення з підрядною означальною частиною, потім — із з'ясувальною й насамкінець — з обставинною.
- Б.** У головній частині речень із підрядною з'ясувальною й підрядною означальною підкресліть той член речення, який пояснює підрядна частина.
- В.** Побудуйте схеми речень.

3. Прочитавши текст, знайдіть у ньому складнопідрядні речення. Визначте в них види підрядних частин *(усно)*.

За спогадами, маленький Тарас побував у Києві ще дитиною, разом зі старшою сестрою Катериною. У ті часи перед Великоднем люди збиралися з усіх кінців до київських святинь «на прощу». Перейшовши тихоплинну Либідь, прочани піднялися дорогою, що вела на Печерськ. Вулицею вони попрямували до лаврської обителі, де Тарас із сестрою провели кілька днів.

Спливуть роки, та дитяча пам'ять назавжди збереже цю подорож в образі якогось земного дива: сьйнисті оздоби церков, велич Золотоверхого, Софії, Лаври. Уже досвідчений народний поет-кобзар напише про це надзвичайне місто одним рядком, що «святий Київ наш великий» *(За В. Жадьком)*.

4. Прочитавши текст, випишіть складнопідрядні речення. Побудуйте схеми речень і визначте види підрядних частин.

Архітектори з'явилися ще в первісному суспільстві. У ті часи люди тільки почали замислюватися над власним помешканням. Архітектура досягла розквіту вже в Стародавній Греції, де з'явилася система планування міст. Там було розроблено тип житлового будинку, та справжніми перлинами стали храми. Естафету перейняв Стародавній Рим, де архітектура, без сумніву, стала справжнім мистецтвом.

Для нас архітектор — як літописець-історик. Варто лише поглянути на будівлю — і можна сказати, коли її зведено. Усі міста й нині зберегли свій неповторний колорит завдяки архітекторам, імена яких залишаються в пам'яті поколінь *(За А. Радченко)*.

5. Об'єднайте прості речення в складнопідрядні й запишіть їх. Визначте вид підрядних частин і побудуйте схеми цих речень.

- Усі люблять подорожувати. Кожне місто має свої цікавинки.
- Ось ми підходимо до альтанки. Вона з білого мармуру.
- У ній невеличкий фонтан. Йому вже понад сто років.
- Про цей водограйчик існує легенда. На цьому місці колись було велике озеро.
- У це легко повірити. Місцевість навколо альтанки нагадує дно великої водойми.

6. Запишіть слова у дві колонки: 1) без подвоєних приголосних; 2) з подвоєними приголосними.

Зван..ий, с..авець, ан..отація, творін..ь (род. відм., мн.), охорон..ик, ем..ігрант, маст..ю (ор. відм., одн.), незнан..ий, невгомон..ий, еф..ект, навчан..ь (род. відм., мн.), цькуван..я, непрохан..ий, Ян..а, ячан..я.

• З перших букв записаних слів складіть назву природного явища, що має символічне значення в одному з літературних творів.

7. Складіть речення про центральну вулицю вашого міста (села, селища) за поданими схемами й запишіть їх.

- яка? що? за якої умови?
1. [], (яка). 2. [], (що). 3. (Якщо), [].

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Занесті́, господарський, новий́, у па́рку, цінни́к.

2. Перегляньте експрес-урок «Жителі чи мешканці?» і перекажіть його.

Жителі чи мешканці?

Прочитайте речення й виконайте завдання.

- Кортіло пробігти зором аркуші, які таїли в собі літа минулі, давні, загублені в п'їтми віків (*В. Шевчук*).
- Навесні, коли з високих гір сходить сніг і наповнює своїм холодом ріки, у карпатських лісах з'являється Чугайстер (*С. Світова*).
- І садила квіти біля вікон мама, щоб краси у світі не було замало (*В. Крищенко*).
- Ніяка держава не буде сильною, якщо не виконуються її закони (*О. Гончар*).
- І тільки перша сивина нагадує, що вже весна давно-давно одголубіла (*М. Луків*).
- А справжня слава — це прекрасна жінка, що на могилу квіти принесе.
- Вечірне сонце, дякую за всіх, котрі нічим не осквернили душу (*Л. Костенко*).

А. Випишіть речення в робочий зошит у такій послідовності: 1) з підрядною означальною частиною; 2) з підрядною з'ясувальною частиною; 3) з підрядною обставинною частиною.

Б. Побудуйте схеми речень.

До речі...

Чугайстер (*Чугайстир*) — фантастичний образ в українській міфології; веселий, життєрадісний, оброслий чорною або білою шерстю лісовик із блакитними очима. Він полює на мавок, які заманюють молодих лісорубів і пастухів у нетрі й занапащають їх.

§ 19. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗАЯВА

ПОВТОРЕННЯ

- Виберіть із переліку мовні ознаки офіційно-ділового стилю.

Мовні особливості:

- неповні речення;
- відсутність емоційності й образності;
- риторичні запитання;
- діалектизми;
- високий ступінь стандартизації;
- просторічні слова;
- сувора регламентація тексту;
- лаконізм;
- реквізити;
- наукові терміни;
- мовні кліше-канцеляризми;
- прямий порядок слів;
- усна форма;
- художні засоби.

Заява — це документ, у якому в письмовій формі викладено повідомлення громадянина або організації з приводу реалізації своїх прав чи захисту інтересів.

Оформлення заяви має певний порядок. У ній може висловлюватися прохання надати відпустку за власним бажанням, зарахувати до навчального закладу, перевести на іншу посаду тощо. Заява може містити перелік документів, що додають до неї.

Заяву пишуть від руки й в одному примірнику.

Заяви бувають особисті й службові. **Особисті** пише фізична особа, у них може зазначитися її домашня адреса. **Службові** готує організація чи установа, вони оформляються здебільшого на бланках певної форми.

Реквізити заяви:

- адресат (назва установи, посада та прізвище й ініціали керівника, до якого звертаються у формі давального відмінка);
- адресант (назва посади, прізвище, ім'я, по батькові заявника у формі родового відмінка);
- назва виду документа;
- текст;
- додаток (за потреби);
- дата;
- підпис.

Зверніть увагу! Назву документа (заява) треба записувати посередині рядка з великої літери. Після неї крапка не ставиться.

- Прочитайте зразки заяви й виконайте завдання.

Зразок 1

Директорові Рівненського обласного ліцею
Сосюк Н. В.
директора Рівненської СЗШ № 8
Назарук Н. В.

Заява

Прошу дозволити баскетбольній команді нашої школи щосуботи з 10-ї до 13-ї години проводити тренування в спортивному залі вашого ліцею.

22.09.2017 р.

Підпис

Зразок 2

Ректорові Київського університету імені Бориса Грінченка
Огнев'юку В. О.
Ващенко Аліни Григорівни,
яка проживає за адресою:
м. Київ, вул. Каштанова, 10, кв. 199

Заява

Прошу зарахувати мене на перший курс Інституту людини. 2017 року я закінчила СЗШ № 230 м. Києва.

До заяви додаю:

1. Аттестат про загальну середню освіту.
2. Автобіографію.
3. Медичну довідку.
4. Чотири фотокартки.

07.08.2017 р.

Підпис

А. Прокоментуйте реквізити.

Б. Визначте, яка заява — проста, а яка — складна.

2. За зразками вправи 1 складіть від власного імені дві заяви.

- Зарахування до 10 класу відповідного профілю.
- Зарахування до медичного коледжу.

ЗАУВАЖТЕ!

У заяві, як і в будь-якому іншому документі, не можна вживати емоційно забарвленої лексики. Виклад має бути чітким і стилістично нейтральним. У тексті заяви не повинно бути обґрунтувань на зразок: «... бо в мене розболівся зуб». У таких випадках треба використовувати кліше: «за станом здоров'я», «за сімейними обставинами», «за власним бажанням» тощо.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Коли настає час отримувати паспорт, більшість підлітків замислюється над тим, який же вибрати підпис. Найголовніше правило — підпис на документах має бути унікальним, швидким у виконанні та складним у відтворенні. Тільки ви маєте знати його особливості.

Традиційно в підписі використовують перші три літери прізвища. Проте треба враховувати, що дівчині після заміжжя доведеться його змінювати.

Ще одним важливим складником підпису є літери з імені або по батькові чи все разом. Спочатку поставте велику літеру прізвища, потім — дві маленькі букви з імені. Можна спробувати написати літеру на літері, особливо якщо у вашому прізвищі, імені, по батькові є букви Е, О, С. Наявність літер Т, Г, П, Б дасть змогу «прикрити» підпис горизонтальною лінією. Особливістю вашого підпису стане розчерк. Це можуть бути як ламані, так і заокруглені лінії (О. Ткаченко).

А. Розкажіть, чи придумали ви свій підпис. Який він?

Б. Скажіть, які поради, на вашу думку, треба врахувати.

Знайдіть у мережі Інтернет приклад заяви з помилками, роздрукуйте її (або переписіть у робочий зошит) і червоною пастою (простим олівцем) виправте помилки.

§ 20. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ ТА ПІДРЯДНИМИ З'ЯСУВАЛЬНИМИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Екскурсоводи завжди розповідають, **що** в будь-якому замку живуть привиди.

Екскурсоводи, **що** цікаво розповідають легенди, надовго залишаються в пам'яті.

- А.** Доведіть, що виділені в реченнях слова — омоніми.
- Б.** Визначте, на які питання відповідають підрядні частини в цих реченнях.

Підрядна означальна частина відповідає на питання *який? яка? яке? які?* і пояснює в головній частині головний або другорядний член, виражений іменником, займенником або іншою частиною мови в значенні іменника.

Підрядна означальна частина приєднується до головної за допомогою сполучних слів **що, чий, який, котрий, де, куди, звідки, коли** та сполучників **що, щоб, наче, ніби** та ін., наприклад: *Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сходяв Тарас малими босими ногами* (М. Рильський).

У головній частині речення можуть бути вказівні слова **той, такий** (як у наведеному вище прикладі).

Підрядна означальна частина може стояти *після* головної або *в середині* неї: *Біля замку, де ніколи не було бойових дій, якось на душі тепліше та світліше.*

якого?
[, (де),].

Підрядна з'ясувальна частина відповідає на питання підмета або додатка й роз'яснює зміст одного зі слів головної частини.

Підрядна з'ясувальна частина здебільшого стоїть після головної (рідше — перед нею чи в середині) і приєднується до неї сполучниками **що, як, щоб, ніби, мов** і сполучними словами **хто, що, який, котрий, де, куди, коли, чого** та ін., наприклад: *Шелестять дощі про те, чого не вимовиш словами* (М. Луків). У головній частині речення може бути вказівне слово **той** у непрямих відмінках (як у попередньому прикладі).

- 1.** Прочитайте речення й з'ясуйте види складнопідрядних речень. Визначте, яке слово (сполуку слів) у головній частині пояснює підрядна.

1. Благословенна будь та віща мить, коли йому на думку спала така ідея (В. Шевчук).
2. Не хоче брать дарунка волі німа душа раба. Найголовніше, щоб поволі ця відійшла ганьба (В. Крищенко).
3. У метушні людській не помічаю, як проминають і роки, і дні (М. Луків).
4. Спинився біля струмка, що біг Хрещатим ярмом (В. Шевчук).
5. І тільки перша сивина нагадує, що вже весна давно-давно одголубіла.
6. І примиритися не хоче душа із думкою про те, що скоро літо одцвіте (М. Луків).
7. У нас тільки в березні після хуртовини бувають оті

несподівано дивовижні дні, коли, широко прокидаючись од сну, природа якимсь одним при-
страсно-чародійним завершенням поєднує землю й небо... (М. Стельмах).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Хто сказав, що все уже відкрито? (В. Симоненко). 2. Людина сягнула своєю уявою в реальний і в той же час фантастичний світ, у якому живе, який витворює і з якого відійде (В. Качкан). 3. Того не вернеш, що минуло. 4. Не кажу вже про більш давню літературу, яка була й за формою, і за змістом глибоко релігійною (І. Микитась). 5. Ігоря взяли в полон і Всеволода, що відчайдушно бився біля води (В. Шевчук). 6. Один у одного питаєм, нащо нас мати привела (Т. Шевченко). 7. Та є й такі дороги, що їх самі ми вибираємо собі на щастя або на лихо (В. Шевчук). 8. Хто ж то бачив, щоб наука йшла до голови без бука? (І. Франко). 9. Згадайте в поспіху вагона, в невідворотності звикань, як рафаелівська Мадонна у вічі дивиться вікам! (Л. Костенко).

- А.** Випишіть складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною, а потім — із з'ясувальною.
- Б.** Підкресліть у головній частині слово (сполуку слів), що пояснює підрядна частина.
- В.** Побудуйте до речень схеми.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Тустань — давньоруський наскельний оборонний комплекс, митниця та місто-фортеця, залишки якого розташовані в Карпатських горах. Це унікальна пам'ятка історії та архітектури IX–XIII століть, аналогів якій немає в Європі. Місце, де історію можна повернути назад і стати частиною культури українського середньовіччя. Неповторність Тустані — не лише в її природних особливостях. Унікальність Тустані полягає ще й у можливості точного (90 %) відтворення дерев'яної забудови, що існувала на скелях. Будівничі, споруджуючи неприступну дерев'яну фортецю, довбали в камені пази для закріплення дерев'яних конструкцій. Дерева давно немає, а сліди в камені збереглися.

Щороку під Урицькими скелями проводять фестиваль давньоруської та середньовічної культури «Ту Стань!». Протягом кількох днів у Тустані відтворюють життя міста-фортеці таким, яким воно було в давнину.

У травні 1914 року на території скель відбувся мітинг української молоді, приурочений до сотої річниці від дня народження Тараса Шевченка (О. Григоренко).

- А.** Знайдіть і прочитайте складнопідрядні речення з означальною частиною.
- Б.** З'ясуйте, яким засобом (сполучником чи сполучним словом) приєднано в них підрядну частину до головної.
- В.** Знайдіть у головній частині слово (сполуку слів), яке пояснює підрядна частина (усно).

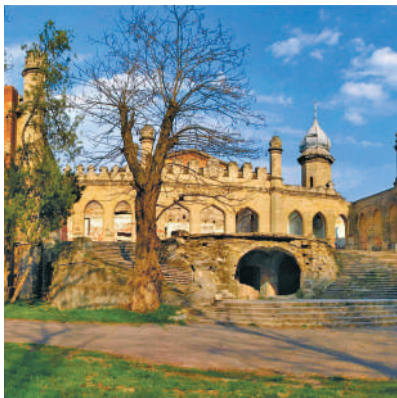
4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Історії про привидів Підгорецького замку побутують не одну сотню років, проте наукове підтвердження існування паранормального в стінах та околицях палацу дістали нещодавно. Декілька років тому було проведено детальну фотосесію всіх об'єктів історичного комплексу. На деяких світлинах удалося зафіксувати прозорий силует людини, і відтоді Підгорецький замок став справжньою лабораторією дослідників паранормальних явищ. Уражаючі висновки зроблені командою української телепередачі «Битва екстрасенсів». Усі 20 екстрасенсів

одноголосно заявляли, що замок просто-таки переповнений привидами! Згодом Підгорецький замок відвідали фахівці з авторитетної американської дослідницької групи «Мисливці за привидами» і, провівши детальні дослідження за допомогою надсучасної апаратури, з упевненістю констатували, що привиди є майже в усіх закутках палацу (*За матеріалами «Тижень.ua»*).

- А. Випишіть складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною.
- Б. Побудуйте схеми цих речень.

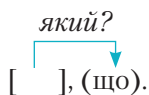
5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Під'їжджаючи до села Петрівки Одеської області, ще з траси видно мінарети, але це не мечеть. У селі розташована витончена світська будівля, яка сотню років прослужувала садибою. Першим її господарем був етнічний грек Іван Курис. Надивившись за час війни на турецьку архітектуру, він для свого маєтку вибрав східний стиль. «Замок Курисів» — так селяни називають його садибу. Але правильніше назвати її палацом: оборонних функцій будівля ніколи не виконувала. Будували маєток у два етапи. На другому етапі до будівництва приєднався Микола Толвінський — архітектор, що спроектував будівлі багатьох одеських навчальних закладів. У ті роки на Толвінського була мода. Багато заможних одеситів замовляли йому проектування будинків і садиб.

За легендою, в одному з підземель палацу зберігаються предмети мистецтва з колекцій, що збирали Куриси (*За матеріалами часопису «Колокрай»*).

- А. Знайдіть складнопідрядні речення й визначте їхній вид.
- Б. Використовуючи текст, поясніть, чим палац відрізняється від замку. Сформулюйте своє пояснення таким реченням, яке б відповідало поданій схемі.

Мечеть, -і, жін. Молитовний дім у мусульман.

Мінарет, -у, чол. Висока башта при мечеті, з якої скликають мусульман на молитву.

6. Перегляньте експрес-урок «Знаходиться, перебувати чи розташовуватися?» і виконайте завдання.

- А. Складіть і запишіть три речення, використавши в кожному з них по одному слову з теми переглянутого уроку. Речення мають бути складнопідрядними з підрядними з'ясувальними й/або означальними частинами.
- Б. Побудуйте схеми цих речень.

7. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Побудуйте усний діалог за ілюстрацією й поданими схемами.

1. [...місце], (де).
яке?

3. [...попереджала], (як).
про що?

4. [...думав], (що).
що?

2. [...не знав], (що).
чого?

5. [...штраф], (який).
який?

Б. Інсценізуйте його.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Адже́, ра́зом, за́гадка, фе́нóмен, припові́дка.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
мандрувати по містах
пересікати дорогу
поводитися відповідно вимог
далекий путь
у випадку потреби

ПРАВИЛЬНО
мандрувати містами
перетинати дорогу
поводитися відповідно до вимог
далека путь
у разі потреби, за потреби

Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Не говори печальними очима те що бояться вимовить слова (Л. Костенко). 2. Угорі озвалися журавлі що взяли літо на крила (М. Стельмах). 3. Послухаєм про що шепочуть клени (Р. Братунь). 4. Мій пращур був із козаків яких боялись шляхта й хани (Д. Луценко). 5. Пройди усі шляхи що має їх життя (І. Качуровський). 6. Люблю коли після дощу влітку повітря пахне свіжістю трави й гарячим асфальтом (С. Світова). 7. Восени люди так легко закохуються й помічають прекрасне в найдорожчих яких вони знають давно-давно й уже навіть остигли звикнути (Н. Гербіш).

А. Випишіть у робочий зошит спочатку складні речення з підрядною означальною частиною, а потім — із з'ясувальною. Розставте розділові знаки.

Б. Побудуйте схеми цих речень.

§ 21. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МІСЦЯ Й ЧАСУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Пообідавши, ми продовжили подорож.

Коли пообідали, ми продовжили подорож.

- Чи відрізняються речення за змістом?
- Яке з них складне?
- Чи можна сказати, що підрядна частина — це ніби розгорнутий другорядний член речення?

Підрядні частини, що відповідають на питання обставини, називають **обставинними**. Їх поділяють на підрядні *місця, часу, способу дії і ступеня, порівняльні, причини, мети, умови, наслідкові й допустові*.

Підрядне місце

Складнопідрядним реченням із підрядним місцем називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на місце або напрям дії, про яку йдеться в головній частині, наприклад: *Де щастя впало, там і приятелів мало* (Народна творчість).

У складнопідрядних реченнях із підрядними місцем підрядна (залежна) частина відповідає на питання *де? куди? звідки?* і приєднується до головної частини сполучними словами **де, куди, звідки**. У таких реченнях підрядна частина пояснює головну в цілому, а не окреме слово в ній, наприклад: *Треба сіяти, де земля благодатна* (О. Лупій).

У головній частині можуть бути вказівні слова **туди, там, усюди, скрізь, кудись**, наприклад: *Там починаються поети, де починається душа* (Е. Молдаван).

Підрядне часу

Складнопідрядним реченням із підрядним часом називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на час або тривалість дії, про яку йдеться в головній частині, наприклад: *Моря перелетиш і не впадеш, допоки буде в серці рідна мова* (Д. Павличко).

У складнопідрядних реченнях із підрядними часом підрядна (залежна) частина відповідає на питання *коли? як довго? з якого часу? до якого часу? доки?* і приєднується до головної частини сполучниками й сполучними словами **коли, поки, доки, як, ледве, допоки, відколи, тільки, лиш, щойно, як тільки, у той час як, з тих пір як, перш ніж, відтоді як**. У таких реченнях підрядна частина пояснює головну в цілому, а не окреме слово, наприклад: *Не кажи «гоп», поки не перескочиш* (Народна творчість).

У головній частині можуть бути вказівні слова **тоді, доти, допоки, до того часу, до тих пір** і под., наприклад: *Доти море виблискуватиме сріблом, доки не встане сонце* (О. Журба).

Обставинні місця й часу можуть стояти перед головною частиною, після неї та в середині.

- 1.** Прочитайте складнопідрядні речення й визначте вид підрядних частин.

1. Навесні, коли з високих гір сходить сніг і наповнює своїм холодом ріки, у карпатських лісах з'являється Чугайстер (*С. Світова*). 2. Україна моя починається там, де туга моя кінчається (*П. Осадчук*). 3. Коли внизу між стовбурами дерев за річкою зринуло червоне коло місяця, Данило ввійшов до сторожки (*Гр. Тютюнник*). 4. Де кров текла козацькая, трава зеленеє (*Т. Шевченко*). 5. Коли дочка задрімала, старі тихо ввійшли в хатину й посідали на теплий лежанці. 6. Сизий бузок переліз на гладеньке місце й вільно ріс собі там, де ходили людські ноги (*Панас Мирний*).

- 2.** Випишіть спочатку складнопідрядні речення з підрядними часу, а потім — з підрядними місяця. Розставте в них розділові знаки.

1. Коли на поріг вийшли молоді та свати музики утнули туш (*Гр. Тютюнник*). 2. Де воля родиться там загиває невіра (*Д. Павличко*). 3. Забудь усе й лети куди життя несе в огні труда (*В. Сосюра*). 4. Як мертво та сумно стане восени коли пташки покинуть наші степи та гаї й полинуть від нас за море в далекий теплий край — у вирій (*А. Качан*). 5. Я й справді ж бо на крилах мрії ніжної гойдавшись злітав аж ген туди звідкіль мені земля була — як на долоні (*П. Тичина*). 6. Скрізь де не гляну сухі тумани розляглися (*Леся Українка*).

ЗАУВАЖТЕ!

До головної частини за допомогою сполучних слів **де, звідки, коли** можуть приєднуватися підрядні означальні. Порівняйте: *Ми зустрілися біля того парку, (якого?) де прощалися* та *Ми зустрілися, (де?) де й прощалися*.

- 3.** Випишіть лише складнопідрядні речення з підрядними означальними й розставте в них розділові знаки. Побудуйте схеми.

1. Повій вітре на Україну де покинув я дівчину... (*С. Руданський*). 2. Тиша заспішила горами туди де над гребенем далекого лісу засвітився чистий ріжечок місяця (*В. Шевчук*). 3. Вікно відкрите дивиться у сад де від дощу піднялись буйно трави (*М. Калитовська*). 4. Діти поспішили туди де спалахнуло сяйво (*М. Вінграновський*). 5. А на тому місці де стояла тінь іскрило сонце широкою плямою (*Панас Мирний*).

- 4.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Люди завжди хотіли довідатися, що чекає на них попереду. Однак ми ще не вміємо будувати механізми, які можуть розганятися до швидкості світла. А без цього подорожі в часі, на жаль, неможливі. Та якщо не можна переміститися в майбутнє, то зазирнути в минуле не так складно. Коли вирішите розпочати мандрівку, просто подивіться на зоряне небо. Річ у тім, що відстань від найближчих до Землі галактик і сузір'їв надзвичайно велика, і світло, яке ми бачимо, вони випромінювали мільйони років тому. Саме стільки часу йому знадобилося, щоб досягти нашої планети. А отже, ми бачимо зорі в той момент минулого, коли вони послали нам свій світловий сигнал (*З газети «Порадниця»*).

- А.** Знайдіть складнопідрядні речення зі сполучним словом *коли*. Визначте, яке з них має підрядну обставинну частину часу, а яке — означальну.

- Б.** Доберіть заголовок до тексту.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Створення готелів пов'язане з виникненням потреби в подорожах і поїздках. Люди, які опинилися далеко від місць свого постійного проживання, мали піклуватися про забезпечення себе харчуванням, притулком і відпочинком. Подорожі були пов'язані з ризиком, мандрівники йшли на нього не заради власного задоволення: купці розраховували отримати прибутку, прочан кликало в дорогу релігійне натхнення, учених-дослідників — пізнання світу. Готелі в сучасному розумінні були відомі ще в Стародавній Греції. Споруджували їх там, де були численні храми. Також готелі будували в місцях, де відбувалися громадські свята. Масові поїздки купців, духівництва, прочан дають новий напрям у формах надання притулку. Спочатку він був безкоштовним, заради любові до ближнього, що надавали монастирі, церковні організації, князівські двори. Згодом безкоштовний притулок почав перетворюватися на спеціальні, розраховані на отримання прибутку підприємства (За Х. Роглевим).

- А.** Знайдіть складнопідрядні речення із сполучним словом *де*. Визначте, яке з них має підрядну обставинну частину місця, а яке — означальну.
- Б.** Побудуйте схеми до обох цих речень.

До речі...

У складнопідрядних реченнях зі складеними сполучниками (**з тих пір як, після того як, з того часу як** і под.) кому треба ставити один раз: або перед сполучником, або після вказівної частини, наприклад: *Ми пообідаємо після того, як закінчиться екскурсія* та *Ми пообідаємо, після того як закінчиться екскурсія*.

6. Установіть відповідність (усно).

Частина складнопідрядного речення

- 1 Ми поїхали в місто, де
- 2 Я ніколи не ходжу туди, де
- 3 Ми не знаємо, коли
- 4 Заходимо до храму тоді, коли

Вид підрядної частини

- А** означальна
- Б** з'ясувальна
- В** обставинна часу
- Г** обставинна мети
- Д** обставинна місця

7. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

- А. Опишіть думки учня, використавши складнопідрядні речення з обставинною частиною часу й обставинною частиною місця (*два-три речення*).
- Б. Запишіть ці речення й побудуйте до них схеми.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Немає ча́су, підлітко́вий, ві́трата, обста́винний, кажу́.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
на Україні	в Україні
квартира з усіма зручностями	квартира з усіма вигодами
гарний вид із вікна	гарний краєвид із вікна
Велике дякую!	Дуже дякую! Красно дякую!
у даному випадку	у цьому випадку

3. Перегляньте експрес-урок «Чи може вулиця носити ім'я?». Перекажіть його.

Чи може вулиця носити ім'я?

Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Коли в червні під час стрижіння стригалі випускають овець із кошар без руна то отара стає ніби меншою наполовину (*О. Гончар*). 2. І все куди не йду холодні трави сняться (*В. Союра*). 3. Потім ми ще довго сидимо на лавочці між осокорами не розплітаючи обіймів навіть тоді коли мимо нас на Полтаву мчать ранні базарові машини (*Гр. Тютюнник*). 4. Де не повернеться усюди за ним золоте гілля росте (*Г. Тютюнник*). 5. Йду убрид на бистру воду де не скрізь лежать мости (*М. Свидюк*). 6. Можна піти в гості до ставка якраз тоді як небо синє торкає місяця рука (*М. Стельмах*). 7. Під кручею де розмістилася вогнева позиція діялося щось незвичайне (*О. Гончар*).

- А. Випишіть у робочий зошит складнопідрядні речення з підрядними місця й часу.
- Б. Розставте розділові знаки й побудуйте схеми речень.

Коша́ра, -и, жі́н. Загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня.

Осокі́р, -ко́ра, чо́л. Велике листяне дерево родини вербових з добре розвиненою кроною; чорна тополя.

§ 22. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ СПОСОБУ ДІЇ І СТУПЕНЯ ТА ПІДРЯДНИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ

ПОВТОРЕННЯ

- Установіть відповідність (усно).

Вид підрядної частини

- 1 означальна
- 2 з'ясувальна
- 3 обставинна часу
- 4 обставинна місця

Приклад

- А** Зуби треба чистити й у тих місцях, куди важко дістати щіткою.
- Б** Я вже й не пам'ятаю, коли востаннє чистив обличчя скрабом.
- В** Доки лежите у ванній, думайте тільки про приємне.
- Г** Ведіть здоровий спосіб життя, щоб бути красивими.
- Д** Звичайно ж, чисто там, де не сміять.

Підрядне способу дії і ступеня

Складнопідрядним реченням із підрядним способом дії і ступеня називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на спосіб дії або ступінь вияву ознаки, про яку йдеться в головній частині, наприклад: Крем треба наносити на обличчя так, щоб він розподілявся рівномірно по всій шкірі. У цьому реченні підрядна частина вказує на спосіб дії. Але частіше буває так, що важко визначити — спосіб дії чи ступінь дії означає підрядна частина, тому будемо розглядати їх як один вид (способу дії і ступеня).

Підрядне способу дії і ступеня відповідає на питання *як? яким чином? яким способом? якою мірою? наскільки?* і приєднується до головної частини речення сполучними словами **як, скільки, наскільки** та сполучниками **як, мов, ніби, наче, що...то, що, щоб**. Головна частина може містити вказівні слова **так, такий, стільки, настільки**, наприклад: *Скільки міг, стільки й допоміг* (Народна творчість).

Підрядне порівняльне

Складнопідрядним реченням із підрядним порівняльним називають таке складне речення, у якому зміст головної частини розкривається через порівняння зі змістом підрядної, наприклад: Місяць із червоного зробився білим, немов одійшов на морозі (Гр. Тютюнник).

Підрядне порівняльне відповідає на питання *як?* і приєднується до головної частини речення сполучниками **як, мов, наче, ніби**. Підрядна частина допомагає розкрити зміст усієї головної частини, наприклад: *Кругом усієї хати обходить місяць, немов хоче освітити причілки* (Панас Мирний).

Часто підрядні порівняльні бувають неповним реченням із пропущеним присудком, який легко відновити завдяки головній частині, наприклад: *Гартувалась вдача, як у горні, в пламені метал* (В. Крищенко).

Підрядні частини як способу дії і ступеня, так і порівняльні можуть стояти перед головною частиною, після неї або в середині.

1. Прочитайте речення й визначте вид підрядних частин.

1. Ще щільніше затушкувалися хуторяни, наче вони в шкаралупці зачинилися (*Л. Яновська*). 2. Енея так вона любила, що аж сама себе спалила... (*І. Котляревський*). 3. Умій жити так, щоб у тебе з другом була єдність духу (*В. Сухомлинський*). 4. Я чую пісню, мов крізь сон далекий Черемош гуркоче (*Д. Загул*). 5. В проваллі повиднішало настільки, що мені стало добре видно Сонині очі (*Гр. Тютюнник*). 6. Сердиться баба на діда так, що іскри сиплються (*Панас Мирний*). 7. Жити завжди треба так, щоб не було совісно (*Народна творчість*).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Зелений хліб вийшов із землі травицею розкішною наче килимом укрит степ (*Д. Маркович*). 2. Гей ти степ широколанний мій килиме сріблотканий розпростерся ти широко що не скине й орле око (*І. Манжура*). 3. Прославився так що й на люди вийти сором (*Панас Мирний*). 4. А злива так само почала відходити як і надійшла (*М. Стельмах*). 5. Годують нас такою смачною юшкою що навіть Карпо Ярковий п'ятнадцять мисок умолотив би (*Гр. Тютюнник*). 6. Мальви й чорнобривці розрослися рясно начебто гостинці маминої ласки (*В. Крищенко*). 7. Як дбаєш так і маєш (*Народна творчість*).

А. Випишіть спочатку складнопідрядні речення з підрядним способом дії і ступеня, а потім — з підрядним порівняльним.

Б. Розставте розділові знаки.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Обличчя — візитна картка кожної людини, воно потребує особливого догляду. На жаль, хлорована вода може так пересушити шкіру, що вона почервоніє через подразнення. Якщо ви хочете, щоб ваша шкіра була здоровою, умивайтеся перевареною водою. А справжнім святом для шкіри буде вмивання з додаванням у воду відварів різних трав: м'яти, ромашки, звіробою — усього того, що стоїть у кухонній шафі на випадок, якщо хтось занедужає. Важливо тільки пам'ятати, що, наприклад, календула та звіробій підійдуть більше для жирної шкіри. А от відвар із лляного насіння — для сухої й чутливої (*З газети «Здоров'я і довголіття»*).

А. Знайдіть складнопідрядне речення з підрядним способом дії і ступеня (*усно*).

Б. Чи згодні ви з думкою, що «обличчя — візитна картка кожної людини»? Складіть короткий усний роздум, погодившись із цією думкою чи спростувавши її (*п'ять–сім речень*). Використайте складнопідрядне речення з підрядним способом дії і ступеня або з підрядним порівняльним.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У віці 12–14 і до 18–20 років шкіра обличчя є найпримхливішою. Дівчата та хлопці починають самостійно вичавлювати «чорні цятки» і прищики. Процес самостійної боротьби з прищами може затягнутися надовго й зробити шкіру проблемною мало не на все життя. У жодному разі нічого самостійно не вичавлюйте. По-перше, це великий ризик занесення інфекції, а по-друге, через неправильне вичавлювання вугрів можуть з'явитися рубці. За шкірою обличчя потрібно доглядати щодня за допомогою спеціальних засобів. Обов'язковими є пінка для вмивання, очищувальний лосьйон, що не містить спирт, скраб і крем для підліткової шкіри. Що раніше ви почнете доглядати за своєю шкірою, то краще збережеться її молодість і свіжість у майбутньому. Шкіра старіє не тільки через вік людини, а й від неправильного догляду за нею (За Н. Шувар).

- А.** Випишіть складнопідрядні речення різних видів.
- Б.** Побудуйте схему складнопідрядного речення з підрядним способом дії і ступеня.

5. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

- А.** Напишіть про порушення підлітками гігієни під час тренування й дайте поради щодо виправлення ситуації.
- Б.** Використайте кожну з поданих схем, опорні слова та фрази.

як?
↓ ↓
1. [], (наче).

якою мірою?
↓ ↓
2. (Що), [то].

як?
↓ ↓
3. [так], (що).

Опорні слова та фрази: басейн, гумова шапочка, волосся, босоніж, спеціальне взуття, тренуватися, інфекційні хвороби, правила, здоровий спосіб життя, у здоровому тілі — здоровий дух.

6. У першу колонку випишіть слова, у яких не позначається спрощення приголосних на письмі, а в другу — решту слів.

Контрас..ний, аген..ство, кількіс..ний, облас..ний, волейболіс..ці, боліс..ний, кіс..лявий, артис..ці, заїз..ний, автовлас..ник, радіс..ний, зап'яс..ний.

- З перших букв вписаних слів складіть назви літературного твору та збірки, до якої він входить.

7. Прочитайте речення й визначте, які з них мають підрядну порівняльну частину, а які — порівняльний зворот. Обґрунтуйте свою думку.

1. І блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі то виринав, то потопав. 2. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (*Т. Шевченко*). 3. І грає арфа, мов у сні, про щось солодке і болюче (*Олександр Олесь*). 4. Гаснуть вогні у місті, ніби в безодню моря падають зорі янтарні. 5. А тепер у серці щось тремтить і грає, як тремтить на сонці гілка золота (*М. Рильський*). 6. Зорі мигтіли, як перед дощем (*О. Гончар*). 7. Журавель сумно поскрипує, ніби співчуває чоловікові (*М. Стельмах*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Засла́ння, обра́ння, ідемо́, бюлете́нь, промі́жок.

2. Перегляньте експрес-урок «*Сьоме люте чи сьоме лютого?*». Перекажіть його.

Сьоме люте чи сьоме лютого?

3. Запам'ятайте народні вислови, якими описують зовнішність людини.

Хоч з лица воду пий.
Хоч у рамку вправляй.
Гола, боса, зате у вінку.
Краса лица — це половина приданого.
Як нікудишній сам Микита, то не pomoже й гарна свита.

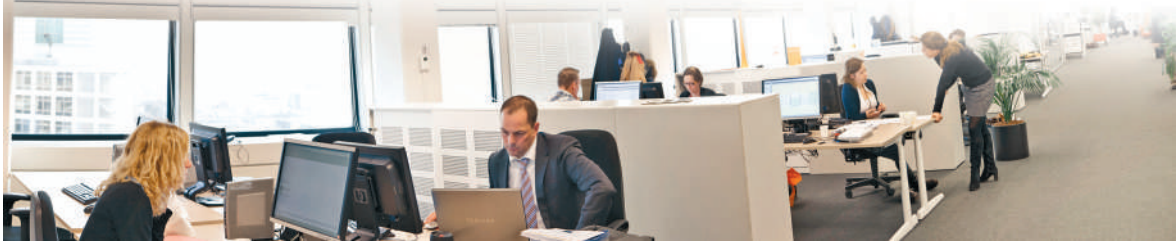

Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Кричить що аж у вухах лящить (*Народна творчість*). 2. Колодязь перекосився й угруз так що зверху лишився тільки низенький зрубець густо полатаний мохом (*Гр. Тютюнник*). 3. Було так тихо що навіть шелест листя на ясені здавався великим шумом (*О. Десняк*). 4. Шумить під вікнами тополина висока мов звісточку дальню несе (*А. Малишко*). 5. Ніч була теплувата як вода з фляжки (*В. Шевчук*). 6. Роби так як велить тобі совість (*Народна творчість*). 7. Грім ударив так сильно що шибки повилітали (*О. Журба*).

- А.** Випишіть у робочий зошит спочатку складнопідрядні речення з підрядним способом дії і ступеня, а потім — із підрядним порівняльним.
- Б.** Розставте розділові знаки.

§ 23. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. АВТОБІОГРАФІЯ

ПОВТОРЕННЯ

- Дайте відповіді на запитання (*усно*).
- А.** Які ознаки має офіційно-діловий стиль?
- Б.** Що таке *мовне кліше*? Які ви знаєте мовні кліше?
- В.** Які документи вам уже доводилося складати (заповнювати)?
- Г.** Які труднощі в складанні документів ви відчували?

Автобіографія – життєпис особи, складений нею самою. Цей документ складають від першої особи, але не варто зловживати займенником *я*. Значення особи краще передавати особовими закінченнями дієслів (*закінчив, вступила* тощо.).

В автобіографії повідомляють про найважливіші події життя, трудову діяльність.

Заголовок (назву документа) записують посередині рядка з великої літери. Традиційно документ починають із формулювання: «*Я, Остапенко Артем Ігорович, народився...*», «*Я, Петренко Оксана Василівна, народилася...*»

В автобіографії мають значення такі відомості:

- 1) прізвище, ім'я та по батькові особи, яка її склала;
- 2) дата народження;
- 3) місце народження;
- 4) місце проживання;
- 5) навчання;
- 6) трудова діяльність;
- 7) короткі відомості про склад сім'ї.

У кінці автобіографії треба ліворуч зазначити дату, а праворуч поставити підпис.

Кожне нове повідомлення записують з абзацу. Автобіографію треба писати від руки.

Реквізити автобіографії:

- назва документа;
- текст;
- дата написання документа;
- підпис.

В автобіографії не доречно емоційно забарвлена лексика. Виклад має бути чітким, нейтральним і логічним.

- 1.** Прочитайте зразок автобіографії. Зверніть увагу на реквізити та їхнє розміщення.

Зразок

Автобіографія

Я, Супрун Наталія Сергіївна, народилася 5 вересня 1998 року в с. Поляні Свалявського району Закарпатської області.

2004 року була зарахована до першого класу Полянської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Свалявського району Закарпатської області. 2012 року закінчила вісім класів цієї ж школи. Цього ж року вступила до дев'ятого класу математичного профілю фізико-математичного ліцею при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, який закінчила 2015 року.

2015 року вступила до Київського національного університету імені Тараса Шевченка на економічний факультет за спеціальністю «Менеджмент та економіка». Нині студентка третього курсу.

Протягом навчання в школі й університеті виконувала обов'язки старости класу та групи.

Склад сім'ї:

батько — Супрун Сергій Іванович, 1971 р. н., учитель фізики Полянської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Свалявського району Закарпатської області;

мати — Супрун (Горденко) Ганна Федорівна, 1973 р. н., лікар-педіатр Свалявської районної лікарні;

сестра — Супрун Олена Сергіївна, 2002 р. н., учениця дев'ятого класу Полянської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Свалявського району Закарпатської області;

брат — Супрун Артем Сергійович, 2012 р. н.

(Дата) 2017 р.

Підпис (Супрун Н. С.)

2. Уявіть, що через півроку ви вступатимете до коледжу дизайну й технологій. Напишіть автобіографію за поданим зразком у вправі 1.

3. Перегляньте експрес-урок «Вулиця Івана Франка чи Івана Франка?» та утворіть назви вулиць від прізвищ письменників і композиторів, творчість яких ви вивчали в школі (не менше десяти).

Вулиця Івана Франка чи Івана Франка?

4. Прочитайте початок гуморески Остапа Вишні й виконайте завдання.

Моя автобіографія

У мене немає жодного сумніву в тому, що я народився, хоч і під час мого появилення на світ білий і потім — років, мабуть, із десять підряд — мати казали, що мене витягли з колодязя, коли напували корову Оришку.

Трапилася ця подія 1 листопада (ст. стилю) 1889 року в містечку Груні Зіньківського повіту на Полтавщині...

Власне, подія ця трапилася не в самому містечку, а в хуторі Чечві, біля Груні, у маєткові поміщиків фон Рот, де мій батько працював у панів.

Умови для мого розвитку були підходящі. З одного боку — колиска з вервечками, з іншого боку — материні груди. Трішки посеш, трішки поспиш — і ростеш собі помаленьку.

Так ото й пішло, значить: їси — ростеш, потім ростеш — їси.

Батьки мої були як узагалі батьки.

Батьків батько був у Лебедині шевцем. Материн батько був у Груні хліборобом...

Остап Вишня

А. Які порушення наявні в цьому тексті, якщо сприймати його як документ?

Б. Якої помилки письменник свідомо припустився в заголовку? З якою метою він це зробив?

§ 24. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПРИЧИНИ, МЕТИ, УМОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Одягай пальто, **бо** буде холодно.

Одягай пальто, **якщо** буде холодно.

- Чи однакові за змістом речення?
- На яке питання відповідає підрядна частина в першому реченні, а на яке — у другому?
- Яке з цих речень має підрядну частину умови, а яке — причини?

Підрядне причини

Складнопідрядним реченням із підрядним причини називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на причину дії, про яку йдеться в головній частині, наприклад: *Парубче, помагай окурювати садок, бо пропаде к лихій годині вся зав'язь* (Гр. Тютюнник).

Підрядне причини відповідає на питання *чому? з якої причини? через що?* і приєднується до головної частини сполучниками **бо, оскільки, що, тому що, через те що**, наприклад: *Не сумуй, що врода опадає з личка* (П. Грабовський).

Підрядне причини здебільшого стоїть після головної частини.

Підрядне мети

Складнопідрядним реченням із підрядним мети називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує, з якою метою відбувається дія, про яку йдеться в головній частині, наприклад: *Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світі літати, щоб вітер розносив луку* (Леся Українка).

Підрядне мети відповідає на питання *навіщо? з якою метою? для чого?* і приєднується до головної частини сполучниками **щоб, аби, для того щоб, з тим щоб**, наприклад: *І садила квіти біля вікон мама, щоб краси у світі не було замало* (В. Крищенко).

Підрядне мети може стояти як перед головною частиною, так і після неї.

Підрядне умови

Складнопідрядним реченням із підрядним умови називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на умову, за якої стане можливим те, про що йдеться в головній частині, наприклад: *Якщо обрид тобі хто, позич йому грошей* (Народна творчість).

Підрядне умови відповідає на питання *за якої умови?* і приєднується до головної частини сполучниками **якщо, якби, коли, аби, як, раз**, наприклад: *Ну, коли не рад вмирати, наостричь гаразд брехати* (За І. Франком).

Підрядне умови може стояти перед головною частиною, після неї та в середині.

1. Визначте види складнопідрядних речень (усно).

1. Якби не було хмар, то ми б не знали ціни сонцю (*Народна творчість*). 2. Сумно й смутно людині, коли висихає й сліпне уява (*О. Довженко*). 3. Якби я турбувався завжди про себе, вже б онімів давно від самоти (*Д. Павличко*). 4. Прийшов, щоб не розлучатись (*Гр. Тютюнник*). 5. Не чути дзвінких, чарівних пісень пташок, бо найкращі співуни наші покинули свої оселі й подалися за море (*Я. Жарко*). 6. Щоб добре жити, треба працю любити. 7. Сиву голову шануй, аби й сам таку нажив (*Народна творчість*).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Якби мені сила та воля жив би без горя. 2. Якщо хочеш мати дозвілля не витрачай марно часу (*Народна творчість*). 3. Коли хто з вас цікавий сядь і слухай давню казку (*Леся Українка*). 4. Ніколи серце не заплаче бо все обернеться на спів (*Юрій Клен*). 5. Соборна Україно всі храми твої відбудуєм щоб лунами дзвонів сягнути духовних вершин (*С. Шевченко*). 6. Сонце мабуть тільки що зійшло бо від скирти через тік і ще далі на стернях лежала довга тінь у сизій росі (*Гр. Тютюнник*). 7. Вмирили в битвах мільйони борців щоб стяг синьо-жовтий піднявсь величаво й над Києвом стольним віки майорів (*Ю. Шкрумеляк*).

А. Випишіть складнопідрядні речення в такій послідовності: 1) з підрядним мети; 2) з підрядним умови; 3) з підрядним причини.

Б. Розставте розділові знаки.

3. Прочитавши текст, знайдіть складнопідрядні речення. Визначте в них вид підрядної частини (усно).

Спалювання рослинних решток на городах у селі, а листя дерев і сміття в місті — це справжнє екологічне лихо, бо дим цих багать містить отруйні речовини. Токсичність диму багать посилюється, якщо в ньому спалювати пластикове сміття й гуму. Полівінілхлоридні матеріали (лінолеум, кришки від пластикових пляшок, шкірозамінники, іграшки) під час згорання виділяють близько 75 відсотків токсичних речовин (*За А. Салюком*).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Немає нічого дивного, що літо в наших широтах буває спекотним. Тож уникаймо теплових ударів і перегрівання. Передусім треба звести до мінімуму тривалість перебування на осонні, узагалі в середовищі з високою температурою повітря. Від згубного сонячного проміння захищаймося головними уборами, сонцезахисними окулярами. Одягаймося в легкий одяг із нещільних натуральних тканин. Коли пересування просто неба під сонцем не можна уникнути, необхідно прихопити із собою пляшку з чистою водою. Буде краще, якщо ви її трохи підсолите. Будьмо обачними у виборі засобів «внутрішнього» охолодження — напоїв, морозива, адже вони можуть спричинити застудні захворювання. Не можна також різко змінювати температурне середовище, наприклад за допомогою кондиціонера (*За О. Маханьковою*).

А. Випишіть складнопідрядні речення й визначте вид підрядних частин.

Б. Побудуйте схеми до виписаних речень.

В. Доберіть заголовки до тексту.

Ос́оння, -я, середн. 1. Незатінене місце, що освітлюється й обігрівається сонцем.
2. Бокова частина будівлі, освітлювана сонцем.
Просто неба — повернувшись обличчям до неба; надворі, не в приміщенні.

ЗАУВАЖТЕ!

Сонцезахисні окуляри, головні убори, штани, футболки одягають чи надівають? *Одягати й надівати* — не одне й те саме.

- Перегляньте експрес-урок «Одягати чи надівати: у чому різниця?» і перекажіть його.

Одягати чи надівати: у чому різниця?

- 5.** Виберіть із дужок потрібну літеру й запишіть сполуки слів у дві колонки: 1) з *i*; 2) з *й*.

Романтизм (*i/й*) бароко; вона (*i/й*) не знала; диня (*i/й*) лимон; до нас (*i/й*)де Тарас; багато не(*i/й*)мовірних пригод; Микита (*i/й*) Володимир; мабуть, (*i/й*) ти маєш талант; фрукти (*i/й*) овочі; сніги (*i/й*)дуть увесь лютий; правда (*i/й*) кривда; Ганна (*i/й*) Йосип.

- З останніх букв вписаних сполук слів складіть імена літературних героїв із твору М. Гоголя.

- 6.** Установіть відповідність.

Вид підрядної частини

- 1 причини
- 2 умови
- 3 мети
- 4 часу

Приклад

- А** Наше суспільство винне, що не достатньо дбає про чистоту довкілля.
Б Коли з теплом дбаєш про природу, то й вона любить тебе.
В По селах масово спалюють листя, коли настає вересень.
Г У Швейцарії настільки висока екологічна культура, що повітря чисте навіть у містах.
Д Щоб сміттю дати друге життя, у цивілізованих країнах його сортують.

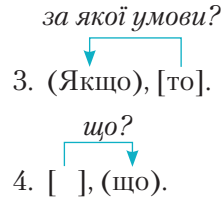
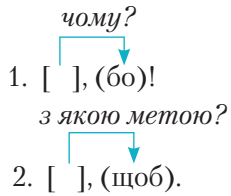

- 7.** Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

Опорні слова: заборонено, парк, пластик, шкідливо, штраф, обіцяю, порушення, отруїтися.

А. Створіть діалог за ілюстрацією та схемами, використовуючи опорні слова.

Б. Запишіть діалог.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Завдання, обіцянка, течія, кілометр, одноразовий.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
оточуюче середовище
бути правим
перший млинець комом
сто років тому назад
любá проблема

ПРАВИЛЬНО
навколишнє середовище, довкілля
мати рацію, ваша правда
перший млинець нанівець
сто років тому
будь-яка проблема

3. Перегляньте експрес-урок «Приводити та призводити». Складіть із цими словами речення на екологічну тему.

Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

- Талант митця якщо він справжній не може стояти осторонь від долі свого народу (А. Малишко).
- Щоб часом дарма не блудить чужого розуму питайся (Народна творчість).
- Добро завжди перемагало бо сонцем світиться добро (І. Герасимчук).
- Треба дуже багато потрудитися щоб подарувати людині радість (О. Журба).
- Величаю силу бо сила красива витворна та благородна граційно велична в проявах своїх.
- Климко звівся на лікоть щоб краще було видно шлях (Гр. Тютюнник).
- Якби не жовте листя в садках то можна було б подумати що надворі справжнє літо (І. Нечуй-Левицький).

А. Випишіть у робочий зошит складнопідрядні речення в такій послідовності: 1) з підрядним мети; 2) з підрядним умови; 3) з підрядним причини.

Б. Розставте розділові знаки.

В. Побудуйте схеми цих речень.

§ 25. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ НАСЛІДКОВИМИ Й ДОПУСТОВИМИ

ПОВТОРЕННЯ

- Установіть відповідність (усно).

Частина складнопідрядного речення	Вид підрядної частини
1 Найближчим часом винайдуть ліки, які	А означальна
2 Найближчим часом винайдуть ліки, якщо	Б з'ясувальна
3 Найближчим часом винайдуть ліки, щоб	В обставинна мети
4 Найближчим часом винайдуть ліки, бо	Г обставинна умови
	Д обставинна причини

Підрядне наслідкове

Складнопідрядним реченням з підрядним наслідковим називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на наслідок того, про що йдеться в головній частині, наприклад: *Грім ударив, (і що ж? і який наслідок?) так що повилітали шибки.*

Підрядні наслідкові (умовно) відповідають на питання *і що ж? і який наслідок?* і приєднуються до головної частини сполучником **так що**, наприклад: *На небі збиралися великі хмари, так що можна сподіватися великого дощу* (Н. Рибак).

Такі підрядні пояснюють усю головну частину й завжди стоять після неї.

Підрядне допустове

Складнопідрядним реченням з підрядним допустовим називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на явища, усупереч яким відбувається дія, про яку йдеться в головній частині, наприклад: *Хоча була осінь, а день видався теплий, погожий* (Панас Мирний).

Підрядні допустові відповідають на питання *незважаючи на що?* і приєднуються до головної частини сполучниками **хоч, хай, дарма що, незважаючи на те що**, наприклад: *Ніколи не зупиняйтеся по дорозі до великої мети, (незважаючи на що?) незважаючи на те що у вас не все виходить.*

Такі підрядні пояснюють усю головну частину й можуть займати в реченні будь-яку позицію щодо неї.

1. Визначте види складнопідрядних речень.

1. Я знову входжу в коло протиріч, хоч намагаюсь вийти з цього кола (В. Крищенко).
2. Молоді чорняві скрипалі позакидали назад голови, так що на них ледве держалися шапки (І. Нечуй-Левицький).
3. Хоча життя — як тінь на очі, та по той бік іще не хочу (В. Крищенко).
4. Край неба на сході помітно блідне, так що в ньому вже можна розпізнати сіру пелену розірваних вітром хмар (В. Кучер).
5. Твій дух не став приниженим і плоским, хоч слала доля чорні килими (Л. Костенко).
6. Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно було (М. Коцюбинський).
7. Хай сміються громи, ми не звернем з своєї дороги (Олександр Олесь).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Діапазон гіршого у нас безмірний так що межі терпіння практично нема (Л. Костенко).
 2. Щодня неначе починаюся знову хоч за собою не палю мости (В. Крищенко).
 3. Розумні й хитруваті були в цього діда очі дарма що старий-престарий він був (О. Журба).
 4. Хоча була рання весна але надворі було вже гаряче (І. Нечуй-Левицький).
 5. Ряди небілених хат із плоскими покрівлями стояли один над другим так що покрівля одного дому слугувала подвір'ям для другого (М. Коцюбинський).
 6. Місяць підводячись угору пірнає в загустілу хмару так що видніється лише срібний край (М. Стельмах).
 7. І хай відносин наших світ погасне а спогади все ж будуть жить в мені (Олександр Олесь).
 8. Хоч мінлива наша мода та не згубиться ніколи чарівна слов'янська врода (В. Крищенко).
 9. Листя не збиралося набирати жовтої барви дарма що вже настали холоди (І. Орлова).

- А.** Випишіть спочатку складнопідрядні речення з підрядним допустовим, а потім — із наслідковим.
Б. Розставте розділові знаки й побудуйте схеми цих речень.

ЗАУВАЖТЕ!

У підрядних обставинних наслідкових кома ставиться перед сполучником **так що**, наприклад: *Теплий туман налив балку по самі вінця, (і який наслідок?) так що дерева потопали в ньому* (М. Коцюбинський). Якщо кому поставити перед **що**, то утвориться підрядне способу дії і ступеня: *Теплий туман налив балку по самі вінця так, (як? якою мірою?) що дерева потопали в ньому*.

3. Прочитайте текст і визначте в ньому види складнопідрядних речень.

Винахідник стільникового телефону Мартін Купер зробив неможливе — він створив пристрій, яким користуються всі: від політиків і бізнесменів до підлітків.

А ось що він думає про роки еволюції стільникового зв'язку: «Навіть незважаючи на те що ми всі були мрійниками, цього ми навіть уявити собі не могли. Найбільше мене вражає те, скільки додаткових функцій було вбудовано в мобільний апарат і наскільки вони марні. Можливо, це звучить дивно, адже я сам користуюся смартфоном і вважаю деякі його можливості досить цікавими. Єдина перевага смартфона в тому, що вам не потрібно носити багато пристроїв — усе вміщається в одному.

Справжню революцію у сфері стільникового зв'язку здійснив перший телефон. 1973 року, коли ми зробили перший дзвінок за допомогою стільникового телефону, не було персональних комп'ютерів, цифрових фотоапаратів і нічого подібного до Інтернету. Ми думали тільки про те, як зробити можливим спілкування між людьми в мобільному режимі» (За Є. Гунчевською).

4. Прочитайте текст і визначте в ньому види складнопідрядних речень.

У перекладі з грецької *ідея* — «початок», «принцип». Чи не найплідніше поле для творення ідей — наука. Хоч і дивують нас силою думки маститі вчені, проте й школярі не пасуть задніх у наукових відкриттях. Одинадятикласник із Миколаєва Владислав Стовманенко придумав детектор витоку побутового газу, який вчасно попередить про загазованість приміщення. Нову суміш для посипання вулиць під час ожеледиці замість піщано-сольової, яка

не псуватиме взуття й не зашкодить землі, запропонував одинадцятикласник з Івано-Франківська Ілля Ружило. А учениця Настя Шмагайло створила тепловізор для розвідки, який, маючи невелику вагу, уміє «бачити» крізь стіни. Щороку юні українці дивують світ неймовірними науковими знахідками, так що в Україні велике майбутнє (За О. Гойденко).

5. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

Опорні слова: пригоріти, м'ясо, будова комахи, домашнє завдання.

А. За ілюстрацією й поданими схемами складіть і запишіть речення, використовуючи опорні слова.

1. [], (так що). 2. (Незважаючи на те що), [].

Б. Підкресліть у них головні й другорядні члени.

В. Над кожним словом надпишіть, якою частиною мови воно є.

6. Випишіть слова з подвоєними приголосними.

Ан..отация, хоб..і, барок..о, брут..о, піц..а, ан..али, рал..і, рот..ердамський, ем..ігрант, віл..а, ім..ігрант, нет..о, одіс..ея, еф..ект, контр..еволюція.

• З перших букв вписаних слів складіть псевдонім дружини П. Куліша.

ЗАУВАЖТЕ!

Компонент **незважаючи** (у складеному сполучнику **незважаючи на те що**) треба писати разом.

7. Установіть відповідність.

Частина складнопідрядного речення

Вид підрядної частини

- 1 Х-промені відкрив Іван Пулуй, хоч
- 2 Блискавка врізала в дерево так, що
- 3 Дослід проведено ретельно, так що
- 4 Останній проект згорнули, оскільки

- А мети
- Б причини
- В допустова
- Г наслідкова
- Д способу дії і ступеня

ЗАУВАЖТЕ!

Хай які наукові винаходи не полегшують нам життя, проте найважливішими для нас завжди були й будуть людяність і духовність.

- Прокоментуйте, як ви розумієте рядки з вірша Л. Костенко «Вже почалось, мабуть, майбутнє...».
В епоху спорту і синтетики
людей велика ряснота.
Нехай тендітні пальці етики
торкнуть вам серце і уста.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Обру́ч, фарту́х, ва́ги, дові́дник, пізнáння.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
розкрити журнал
біля тридцяти хвилин
наукова ступінь
нові міроприємства
у якості вченого

ПРАВИЛЬНО
розгорнути журнал
близько тридцяти хвилин
науковий ступінь
нові заходи
як учений

3. Перегляньте експрес-урок «У чому відмінність між цифрами й числами?». Перекажіть його.

У чому відмінність між цифрами й числами?

Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. І сонце не всі гори освічує хоч високо ходить (*Народна творчість*). 2. Листя горобини із зеленого стало жовтим так що його важко було відрізнити від ягід (*В. Гжицький*). 3. Чоловіки розгомоняться на часину хоч те новеньке відоме всім трьом (*Гр. Тютюнник*). 4. Хай згасли дні старі але зійшло над нами і шле свої вогні нам сонце молоде (*С. Рачинець*) 5. Погода стояла тепла й сонячна так що шибки на вікнах аж миготіли (*Г. Тютюнник*). 6. Хоч вітри ідуть супроти та незламні наші крила (*А. Малишко*).

- А. Випишіть у робочий зошит спочатку складнопідрядні речення з підрядним допustовим, а потім — із наслідковим.
- Б. Розставте розділові знаки й побудуйте схеми до вписаних речень.

§ 26. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Прогулюючись зимовим парком, завжди підгодовую птахів, адже в цю пору їм особливо важко.

Прогулюючись зимовим парком, завжди підгодовую птахів, адже в цю пору їм особливо важко, бо їхня пожива ховається під шаром замерзлого снігу.

- Визначте, яке речення має кілька підрядних частин.
- Порівняйте речення й скажіть, яке з них детальніше передає думки мовця.

Частини складнопідрядного речення з кількома підрядними можуть *поєднуватися по-різному*. Існує кілька видів такого поєднання (типів підрядності):

- однорідна підрядність;
- неоднорідна підрядність;
- послідовна підрядність.

У реченнях з **однорідною підрядністю** всі підрядні частини однакові за значенням і залежать від одного слова головної частини чи всієї головної частини й відповідають на те саме питання, наприклад: *Розкажи, як за горою сонечко сідає, як у Дніпра веселочка воду позичає* (Т. Шевченко).

про що?
[], (як), (як).

У реченнях із **неоднорідною підрядністю** підрядні частини або різні за значенням, або по-різному стосуються головної частини (одна частина пояснює всю головну, а інша — лише одне слово в головній), наприклад: *Коли в тебе віра у працю згасає, поглянь на ту річку, що скелі зриває* (Ю. Гойда).

за якої умови? яку?
(Коли), [], (що).

Ті, що знаходять підкову, ніколи не думають про того, хто загубив її (В. Симоненко).

хто? про кого?
[], (що), [], (хто).

У реченнях із **послідовною підрядністю** підрядні частини утворюють ланцюг (перша підрядна залежить від головної частини; друга підрядна — від першої підрядної частини і т. д.), наприклад: *Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сховає Тарас малими босими ногами...* (М. Рильський).

який? яка?
[], (коли), (яку).

ЗАУВАЖТЕ!

У складному реченні з однорідною підрядністю перед сполучниками **і, й, та (=і), або, чи** кома **не ставиться**, якщо вони поєднують однорідні частини: Пройшло немало років, як погас вогонь війни і вичахли гармати (Д. Луценко). У таких випадках другий сполучник (сполучне слово) опускають, щоб уникнути тавтології або з метою римунання, порівняйте: Пройшло немало років, як погас вогонь війни і як вичахли гармати.

1. Прочитайте речення. Визначте тип підрядності кожного з них (усно).

1. Коли сонечко вимахне з-за дерев і настил на поромі закурить сріблястим відпаром, ми вирушаємо на той бік (За Гр. Тютюнником). 2. Епохо, дай мені завзяття на кожен день, на кожному мить, щоб міг нащадкам розказати я про те, як ми навчилися жити (М. Сингаївський). 3. Я ладен стати й грудкою земною, аби шуміла поруч десь ріка і небо голубіло наді мною (Д. Луценко). 4. З двох людей, що посварилися, винен той, хто розумніший (В. Гюго). 5. І хоча не видно було в небі блискавиць, не лунало громове рокотання, та відчувалося, що надходить злива (А. Шиян).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Люблю весну коли плюскочуть ріки коли рида од щастя соловей і заглядає сонце під повіки у тишині задуманих алей (В. Сосюра). 2. І якщо ми нарешті зрозуміли що треба берегти природу то давно треба зрозуміти що екологія мови це екологія наших душ (Г. Нудьга). 3. Бог добрий простить людям хоч як вони його гнівають хоч мордують одні одних убивають осуджують (О. Кобилянська). 4. Постояв біля Неві помилювався сфінксами які сьогодні були кумедно хмурими бо розтавала паморозь пригріта сонцем і почвалав на величезний постійний міст через Неву (В. Шевчук). 5. Хоча на сумнів взято все доцільне хоча життя неначе поле бою хоча я сам у рамочці прицілу останнє слово я лишаю за собою (В. Крищенко).

- А.** Перепишіть речення й розставте розділові знаки.
- Б.** Побудуйте схеми речень і визначте тип підрядності.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

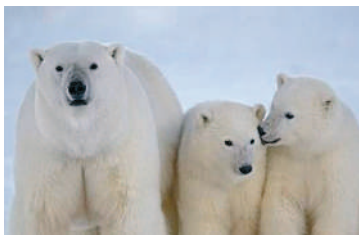
На межі літа й осені дозрівають волоські горіхи. Цими плодами полюбляють ласувати різні птахи — горобці, синиці, голуби, ворони. Та, мабуть, з усіх пернатих найбільша «любов» до горіхів — у граків. З кінця серпня до початку вересня граки буквально окуповують родючі дерева. І починається! Погоні граків із горіхами в дзьобах один за одним, намагання перехопити чийсь утрачений горіх, зробити якомога більше горіхових запасів на зиму. І так триватиме до весни.

За граками, які вовтузяться з волоськими горіхами, можна спостерегти, як вони зривають плоди з дерев, розлущують їх, ховають, а потім шукають узимку. Ситий птах може просто тримати горіх у дзьобі, довго ходити з ним, перелітати з місця на місце, нізащо не розлучаючись із своєю здобиччю (За В. Ільчуком).

- А.** Випишіть складнопідрядне речення з кількома підрядними.
- Б.** Побудуйте схему речення й визначте тип підрядності.
- В.** Дібравши заголовок, перекажіть текст (усно).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ведмідь білий — ніс чорний. Чому? Ніс не вкритий шерстю, інакше ведмедю було б важко дихати. Але саме на ніс потрапляє багато сонячних промінчиків, які у великій кількості шкідливі, так що тварина може захворіти. Щоб цьому запобігти, природа розфарбувала носи в темний колір. До речі, у білого ведмедя чорна й уся шкіра під шерстю. Сама ж шерсть насправді не має кольору. Просто кожна волосинка чудово відбиває сонячне світло, тому нам здається, що вона біла. Це допомагає ведмедам виживати й бути непомітними серед снігів і криги. Коли вони підкрадаються до здобичі, прикривають ніс лапою, щоб не видати себе (О. Лавренчук).

- А. Знайдіть і випишіть складнопідрядні речення з кількома підрядними.
Б. Визначте тип підрядності виписаних речень.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Про те, що тварини можуть добре впливати на наше самопочуття, було відомо ще в давнину. Але аніматерапію (лікування за допомогою тварин) лікарі почали використовувати не так давно.

Птахи своїм співом сприяють розслабленню та поліпшують настрій, (що ...), (яка ...). Спостереження за акваріумними рибками усувають стрес. Хом'яки, мишки, кролики допомагають замкнутим і невпевненим у собі людям перемогти страх перед незнайомцями. Коні лікують порушення опорно-рухового апарату, верхова їзда розвиває відчуття рівноваги, поліпшує координацію рухів. Погладжування кішки добре заспокоює нерви, знижує кров'яний тиск і нормалізує пульс (За матеріалами УНІАН).

- А. Доповніть виділене речення підрядними частинами (згідно зі схемою).
Б. Переробіть одне з речень другого абзацу на складнопідрядне з кількома підрядними.

6. Запишіть слова у дві колонки: 1) з пропущеною літерою е; 2) з пропущеною літерою и.

Ан..кдот, реч..татив, кр..ативний, ор..гінальний, с..ньйора, опт..міст, мед..тація, ув..ртюра, л..генда, аплод..сменти, ал..горичний, х..мерний, ар..стократ.

- З перших букв записаних слів складіть назви представників фауни.

7. Перегляньте експрес-урок «Який чи котрий?» і виконайте завдання.

Який чи котрий?

- А. Складіть за поданою схемою речення про одну з тварин, що мешкає у вашому регіоні, використавши на місці крапок слова *що*, *який* або *котрий*.

що? який?
[], (...), (...).

- Б. Запишіть речення й визначте тип підрядності.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Óлень, дича́вити, принести́, роблю́, приказкі́.
- Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
вільна вакансія
пам'ятний сувенір
прейскурант цін
моя автобіографія
у місяці травні

ПРАВИЛЬНО
вакансія
сувенір
прейскурант
автобіографія, моя біографія
у травні

СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

- Вид складного речення.
 - Вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
 - Кількість частин і засоби зв'язку.
 - Вид підрядності — послідовна, однорідна, неоднорідна або поєднання цих видів (якщо речення з кількома підрядними).
 - Зв'язки між частинами речення за змістом (головна, підрядна частина, вид підрядної частини).
 - Розділові знаки (між частинами складнопідрядного речення).
 - Схема речення.
- Повний синтаксичний розбір складнопідрядного речення включає й розбір кожної частини як простого речення.

Зразок усного розбору

Я виростав серед пісень, які співала тихо мати (І. Світличний).

Речення складнопідрядне; розповідне; неокличне; складається з двох частин, поєднаних сполучним словом *які* й інтонаційно; перша частина — головна, друга — підрядна означальна; між частинами ставиться кома.

Зразок письмового розбору

Я виростав серед пісень, які співала тихо мати (І. Світличний).

Речення складнопідрядн.; розпов.; неокл.; дві част., з'єдн. спол. сл. *які* й інтон.; 1 — гол., 2 — підрядн. ozn.

яких?
[], (які).

Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Якщо не можна вітер змалювати прозорий вітер на ясному тлі змалюй дуби могутні і крилаті котрі од вітру гнуться до землі (*Л. Костенко*). 2. Коли згряя залетить далеко й у тумані стане тихо я зупиняюся й наслухаю що робиться попереду (*Г. Тютюнник*). 3. Коли музика за-тихла хлопець відчув чудне заворушення якусь глибоку турботу бо мотив завмер недокінчений (*В. Підмогильний*). 4. Через одчинені двері примітила як марево грає над вербами над горóдами як білі хмари плывуть по небі (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Ми живемо в той час коли високо цінують освічених та ініціативних людей бо в суспільстві споживачів їх стає все менше (*О. Нетребко*).

- Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.
- Побудуйте схеми речень і визначте тип підрядності.

§ 27. ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

ПОВТОРЕННЯ

- Завершіть речення (*усно*).

А. Публіцистичний стиль має такі особливості:

Б. Роздум складається з тези,

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Світова слава пісні

Що нині ми знаємо про українську пісню XVII століття, котра прикрашала оперету, яку 1925 року ставили двісті дев'ятнадцять разів поспіль на сцені Нью-Йоркської опери?

Справді, популярність пісні Семена Климовського «Їхав козак за Дунай» безпрецедентна. Достеменно відомо, що її співали вже в середині XVIII століття, у тому числі й у північній столиці Росії. Сюжет твору навряд чи варто пов'язувати з якоюсь історичною подією (скажімо, заснування Задунайської Січі чи військовий похід на Балкани). Та й сам Дунай у фольклорній традиції нерідко символізував річку. Мотив розлуки козака з коханою дівчиною, образний лад пісні, характер мелодії дають підстави називати її романсом.

У добу романтизму було написано чимало нових текстів, які виконували на мелодію «Їхав козак за Дунай». Митці, мовби змагаючись, створювали все нові й нові варіації на тему української пісні. Ось лише кілька творів, яким вона дала дихання: арія Лести в однойменній опері віденського композитора Кауера, опера Кавоса «Козак-віршувальник», вірш Пушкіна «Козак».

Варіації для скрипки з оркестром Аляб'єва... 1860 року історик Микола Закревський, умістивши в збірці «Старосвітський бандурист» твір Климовського, зауважив, що ця пісня «відома всій освіченій Європі».

Григорій Нудьга в книжці про Семена Климовського оповів цікаву історію «вживлення» пісні «Їхав козак за Дунай» у німецький фольклор. 1808 року в Чорному лісі під Баден-Баденом місцева знать улаштувала «садове свято», у якому брали участь і гості з Росії. На святі був присутній композитор

Христоф Тідге, який, почувши пісню про розлуку козака й дівчини, переробив твір. З того часу німці вважають цю версію української пісні власним фольклорним скарбом.

А ще через вісім років за обробку пісні «Їхав козак за Дунай» узявся сам Бетховен! Композитор був у приятельських стосунках з Андрієм Розумовським, послом Росії в Австрії, який у своєму віденському палаці зберігав багато музичних видань. Син останнього гетьмана України, Андрій Розумовський, мав сентимент до землі й культури своїх предків. Пам'ять про Батурина жила в цій родині. Можливо, не без впливу Розумовського Бетховен і зацікавився українським музичним фольклором.

Невідомий автор.
Семен Климовський

В обробці генія пісня «Їхав козак за Дунай» оновилася: голос виконавця зазвучав у супроводі фортепіано, скрипки й віолончелі; притаманна оригіналові маршовість поступилася більш повільним і ніжним тонам.

1925 року світ побачило фундаментальне видання «Міжнародна бібліотека музики для вокалістів», у шостому томі якого поміж найкращих пісень усіх часів і народів надруковано й українську — «Їхав козак за Дунай».

М. Пимоненко. У похід

Їхав козак за Дунай,
Сказав: — Дівчино, прощай!
Ти, конику вороненький,
Неси да гуляй.

Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче:
— З ким ти мене покидаєш —
Тільки подумай!

— Білих ручок не ламай,
Ясних очок не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі дожидай.

— Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!

Свиснув козак на коня:
— Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года.

Тебе ж, мила, не забуду,
Поки жив на світі буду.
Коли умру на війні —
Поплач обо мні!

Чи міг уявити сивочолий Семен Климовський, чия могила за якихось три десятки кілометрів від Кіровограда (нині м. Кропивницький) давно потрапила під плуги, що доля виявиться такою прихильною до його пісні, яка облетить усі материки, потрапить до німецького фольклору, що її співатимуть навіть американські ковбої? (За В. Панченком).

А. Визначте тему й основну думку тексту. З'ясуйте стиль тексту.

Б. Який тип мовлення покладено в основу тексту?

В. Складіть план тексту й за ним напишіть докладний переказ.

2. Продовжте текст своїми роздумами про те, чи має держава дбати про популяризацію творчості талановитих українських митців, чи все ж таки справжній шедевр рано чи пізно знайде свою аудиторію поціновувачів і без будь-якої підтримки. Сформулюйте тезу, наведіть два переконливі аргументи й проілюструйте їх прикладами. Зробіть висновок (обсяг — до однієї сторінки).

3. Перегляньте експрес-урок «Вибирати чи обирати?». Запишіть значення цих слів. Запам'ятайте, у чому полягає відмінність між ними.

Вибирати чи обирати?

§ 28. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Концерт скасовано, *у зв'язку з тим що* співачка занедужала.

Якщо ви правильно себе організуєте, тоді все встигатимете.

Концерт скасовано: співачка занедужала.

Правильно себе організуєте — усе встигатимете.

- За яким принципом речення записано у дві колонки?
- Який вид речень більш лаконічний і наближений до живого спілкування?

Безсполучниковим складним називають таке речення, у якому частини поєднуються в одне змістове ціле без сполучників (сполучних слів), а лише за допомогою інтонації, наприклад: *Настало літо, настали й жнива* (І. Нечуй-Левицький).

Смислові відношення в безсполучниковому складному реченні зумовлені змістом його складових частин. Вони бувають двох видів.

- **з однорідними частинами**, що є рівноправними (нагадують складносурядне речення), наприклад: *Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе* (Народна творчість);
- **з неоднорідними частинами**, одна з яких пояснює іншу (нагадують складнопідрядне речення), наприклад: *Бачу здалека: хвиля іскриста грає на синьому морі* (Леся Українка).

Частини безсполучникового складного речення можуть мати інтонацію:

- **переліку**, наприклад: *Минає літо, осінь вже бреде, лісів багрець торкнувся вересневий...* (Л. Гендюк);
- **протиставлення** або **зіставлення**, наприклад: *Літо дбає — зима поїдає* (Народна творчість);
- **пояснення**, наприклад: *І не можна долі дорікати: всіх не може обіграти вона* (В. Симоненко).

Між частинами безсполучникового складного речення обов'язково ставиться розділовий знак: кома, тире, двокрапка або крапка з комою.

1. Прочитайте речення й доведіть, що вони є безсполучниковими складними.

1. Не будь лише сином свого батька — будь ще й людським сином. 2. Вода все змие, тільки безчестя вона не може змити. 3. Одне дерево — не ліс, один чоловік — не народ. 4. Честь розум народжує, безчестя й останній забирає. 5. Це — їжак, його руками не візьмеш. 6. Рідна мова не положа: її за вітром не розвієш. 7. Слово може врятувати людину, слово може й убити (*Народна творчість*).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Темная дїброва стихла і мовчить; листя пожовтіле з дерева летить (*Я. Щоголів*). 2. Людство не усвідомить себе як єдине ціле — не буде йому добра. 3. Визорилося небо, поля потонули в імлі, у синіх смереках (*О. Гончар*). 4. Піднімаються грози на тлі вечорів, у тих грозах серця позливались громами (*М. Вінграновський*). 5. Мир у світі таки буде: його хочуть усі люди. 6. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде, зверху йде (*Народна творчість*). 7. Сонце гріє, вітер віє з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину (*Т. Шевченко*).

- А.** Випишіть спочатку безсполучникові складні речення з однорідними частинами, а потім — з неоднорідними.
- Б.** Підкресліть граматичні основи вписаних речень.

3. Прочитайте текст і визначте безсполучникові складні речення (*усно*).

Безумовно, поразки можуть примусити людину відмовитися від планів і мрій. Проте історія знає безліч прикладів, коли невдачі ставали викликом, прийнявши який люди досягали мети.

Геніальний учений Альберт Ейнштейн говорити почав лише в 4 роки й учився в школі погано. Учителі були переконані: із цього хлопця нічого не вийде.

Нині важко уявити наше дитинство без мультфільмів режисера Уолта Діснея. Однак перш ніж досягти успіху, він зазнав не одного краху починань. Так, був звільнений із газети за відсутність оригінальних ідей!

А знаєте, як з'явилася відома марка Honda? Сотіро Хонда не взяли на посаду інженера в одну з фірм. Безробітний механік-самоук почав робити мотоцикли. Спочатку їх купували сусіди — згодом він відкрив власну компанію.

Запам'ятайте формулу його успіху: 99 поразок дають одну перемогу! (*З газети «Порадниця»*).

ЗАУВАЖТЕ!

У схемі безсполучникового складного речення використовують лише квадратні дужки, наприклад: *Зелений яр сьогодні незвичайний: хисткий туман хитається на дні* (С. Черкасенко). []: [].

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Танець — це все. Життєва філософія, філософія щастя. Це життя, рух, ритм, слух, постава, елегантність, внутрішній світ.

Усе починається з руху, з танцю, з любові. Якщо хочете довго жити, моя вам порада: поєднайте любов і танець. Незалежно від завантаженості, стану здоров'я треба знаходити час для руху.

Найстрашніші хвороби — душевні. Ніхто ніколи не тримав у руках душу, а болить вона найдужче. Не треба допускати такого болю, треба його переборювати. Танець, спорт, фітнес, друзі. Ні в якому разі не сидіти вдома: інакше апатія заволодіє волею. Кажу й казатиму: треба рухатися. Рух — це життя (*Г. Чанкіс*).

- А.** Випишіть безсполучникові складні речення й визначте, якими вони є частинами — однорідними чи неоднорідними.
- Б.** Побудуйте схеми вписаних речень.

- 5.** Випишіть слова, у яких треба вставити літеру *и*.

Бел..тьнь, горщ..чок, улесл..вість, орл..ня, виб..реш, мереж..во, автовласн..к, зробл..ний, пром..нистий, нов..на, мар..во, іст..нний, знайд..ний, зм..ритися, бор..шся, мисл..ш, мавп..ня.

- З перших букв вписаних слів складіть назву однієї з чеснот особистості.

- 6.** Згадайте вірш Г. Сковороди «Всякому місту — звичай і права...» і виконайте завдання.

- Випишіть (з пам'яті) три безсполучникові складні речення.
- Визначте, які смислові відношення між частинами цих речень (з однорідними чи неоднорідними частинами).
- Побудуйте схеми цих речень.

- 7.** Доберіть другу частину речень, щоб утворилося безсполучникове складне речення. Запишіть утворені речення.

- Довго гулятимеш у холодну пору — [наслідок].
- Мама засмагає, тато грає в шахи, [перелік].
- Сьогодні не піду гуляти в парк: [причина].
- Дорослі люблять спокій — [протиставлення].
- Я знаю: [конкретизація].

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Добу́ток, донéсхочу, дóнька, дочкá, вітчíм.

- Перегляньте експрес-урок «Чи є в українській мові слово *спасибі?*». Перекажіть його.

Чи є в українській мові слово *спасибі?*

Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. На небі сонце — серед нив я (*М. Коцюбинський*). 2. Вишня губить листя на причілку хати, журавель колодязний трубить у мерзлу синь (*В. Бровко*). 3. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (*В. Сосюра*). 4. Подивилась ясно — заспівали скрипки (*П. Тичина*). 5. Хай живуть літаки, хай каштани цвітуть, хай симфонія музики лине у далеч космічну ракети (*Л. Дмитерко*). 6. Рипнула хвіртка — хтось зайшов на подвір'я (*М. Зарудний*). 7. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині (*В. Сосюра*).

- Випишіть у робочий зошит спочатку безсполучникові складні речення з однорідними частинами, а потім — з неоднорідними.
- Підкресліть граматичні основи вписаних речень.

Причілок, -лка, чол. Бокова стіна будинку; бокова частина даху.

§ 29. КОМА ТА КРАПКА З КОМОЮ В БЕЗПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

ПОВТОРЕННЯ

- Установіть відповідність (усно).

Вид складного речення

Приклад

1 складносурядне	А Темная діброва стихла і мовчить; листя пожовтіле з дерева летить.
2 складнопідрядне	Б Чи то солов'ї щебетали, чи капали роси з туманів, чи трави співали квіткам?
3 безсполучникове	В Ми маємо право на сум і любов, на щастя, на сонце і трави.
Г Юність відзначається тим, що в неї світлі думки беруть верх над чорними.

Між частинами безсполучникового складного речення ставлять **кому**, коли вони виражають:

- **одночасність подій**, наприклад: *У прибережних вербах щебече птаство, зелений комиш стоїть нерухомою лавою* (М. Коцюбинський);
- **послідовність подій**, наприклад: *У пробуджену ниву лягають зернини, в своє лоно приймає їх тепла рілля* (С. Решетова).

Такі речення вимовляють з інтонацією переліку.

Крапку з комою ставлять між поширеними частинами безсполучникового складного речення, у середині яких уже є розділові знаки, наприклад: *Сутінки підкралися якось легко, ніжно, непомітно; місяць, зорі, солов'ї чарують, беручи закоханих у полон* (О. Журба). Іноді крапку з комою ставлять, коли частини безсполучникового складного речення віддалені за змістом, наприклад: *Стоїть явір над водою, на воду схилився; сидить козак у неволі, тяжко зажурився* (Народна творчість). У першій частині — пейзажна замальовка, а в другій — козак журиється; це — яскравий приклад художнього паралелізму.

1. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою. 2. Земля чорніє, дримає розум, серце мліє (*Т. Шевченко*). 3. Засвітить місяць, засяють зорі, земля потоне в сріблястім морі (*Олександр Олесь*). 4. Од зеленого берега ніби повіяло холодком; холодок ніби лащився до лица, милував його, улив у тіло розкіш життя, почування радісне, безклопітне й безжурне, як сама молодість (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Вже й дикі гуси в небі пролітали, вже й лебеді кричали крізь туман (*Л. Костенко*).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. У долині відразу зашуміло млинове колесо велике чорне й неповоротке воно обкипало шумовинням... (*М. Стельмах*). 2. Тим часом надворі вечоріло жара спадала (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Зелена трава горить-палає зеленим вогнем на її довгих листочках грає й сяє чиста

роса... (Панас Мирний). 4. На небі заворушилася райдуга й крутою аркою звелася над землею в її надійному сьайві помолодшали покращали й вище піднялися поля (М. Стельмах).

- А. Перепишіть речення й розставте в них розділові знаки.
- Б. Підкресліть граматичні основи записаних речень.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Існує споконвічне правило: щоб продати товар, треба привабити покупця. Способів безліч. Недарма кажуть, що прогрес не має меж. Англійські садівники навчилися вирощувати яблука з малюнками. Спочатку на ще зелені плоди наклеюють аплікації; вони наливаються, визрівають; під час збирання врожаю їх знімають. На місці аплікації залишається малюнок. Один «мистецький витвір» коштує майже три долари, проте покупців не бракує (К. Геращенко).

- А. Знайдіть у тексті безсполучникове складне речення.
- Б. Прокоментуйте розділові знаки в ньому (усно).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Якось, побачивши урочистий стіл, а на ньому на почесному місці святковий Хліб, підступна Гадюка позаздрила Хлібові й забажала дізнатися, як він досягнув такої честі. Хліб повагом розповів свою історію: «Спочатку мене закопали в землю, я виростав, достигав. Потім мене обмолотили ціпом, просіювали крізь решето, сушили. На цьому мої пригоди не завершилися. Господарі мене змололи на жорнах, господині замісили кулаками й спекли на вогні, а вже потім поклали на урочистий стіл».

Гадюці від переляку перехопило подих. Вона вирішила, що краще їй плазувати у вогкому драговинні, ніж терпіти такі випробування та муки (Народна казка).

- А. Випишіть безсполучникові складні речення й підкресліть у них граматичні основи.
- Б. Побудуйте схеми цих речень і прокоментуйте розділові знаки.
- В. Доберіть заголовок.

Жорна, -рен, *мн.* (*одн.* жорно, -а, *середн.*). 1. Плескуватий круглий камінь, призначений для лущення й розмелювання зерна й інших твердих предметів. 2. Пристрій, яким у домашніх умовах розмелюють зерно; ручний млин.

5. Випишіть фразеологізми.

Лавровий вінок, лаврове дерево, гріти молоко, гріти чуба, вибитися із сил, без великої надії, без сьомої клепки, лізти на дах, лізти на рожен, стріляна свиня, стріляна птаха.

- З останніх букв виписаних фразеологізмів складіть назву рослини.

6. За схемою складіть і запишіть речення про птахів, що живуть у вашому місті.

[]; []; [] .

7. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

- А. Опишіть ілюстрацію трьома-чотирма безсполучниковими складними реченнями, частини яких виражають одночасність або послідовність подій, використовуючи опорні слова.
- Б. Запишіть ці речення й підкресліть у них граматичні основи.

Опорні слова: дощ, вітер, опадати, вигулювати, мріяти.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Перегляньте експрес-урок «Фаховий чи фАховий?» і запишіть слова, про які в ньому йдеться. Поставте в них наголоси.

ФаховИИ чи фАховий?

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
три відсотка
півтора місяці
по четвергам
без десяти шість
третє люте

ПРАВИЛЬНО
три відсотки
півтора місяця
по четвергах, щочетверга
за десять шоста
третє лютого

Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Усміх пославши в останнім промінні згинуло радісне літо дощик уїдливиий дощик осінній сіється наче крізь сито (Г. Чупринка). 2. Навесні тут розливається вода зеленіють дерева прилітає птаство зацвітають квіти в лугах зацвітають садки. 3. У річці та в озерах повно риби в'юнів раків не тільки за сільською околицею а й у самому селі можна побачити диких качок дикі гуси пролітають над селом прямуючи до лісу... (Є. Гуцало). 4. Береги ріки опустіли не чути було ні веселих пісень ні сміху ні дзвінких голосів по берегах човни й барки перестали снувати назад і вперед. 5. Жодна комаха не продзижчить у траві жодна пташка не защебече на дереві тільки галки та ворони криком наводили смуток на душу (О. Гончар). 6. У глибині лісу стукав дятел пищали синиці. 7. Мороз притискує зривається північний вітер мете сніг через рейки (О. Десняк).

- А. Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.
- Б. Підкресліть граматичні основи цих речень.

§ 30. ДВОКРАПКА В БЕЗПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Щодня бігаю в парку, **бо** рух — це життя.
Кожен знає, **що** без фізкультури людина згасає.

Щодня бігаю в парку: рух — це життя.
Кожен знає: без фізкультури людина згасає.

- А.** З'ясуйте вид складних речень кожної колонки.
- Б.** Поміркуйте, від чого залежить розділовий знак у складному безсполучниковому реченні.

Між частинами безсполучникового складного речення треба ставити **двокрапку**, якщо друга частина:

- виражає **причину** того, що відбувається в першій, наприклад: *Уже пахло морем: ось-ось воно мало з'явитися із-за обрїю* (О. Гончар). [:]; [причина];
- конкретизує, доповнює, пояснює** зміст першої, наприклад: *А потім ударила по селу тривога: замерзають лебеді* (Є. Гуцало). *Тепло й волога зробили своє: навкруги безкрає море різнотрав'я* (А. Давидов). [:]; [пояснення/доповнення].

Такі безсполучникові складні речення мають інтонацію пояснення.

- 1.** Прочитайте речення. Визначте, за яким правилом стоїть двокрапка (*усно*).

1. Добре бідному: у нього від багатства голова не болить (*Народна творчість*). 2. День обіцяє бути погожим: на небі ні хмариночки, ні плямочки (*Панас Мирний*). 3. Я навіть подумав: «Пахне нещастям» (*В. Шевчук*). 4. Найтепліший спогад з дитинства: мама вишиває рушники (*В. Кордонець*). 5. Мертві вороги небезпечніші за живих: вони невразливі (*В. Канівець*). 6. Зелений яр сьогодні незвичайний: хисткий туман хитається на дні (*С. Черкасенко*). 7. Ще чарівнішою стала українська земля тепер: міріади зірок у небі зливаються з морем вогнів на землі (*М. Рудь*).

- 2.** Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Гаснуть у плавнях летючі комети тихо вмирає на заході ніч (*А. Малишко*). 2. Бачу здалека хвиля іскриста грає вільно по синьому морі (*Леся Українка*). 3. Вітер ущух спека спала небо стало прозоро-голубим (*Я. Баш*). 4. Пригріло сонечко обсохла земля потягло орача в поле (*М. Коцюбинський*). 5. І не треба долі дорікати всіх не може обігрить вона (*В. Симоненко*). 6. Був теплий день світилася весна (*М. Рильський*). 7. І досі сниться під горою між вербами та над водою біленька хаточка (*Т. Шевченко*).

- А.** Перепишіть речення й розставте розділові знаки.
- Б.** Підкресліть граматичні основи цих речень.

- 3.** Прочитайте текст. Знайдіть безсполучникові складні речення й прокоментуйте вживання розділових знаків (*усно*).

Часто буває так: люди, потрапивши в аварію або захворівши, вважають себе приреченими на життя в чотирьох стінах. Хтось опускає руки, хтось прагне заповнити своє життя новими враженнями, хоче працювати нарівні з іншими. Ось такі сміливі, сильні духом люди й потрапляють на параолімпіаду.

Історія виникнення параолімпійських ігор пов'язана з ім'ям англійського нейрохірурга Людвіга Гуттмана. Він лікував ветеранів Другої світової війни, у яких був параліч нижніх кінцівок. У лікуванні Гуттман робив ставку на спорт: він організував у шпиталі змагання зі стрільби з лука між пацієнтами. Першу літню параолімпіаду було проведено в Римі 1960 року. Спочатку в спортивних змаганнях брали участь лише люди із захворюваннями хребта, згодом стали виборювати першість спортсмени з іншими недугами. Перші зимові параолімпійські ігри відбулись у Швеції 1976 року. З 1988 року параолімпіаду стали проводити на тих самих спортивних об'єктах, що й олімпійські ігри (*З газети «Веселка»*).

- 4.** Прочитайте текст. Поясніть уживання двокрапки в безсполучникових складних реченнях (*усно*).

Оцінюючи шанси українських олімпійців у Лондоні, фахівці в один голос говорили: «Шанси на золото Яна Шемякіна має невеликі». Згодом спортивна еліта була, м'яко кажучи, здивована: львівська шпажистка виборола золоту медаль Олімпійських ігор 2012 року. Журналісти давно дали Яні прізвисько Міс Один Укол: дівчина чимало поєдинків завершувала з різницею в один укол. У кризових ситуаціях вона завжди демонструє залізни нерви й дуже часто завойовує перемогу. Так було й у Лондоні: «золотий» укол вона завдала в додатковий час.

«Коли маєш перевагу в один укол, дуже важко сконцентруватися, — розповідає Яна. — Постійно в голові крутиться думка: одна помилка може стати фатальною й призвести до поразки. Треба максимально сконцентруватися, не пропустити жодного руху суперниці й у зручний момент виконати один із своїх улюблених прийомів — атаку з уколом у ступню чи контратаку. Без міцних нервів у фехтуванні робити нічого» (*За О. Наливайком*).

- 5.** Утворіть і запишіть безсполучникові складні речення, доповнивши їх другою частиною.

1. Сучасна людина все життя має рухатися: (...). 2. Малорухливим людям із часом стає важче й важче: (...). 3. Фізично розвинені люди гідні поваги: (...).

- 6.** Виконайте тестові завдання.

1. Після фрагмента речення *Щоранку я бігаю на свіжому повітрі...* треба поставити двокрапку, якщо серед варіантів його продовження вибрати

- А потім приймаю контрастний душ.
- Б щовечора ходжу в басейн плавати.
- В це сприяє загартуванню організму.
- Г мій брат у цей час вилежується.

2. Після фрагмента речення *Щодня треба випивати не менше двох літрів води...* треба поставити двокрапку, якщо серед варіантів його продовження вибрати

- А організм протягом доби зневоднюється.
- Б також тренер радить пробігати не менше 3 км.
- В про це я дізнався з передачі про наших олімпійців.
- Г споживати овочі та фрукти, спати не менше 7 годин.

7. Прочитайте прислів'я й виконайте завдання.

Бережи час: його й за гроші не купиш.

- А.** Поясніть, за яким правилом у цьому реченні стоїть двокрапка.
- Б.** Придумайте й запишіть такі продовження до наведених фрагментів, щоб вийшли безсполучникові складні речення.

Цінуйте свободу:

Дружіть із фізкультурою:

І діти, і дорослі знають:

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Боя́знь, бюле́тень, ві́сіти, відвезті́, гурто́житок.

2. Перегляньте експрес-урок «Місце зайняти чи посісти?». Прокоментуйте написання слова пара(о)лімпійський.

Місце зайняти чи посісти?

3. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
академічна гребля
стрибки з шестом
щодня займатися бігом
найперший у скачках
являтися переможцем

ПРАВИЛЬНО
академічне веслування
стрибки з жердиною
щодня бігати
перший у перегонах
бути переможцем

Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. У хаті тепло від печі йде дух розходиться по всіх закутках (М. Коцюбинський). 2. Я вірю нам прийдешні роки відкриють шлях у неземні дива (В. Семченко). 3. Небо прорізали вогняні стріли ударив грім на дорогах знявся вихор закрутився клубком і помчався в жита (О. Десняк). 4. Знову сіється сніг у полях за селом тчуться й тчуться сувої тонучи в сяйливій млі (Є. Гуцало). 5. Не забувай добре ім'я цінніше за найбільше багатство (М. Бажан). 6. Без милосердя й справедливості у світі звелася б до одного око за око зуб за зуб (В. Захарченко). 7. Дощ поступово затихає навколо світлішає (Ю. Збанацький).

- А.** Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.
- Б.** Підкресліть граматичні основи цих речень.

§ 31. ТИРЕ В БЕЗПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Якщо хочеш їсти калачі, не сиди на печі.
Як пройде негода, стане кращою погода.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.
Пройде негода — стане кращою погода.

- А.** З'ясуйте вид складних речень у кожній колонці.
- Б.** Поміркуйте, від чого залежить розділовий знак у складному безсполучниковому реченні.

Між частинами безсполучникового складного речення ставлять **тире**, якщо:

- наступна частина виражає **наслідок** або **висновок** із того, про що йдеться в попередній, наприклад: *Зрубав дерево — посади два. Ластівки літають низько — завтра буде дощ* (Народна творчість). [] — [наслідок/висновок];
- зміст частин **протиставляється** або **зіставляється**, наприклад: *Багатому щастя — убогому траєця* (Народна творчість). [] — [протиставлення/зіставлення];
- наступна частина **порівнюється** за змістом з попередньою, наприклад: *Гляне — водою обілля* (Народна творчість). [] — [порівняння].

Першу частину таких речень вимовляють із підвищенням тону, а після паузи тон знижується.

- 1.** Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Поясніть уживання тире.

1. Робитимеш до поту — їстимеш в охоту. 2. Посієш вчасно — уродить рясно. 3. Погодуєш рослину — нагодуєш родину. 4. Працюватимеш вволю — матимеш долю. 5. Грім гримить — хліб буде родить. 6. Уранці чути грім — увечері буде дощ. 7. Зіркі мерехтять — буде погана погода з вітром (*Народна творчість*).

- 2.** Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Стихла пісня тихо стало над степом (*С. Скляренко*). 2. Пан гуляв у себе в замку у ярмі стогнали люди (*Леся Українка*). 3. Вірю з каменю б'є джерело (*А. Малишко*). 4. Вітер війнув листя з клена жовте жовтаво-золоте полетіло (*П. Тичина*). 5. Дзюрчали десятки фонтанів лящали та щебетали всілякі птахи в клітках попід піддашшям свистів стругом бондар (*М. Коцюбинський*). 6. Один-єдиний дотик абсолютного моя душа відкрилась як Сезам. 7. Було життя осяяне красою любов і честь цінились над життя. 8. Мені страшно признатися я щаслива. 9. Мені відкрилась істина печальна життя зникає як ріка Почайна (*Л. Костенко*). 10. Ще сонячні промені сплять досвітні огні вже горять (*Леся Українка*). 11. Рада б зірка зійти чорна хмара заступає (*Народна творчість*).

- А.** Перепишіть речення й розставте розділові знаки.
- Б.** Підкресліть граматичні основи.

3. Відновіть безсполучникові складні речення, опустивши сполучники, і запишіть їх за зразком.

Зразок. Якщо був уночі іній, то вдень сніг випаде. Був уночі іній — удень сніг випаде.

1. Якщо весна багата на квітки, то осінь на сніпки. 2. Січень січе та морозить, а газда дрова з лісу возить. 3. Якщо зима засніжена, то літо дощове. 4. Брехня мов куля зі снігу, що далі котиться, то більшою стає. 5. Знай, що лише добра людина добро в серці має (*Народна творчість*).

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

«Пробачте, діти... Запізнівся трохи...»

Задзвенів дзвоник — ми сіли на місця. Минула хвилинка, друга — учителя не було. Ми послали в учительську Ніну — вона в класі староста — дізнатися, чому немає вчителя.

Через хвилину Ніна повернулася й повідомила:

— Іван Петрович захворів. Директор школи сказав, щоб ми йшли додому.

— Ура! — закричали ми всі, невимовно раді. — Ура!.. Уроків не буде: учитель захворів!

Раптом відчинилися двері — до класу ввійшов Іван Петрович. Запорошений снігом, утомлений. Ми завмерли від несподіванки. Сіли, нахиливши голови.

Іван Петрович підійшов до столу.

— Пробачте, діти, — тихо сказав він. — Занедужав я трохи, та все ж вирішив іти до школи.

Запізнівся трохи...

Він роздягся тут же, у класі. Сів за стіл, подивився на нас.

А нам соромно було підвести очі (*За В. Сухомлинським*).

А. Знайдіть безсполучникові складні речення й прокоментуйте розділові знаки в них (*усно*).

Б. Прочитайте мініатюру за ролями, дотримуючись правильної інтонації.

5. Утворіть із простих речень безсполучникові складні речення й запишіть їх.

1. Ударив грім. Увесь простір аж застугонів. 2. У степу спохмурніло. Насувалася страшна злива. 3. Жінки люблять мелодрами. Чоловіки більше захоплюються трилерами. 4. Мій суїд — незвичайна людина. Він з ранку до вечора годує птахів.

6. Виконайте тестові завдання.

1. Після фрагмента речення *Брат натиснув на ручку...* треба поставити тире, якщо серед варіантів його продовження вибрати

А потім він натиснув на дзвінок.

Б підійшовши до дверей.

В й почав прислухатися.

Г двері відхилилися.

2. Після фрагмента речення *На кухні ввімкнене світло...* треба поставити тире, якщо серед варіантів його продовження вибрати

А воно ніби мерехтить.

Б квартира привідчинена.

В мама повернулася з роботи.

Г воно доходить до моєї кімнати.

7. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Якщо співрозмовник часто пальцем торкається кінчика носа, він хвилюється, нервує.
2. Напевно, усі знають, що запізнюватися — ознака невихованості.
3. Одні люди доводять свою думку, підвищуючи тон, а інші спокійно наводять переконливі аргументи.
4. Леся Українка — сильна особистість, бо фізичний біль не зміг її зламати.
5. Минають роки, і людина стає мудрішою, розважливішою.
6. Якщо учень сідає в кінці класу, то він, можливо, не впевнений у своїх знаннях.
7. Я вважаю, що з будь-якої ситуації можна знайти вихід.

А. Опустивши сполучники, перетворіть речення на безсполучникові й запишіть їх.

Б. Розставте розділові знаки.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Кур'ятина, міліметр, ненавідіти, стовідсотковий, суетний.

2. Перегляньте експрес-урок «Що таке *вдача*?» і перекажіть його зміст.

Що таке *вдача*?

3. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
властивий для людини
притаманний для брата
характерний комусь
старший батька
опанувати собою

ПРАВИЛЬНО
властивий людині
притаманний братові
характерний для когось
старший за батька
опанувати себе

Прочитайте речення й виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. Учора це була казка сьогодні дійсність (*М. Коцюбинський*).
2. Прийде вечір усі вулиці в селі гудуть піснями (*С. Васильченко*).
3. І бачу я в тривожному тремтінні поганська ніч лягла на чорний бір (*М. Бажан*).
4. У товаристві лад усяк тому радіє (*Л. Глібов*).
5. З-за землі на кривавій попрузі неба скочила невеличка іскорка довга променяста смуга простяглася від неї над землею далі викотився серп огненного кільця (*Панас Мирний*).
6. Потім упали сніги ударила люта зима (*О. Гончар*).
7. Не навчив батько не навчить і дядько (*Народна творчість*).

А. Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.

Б. Підкресліть граматичні основи записаних речень.

§ 32. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Чекаю дня, коли собі скажу: оця строфа, нарешті, досконала (*Л. Костенко*).

- Визначте граматичні основи.
- З'ясуйте, за допомогою яких засобів поєднано частини цього речення.
- Поміркуйте, який це вид складного речення.

Складне речення з різними видами зв'язку поєднує частини із сполучниковим (сурядним і/або підрядним) і безсполучниковим зв'язком.

У складних реченнях із сурядним і підрядним зв'язком одні частини поєднуються сурядними сполучниками, а інші — підрядними сполучниками (сполучними словами), наприклад: *Спускався негустий блакитний вечір, і навіть через вікна було видно, як пухнасті сніги одсвічувалися рожевими й малиновими бризками зорі* (*М. Стельмах*).

$$\begin{array}{c} \text{що?} \\ \downarrow \\ [\] , \text{ і } [\] , \text{ (як).} \end{array}$$

У складних реченнях із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком одні частини поєднуються за допомогою сполучника (сполучного слова) та інтонації, а інші — лише за допомогою інтонації, наприклад: *Стояла тиха й по-своєму хвилююча година: згори на верховіття лісу опускався сизий примерк, а внизу з-під кожного куца виповзав туман* (*М. Стельмах*).

[] : [] , а [] .

Кому не треба ставити між частинами, з'єднаними одиничним сполучником **і, й, та (=і), або, чи**, якщо вони мають спільну підрядну частину, наприклад: *Море так невинно голубіє під стінами скель і сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється* (*М. Коцюбинський*).

$$\begin{array}{c} \text{якою мірою?} \\ \downarrow \\ [\] \text{ і } [\] , \text{ (що).} \end{array}$$

1. Прочитайте речення. Прокоментуйте види зв'язку між частинами складних речень (*усно*).

1. Надвечір хуга втихла, хмари на заході почервоніли, сніг стужавів і гостро заблищав, а повітря стало таким прозорим, що було далеко видно голі дерева понад шляхом (*Гр. Тютюнник*). 2. Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холо-

дів (*Л. Костенко*). 3. Якби ж серцю я міг наказати, наказав би: живи, як є, поки будеш незрочно кохати, поки полум'я в груді б'є (*В. Лучук*). 4. Світ падав на бризки білої хвилі, що лилася по камінні, і хвиля блищала в густій зеленій тіні, як снопи срібла та кришталю (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Але малюнком тоскним і недбалим не хоче годувати листопад, і мріють зорі: ми серця запалим; радіє місяць: повернувся назад (*П. Филипович*).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Сонце й повітря лоскочуть щоби а зелень ялинкових гілок виглядає з-під снігу так свіжо що здається надворі стоїть весна одягнена в білі шати (*М. Коцюбинський*). 2. Коли дівчина проснулася на столі вже горіла свічка у кімнаті нікого не було у чорні смолисті вікна дріботів дощ (*О. Гончар*). 3. Сіре небо кошлатилося дрібними отарами блищала дорога а над річкою й над калюжами підіймався серпанок (*В. Шевчук*). 4. На все впливає мови чистота зір глибшає і кращають уста стає точнішим слух (*Д. Павличко*). 5. Повертало на обід але здавалося що день ще й не починався (*В. Склярєнко*).

- А.** Випишіть спочатку складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, а потім — із підрядним і сурядним.
- Б.** Підкресліть граматичні основи й розставте розділові знаки у вписаних реченнях.
- В.** Побудуйте схеми цих речень.

3. Прочитайте текст. Знайдіть складне речення з різними видами зв'язку й прокоментуйте його будову (*усно*).

Головне культове диво Туреччини — стамбульський храм Святої Софії, побудований 533 року імператором Юстиніаном. Будували з розрахунком, із вигадкою, витонченістю. Вапно виготовляли на ячмінній воді, а в цемент додавали олію. Для верхньої дошки престолу було винайдено новий матеріал, щоб краса храму вражала з першого погляду: у розтоплене золото кидали онікси, топази, перли, аметисти, сапфіри, рубіни. Усі доходи імперії за п'ять років не покрили витрат на спорудження цієї святині... християн. Саме так. Понад тисячу років Софійський собор у Константинополі був найбільшим храмом християнського світу. 1453 року султан Мехмед II в'їхав до собору на білому коні та повелів перетворити його на мечеть (*За В. Супрунєнком*).

Костёл, костьёл, -у, *чол.* Римсько-католицький храм.

Мечеть, -і, *жін.* Молитовний дім у мусульман.

Церква, -и, *жін.* 1. Релігійна організація духівництва й вірян, об'єднана спільністю вірувань та обрядів. 2. Будівля, у якій відбувається християнське богослужіння.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Угорщина — кавова країна. На межі XIX–XX століть у кав'ярнях Будапешта кипіло життя богеми, і якщо кому-небудь потрібно було знайти в місті відомого письменника або художника, для цього варто було знати не домашню адресу особи, а кав'ярню, яку вона відвідує. Кав'ярні були ніби клубами, де люди жили активним громадським життям, тут збиралися найяскравіші особистості, іноді саме в кав'ярнях починалися важливі події угорської історії. Сучасні заклади мають зовсім інший вигляд, але в столиці Угорщини залишилися кав'ярні, котрі зберегли атмосферу минулих часів.

Кав'ярня «Централь» — одна з найдавніших у Будапешті, побудована у віденському стилі, заснована 1880 року. Тут донині намагаються зберегти атмосферу початку XX століття: величезні вікна, латунні світильники та чорнильниці... Щодня в кав'ярні лунає жива гра на фортепіано. Тут можна не тільки випити доброї кави з тістечком, а й поїсти.

Кав'ярня «Мувес» — відома з 1898 року, розташована в центрі «театрального району» Будапешта, поруч із будівлею Опери. Інтер'єр цієї кав'ярні з позолоченими барельєфами та рамами картин, великими дзеркалами й мідними ручками дверей подібний до салону XIX століття. Сюди любляють заходити музиканти, актори й інші діячі мистецтва. У першому залі завжди гамірно й багатолюдно, але в другому є затишні куточки, де можна усамітнитися за чашкою кави з тістечком.

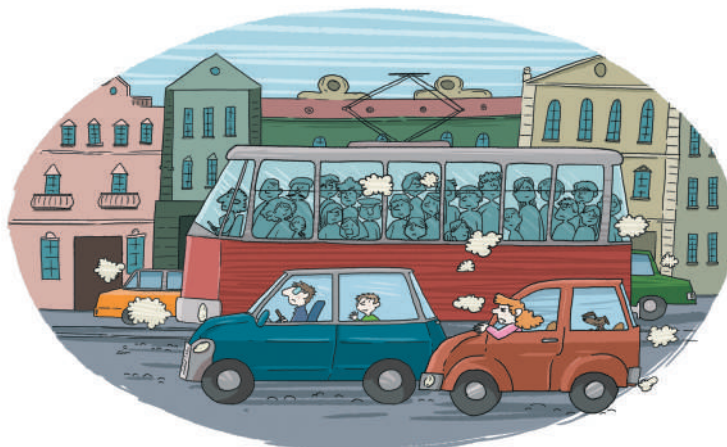
Кафе-кондитерська «Нью-Йорк» розміщена на першому поверсі однієї з найбільш імпозантних і значних будівель Будапешта — колишнього палацу «Нью-Йорк», а нині готелю «Люкс». Цей заклад був популярним місцем серед письменників і редакторів: тут редагували найвпливовіші газети того часу. Після Другої світової війни знаменита кав'ярня занепала, а її приміщення використовували для магазину спортивних товарів. Проте пізніше кав'ярню було відреставровано та відновлено у своїй первозданній пишноті (За А. Мінком).

А. Випишіть складні речення з різними видами зв'язку.

Б. Побудуйте схеми цих речень.

5. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Розкажіть про зображені на ілюстрації проблеми сучасного міста (усно).

Б. Використайте у вашій розповіді речення, яке б відповідало поданій схемі, і запишіть його.

який?
 [] і [], (що).

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ванта́жівка, рінко́вий, грабл'і́, ло́кшина, одина́дцять.

2. Перегляньте експрес-урок «У назвах яких країн ми найчастіше помиляємося?». Законспекуйте його.

У назвах яких країн ми найчастіше помиляємося?

СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

1. Вид складного речення.
2. Вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
3. Кількість частин і засоби зв'язку.
4. Розділові знаки (між частинами складного речення).
5. Схема речення.

Повний синтаксичний розбір складного речення з різними видами зв'язку включає й розбір кожної частини як простого речення.

Зразок усного розбору

Наша нічна подорож була романтичною: місячне сяйво освічувало дорогу, яку обабіч обіймали наліті сонцем колоски (О. Травневий).

Складне речення з різними видами зв'язку; розповідне; неокличне; складається з трьох частин; перша й друга частини пов'язані лише інтонаційно (безсполучниковий зв'язок), а друга з третьою — сполучним словом *яку* й інтонаційно; між першою та другою частинами — двокрапка (друга частина розкриває зміст першої); між другою й третьою частинами — кома (між головною й підрядною означальною частинами).

Зразок письмового розбору

Наша нічна подорож була романтичною: місячне сяйво освічувало дорогу, яку обабіч обіймали наліті сонцем колоски (О. Травневий).

Скл. реч. з різн. вид. зв'язку.; розпов.; неокл.; три част.; 1 і 2 част. поєднані безспол. зв'язк. та інтон.; 2 і 3 част. поєднані спол. підрядн. зв'яз. та інтон.; між 1 і 2 част. — двокрапка; між 2 і 3 част. — кома.

яку?
[] : [], (яку).

Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Тільки цвіркун цвіркоче в житі шелестить сухий колос та інколи запідпадьомкає перепелиця (*М. Коцюбинський*). 2. Креснула блискавка торохнув грім немов на залізний дах сипнули повну торбинку каштанів (*Гр. Тютюнник*). 3. Сади осипалися милі що чарували так мене і знов Дніпра чекають хвилі коли їх крига одягне (*В. Сосюра*). 4. З-за землі на кривавій попрузі неба скочила невеличка іскорка довга променяста смуга простяглася від неї над землею далі викотився серп огненного кільця й пучок світла полився розливаючись по горах лісах по високих будівлях (*Панас Мирний*). 5. Ще трималися по садках пізні сливи й пізніми яблуками було обкидано гілля як раптом пішов сніг (*Є. Гуцало*).

- А. Випишіть спочатку складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, а потім — із підрядним і сурядним у робочий зошит.
- Б. Підкресліть граматичні основи й розставте розділові знаки у вписаних реченнях.
- В. Побудуйте схеми цих речень.

§ 33. ТЕКСТ І ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

ПОВТОРЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Традиції вітання

Словесне вітання має свою історію. Наприклад, «здрасуйте» уже мало хто сприймає як просте побажання здоров'я. Так само й слова «добридень» або «на добраніч» передусім означають, що ми бажаємо приємного відпочинку.

«Привіт» та аналогічні вітання можна використовувати лише у своєму середовищі, звертаючись до ровесників і друзів.

Велике значення під час вітання мають і жести. Скажімо, справжні джентльмени обов'язково торкнуться свого капелюха чи навіть трохи піднімуть його. Цікава історія цього жесту. Ще в Стародавньому Римі раби, зустрівши господаря, знімали шапку, щоб показати голону голову — знак рабства. Згодом так само мали чинити й кріпаки перед поміщиком.

А сучасний жест означає буквально: «Моя повага до вас настільки велика, що ви можете використовувати мене, як свого раба». Аналогічний жест у відповідь знімає двозначність цього підтексту (За О. Пономаревим).

- Визначте тип мовлення (опис, роздум, розповідь) і стиль тексту.
- Складіть план тексту.

Текст — це завершене усне або письмове висловлювання на певну тему, у якому можна визначити мікротеми, ключові слова. Перехід від однієї мікротеми до наступної позначається абзацом. Між реченнями тексту буває послідовний або паралельний зв'язок.

Зміст тексту розгортається від речення до речення. Текст зазвичай складається зі вступу, основної частини та кінцівки (висновку).

Основні ознаки тексту: основна думка (тема), зв'язність речень, завершеність змісту.

- Проведіть дослідження тексту «Традиції вітання» за поданим нижче планом (усно).

План

- Поділіть текст на мікротеми.
- Поясніть, за яким критерієм ви визначили мікротеми.
- З'ясуйте, за яким принципом поділено текст на абзаци.
- Визначте вступ та основну частину.
- Придумайте кінцівку (одне-два речення).

- Прочитайте тексти. Визначте в кожному з них тему й мікротеми.

Текст 1

Своєрідність компліменту як елемента мовного етикету полягає в тому, що його кажуть здебільшого жінкам чоловіки (хоча цілком можливою є ситуація, за якої послуговуються компліментами будь-які мовці, незалежно від статі та віку).

Існують своєрідні правила вживання компліментів. Їх варто дотримуватися, щоб уникнути можливих непорозумінь.

По-перше, не кажіть людині того, що їй не приємне або зовсім не властиве. Скажімо, хворому навряд чи доречно сказати: «У вас сьогодні прекрасний вигляд», щоправда, це значно доречніше, аніж «свята правда й одкровення» на зразок: «Боже, що з тобою? Ти так змарніла (на тобі кровинки немає)...»

По-друге, комплімент не повинен бути багатозначним: це небезпека його двоякого тлумачення, а головне — сприйняття. Почувши від коханого: «Ти красуня, друга Джоконда», як сприйме це незрівнянна, єдина Оксана чи Мар'яна? Коли весь світ для неї — її коханий, то навряд чи їй хочеться чути з його вуст, що вона лише друга для нього, навіть якщо ця перша — Джоконда.

По-третє, бажано уникати незрозумілих слів (іншомовних, діалектних), якщо вам заздалегідь не відомо, знає їх ваш співрозмовник (або співрозмовниця) чи ні.

А ще комплімент має відповідати ситуації спілкування. Уявімо собі: дружина прибирає квартиру, а чоловік їй каже: «У тебе такий гарний вигляд!» Недоречність подібних слів очевидна.

І, насамкінець, комплімент повинен бути щирим.

Зрозуміло, що комплімент — це завжди перебільшення, але в усьому потрібна розумна міра (С. Богдан).

Текст 2

Чарльз Дарвін був запрошений на обід до свого друга. Його сусідкою за столом була молода вродлива дама.

— Містере Дарвін, — грайливо запитала вона, — ви твердите, що людина походить від мавпи? Чи стосується це висловлювання й мене?

— Безумовно, — відповів Дарвін, — але ви походите не від звичайної мавпи, а від чарівної (З книжки «Цікаві бувальщини»).

3. Прочитайте уривок і виконайте завдання.

ПАН, ПАНІ, ПАННА, ДОБРОДІЙ, ДОБРОДІЙКА, ТОВАРИШ, ТОВАРИШКА

Товариш — це людина, пов'язана з кимось почуттям дружби, щирий приятель; однодумець, спільник: «Хоть ти і грек, та цар правдивий. / Тобі латинці вороги: / Я твій *товариш* буду щирий» (І. Котляревський); «Хто ж не мріє мати вірного *товариша* й самому бути таким!» (О. Гончар). Усі похідні від нього мають саме цю семантичну основу: *товаришка*, *товаришувати*, *товаришування*, *товариство* та ін. Будь-кого товаришем не назвеш. Для цього в нас здавна існують слова *пан*, *пані*, *панна*, *добродій*, *добродійка*. Вони вживані як самі, так і з означеннями *шановний*, *вельмишановний*, *поважний*, *високоповажний*, *ласкавий* тощо.

Слово *пан* має два значення: представник панівного класу та форма звертання, прийнята в суспільстві. Воно вживається в сімох слов'янських мовах — українській, білоруській, польській, чеській, словацькій, верхньолужицькій, нижньолужицькій. Українська мова розрізняє два значення слова *пан* навіть граматично: *пани* — представники панівного класу й *панове* — множина при звертанні безвідносно до класової належності.

Деякі мешканці України, що досі перебувають у полоні облудних ідеалів радянської доби, категорично виступають проти слова *пан* як форми звертання. І посилаються при цьому на Т. Шевченка, який «не любив панів», та на наявність у нашій мові слів на кшталт *панщина*, *запаніти* тощо. Але ж Великий Кобзар уживав *пан* і похідні від нього й у другому значенні — як форму ввічливого звертання. Наведу кілька прикладів за «Словником мови Шевченка»: «Спасибі вам, *панове-молодці*, / Преславні заporожці, / За честь, за славу, за повагу»; «Нехай вам, *панове товариство*, Бог допомагає»; «*Панно*, пташко моя! / *Панно*, доле моя! / Не соромся, дай рученьку, / Ходім погуляймо...»

Українська дорадянська література, листування діячів нашої культури є для нас належним дороговказом у виборі форм звертання. Наприклад, Леся Українка до своїх близьких подруг зверталася: «*Дорога товаришко!*» (до Ольги Кобилянської), «*Товарищиці на спомин*» (вірш-звертання до Антоніни Макарової). У більш офіційній ситуації вживала слова *добродію, добродійко, пане, пані*. У запорозьких козаків у пошані було звертання *пане товаришу, панове товариство*.

Фальшивість слова *товариш* у звертанні до першої-ліпшої людини (це все одно, що кожному жінку називати *кохана*) одразу викликала появу не зовсім рівноцінних, а то й цілком недоречних заміників: *мужчино, женищино, девушко, дамочко*.

Отже, без вагань повертаймо те, що належить нам як спадок. *Пан (пані)* треба вживати перед прізвищем, ім'ям, назвою посади, перед службовим чи науковим званням: *пане Петренку, пані Катерино, пане майстре, пане інженере (професоре, лікарю), пані вчителько, панно Лесю; добродію (добродійко)* застосовуємо при звертанні без імені та прізвища: «Дякую Вам, *добродію*, за тепле слово!» (За О. Пономаревим).

- А. Доведіть, що це текст.
- Б. До якого стилю цей текст належить?
- В. Визначте його тему й мікротеми.

4. Випишіть власні назви, у яких з великої літери треба писати тільки перше слово.

(К/к)абінет (М/м)іністрів України, (Ш/ш)евченківські рядки, (Д/д)овженківська премія, (О/о)рганізація (О/о)б'єднаних (Н/н)ацій, (У/у)манський (Н/н)аціональний (У/у)ніверситет (С/с)адівництва, (Т/т)овариство (Ч/ч)ервоного (Х/х)реста, (М/м)іністерство (Ю/ю)стиції України, (Ч/ч)еська (Р/р)еспубліка, (М/м)иколаївська (С/с)ередня (Ш/ш)кола № 7, (К/к)улішева проза, (А/а)ндаманське (М/м)оре, (К/к)іївська (С/с)ередня (Ш/ш)кола.

- З перших букв виписаних власних назв складіть назву твору Т. Шевченка.

5. Прочитайте інформацію, роздивіться світлину й виконайте завдання.

Єлизавета II нагородила Анджеліну Джолі титулом «дама» за її гуманітарну діяльність, присвячену боротьбі з насильством у зоні бойових дій. Акторка під час приватної аудієнції в Букінгемському палаці отримала Великий Хрест ордена святого Михайла та святого Георгія. Оскільки Анджеліна Джолі не є громадянкою Британії, вона не зможе використовувати титул «дама» перед своїм ім'ям. Акторка зазначила: «Отримати нагороду за діяльність, пов'язану із зовнішньою політикою, є великою честю для мене, оскільки саме на це я хочу спрямувати всі свої подальші зусилля як публічна людина» (Із сайту «Meta.ua»).

А. Складіть опис світлини, використавши такі мікротеми (письмово):

- публічні люди, зображені на світлині;
- привід для зустрічі королеви й актриси;
- деталі інтер'єру;
- поведінка жінок (поза, жести, погляди);
- одяг, взуття, аксесуари;
- враження від світлини.

Б. Поміркуйте, чому опис світлини бажано написати саме в публіцистичному стилі (усно).

Аудієнція, -ї, жін. Офіційний прийом у глави держави або в особи, що посідає високий державний пост.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Принести́, віднести́, було́, роблю́, кажу́.

2. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
відношення в родині
поштовий ящик
сім гривнів
вішати лапшу
лід зрушився

ПРАВИЛЬНО
стосунки (взаємини) у родині
поштова скринька
сім гривень
замилувати очі
крига скресла

Прочитайте текст і виконайте завдання.

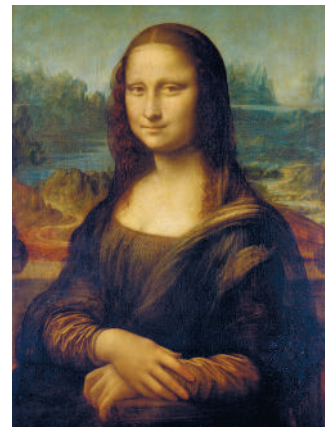
Таємниця усмішки Джоконди

«Джоконда» — найзагадковіший твір Леонардо да Вінчі. І досі не з'ясовано, кого насправді зображено на картині, чому ця жінка в жалобі й водночас усміхається, що хотів сказати людству цією роботою майстер.

Про «Джоконду» напевне відомо лише те, що її написано на початку XVI століття. Спочатку вважали, що на картині зображено портрет Мони Лізи — дружини багатого флорентійського купця. Згодом з'явилися інші версії про те, що то була не дружина, а чоловік, що Леонардо створив автопортрет. Версії й досі виникають час від часу.

Сприймали «Джоконду» теж по-різному. Протягом віків ставлення до неї змінювалося. Одні вважали її красивою, інші — потворною, треті — мстивою, четверті — доброю.

Завдяки узагальненню, характерній особливості творчості художника, «Джоконда» сприймається як образ людини взагалі, і кожний бачить у ній те, що йому близьке, що хвилює, болить. Тобто вона в одному образі уособила все людство з його минулим і майбутнім, жіночим і чоловічим початками, миттєвим і вічним, тривалою боротьбою між добром і злом (За Є. Богатом).

Л. да Вінчі.
Джоконда

А. Визначте стиль тексту.

Б. Яка тема й мікротеми тексту? (Усно).

В. Допишіть кінцівку в робочий зошит, висловивши свою думку щодо загадки зображеної на картині особи (три-п'ять речень).

§ 34. БУДОВА ТЕКСТУ. МІКРОТЕМА Й АБЗАЦ. КЛЮЧОВІ СЛОВА В ТЕКСТІ Й АБЗАЦІ

ПОВТОРЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Шумить, нуртує й піниться Черемош. Як оскаженілий, як навіжений, розпорошує свої дрібні бризки, б'ючись об каміння, нестримним плином перекочує через холодні брили. Несамовито він виринається потужною течією з тісних скелястих лещат і повільно заповнює низовини, обрамлені ошатною габою густої калини (І. Пільгук).

- Визначте тему й стиль тексту.
- Поясніть, чому цей текст не варто ділити на абзаци.
- Розкажіть, за яким принципом ви ділите текст на абзаци.

У тексті, що розкриває певну тему, визначають *мікротеми*, *ключові слова*.

Мікротема — це виділена в тексті окрема, відносно закінчена думка. Перехід від однієї мікротеми до наступної позначається *абзацом*.

Абзац — це сукупність тематично об'єднаних речень, в одному з яких називається **тема**. Абзац становить відносно закінчену думку, часто це окрема мікротема цілісного тексту.

Тематичним називають речення, що визначає в ньому предмет мовлення й окреслює межі теми. Воно важливе як для читача, так і того, хто створює текст. Тематичне речення дає змогу читачеві й мовцеві ясно визначити тему й строго дотримуватися її розвитку в інших реченнях. У наведеному вище уривку тематичним є перше речення. Воно визначає тему — розповідь про бурхливі потоки річки Черемоша.

Залежно від інтонаційного оформлення частин тексту межі абзаців бувають різними за обсягом. Один абзац може об'єднувати кілька мікротем і складатися з кількох речень (рідше — з одного).

Ключовими називають слова, яким належить визначальна роль у тексті. За ключовими словами здійснюють пошук матеріалів певної тематики в мережі Інтернет. Ключові слова в поетичних текстах мають велике смислове навантаження, за ними часто можна визначити мотив поетичного твору, наприклад: у ліричному вірші В. Симоненка «Ти знаєш, що ти — людина?..» ключове слово — *людина*; провідний мотив поезії — неповторність кожної *людини* як особистості.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Колочава — унікальне село на Закарпатті, з чудовими гірськими краєвидами, чистим повітрям, мінеральною водою. Тут збереглося чимало незайманих пралісів із багатими флорою та фауною. Гори вкриті смерековими й буковими лісами. У лісах щедро родять горіхи ліщини, на луках і в перелісках — ягоди ожини, яфони, брусниці, малини та суниці.

Є чимало легенд про походження назви селища. Найпопулярніша з них розповідає, що береги річки, яка протікає через село, колись були дуже болотистими. Отож коли перші поселенці просувалися ними, то вода набиралася в постолі та видавала специфічні звуки: «чавк-чавк». Через це річку назвали Чавка. Як мешканців запитували, де вони живуть, то чули у відповідь: «Коло Чавки». З часом назва річки трансформувалася в Колочавку, а мальовниче село прозвали Колочава (*О. Сіренко*).

- А.** З'ясуйте основну думку тексту, його стиль.
- Б.** Визначте тематичні речення в кожному абзаці.
- В.** Поміркуйте, скільки мікротем містить кожен абзац. Свою думку аргументуйте.

Яфóна, -и, діал. Чорниця.

Постолі́й, -ів, мн. 1. заст. М'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підшови. 2. діал. Те саме, що личаки — плетене з лика чи іншого матеріалу селянське взуття.

ЗАУВАЖТЕ!

Маркуванням *діал.* у словниках позначають діалектні слова. З'ясуйте, до якої діалектної групи належить мова вашого регіону, скориставшись картою (*с. 138*).

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Хто мав нагоду побувати на вулиці Садовій у селі Хочиному, що на Житомирщині, той обов'язково звернув увагу на квітковий розмай на подвір'ї однієї господині. Чого тут тільки немає! По весняній порі зацвіли червонощокі тюльпани, за ними — білоголові нарциси, а ген постелився по землі синій в'юнкий барвінок, а попід тином пишно всівся кущ бузку. М'яко запахло м'ятою. Ближче до літа розпустять свої рясні бутони півонії. Стрілами-листочками вп'ялися в небо фіолетові півники. Кущі смородини та порічок порозкидали нитки налитих червоних і чорних намистин, ніби вихваляючись перед волохатим аґрусом. Проте найповажніші серед усіх — мальви. Справжній квітковий карнавал починається восени: чорнобривці, майори, матіоли. І все це — поряд із цілим загоном барвистих жоржин і розвихрених хризантем (*За С. Миськовою*).

- А.** Доберіть заголовок до тексту.
- Б.** Визначте мікротеми.
- В.** Поділіть текст на абзаци.

До речі...

Порічка й смородина не одне й те саме. *Смородина* — ягідна рослина родини ломикаменевих переважно з чорними ягодами. *Порічка* — чагарник родини аґрусових з їстівними кислуватими ягодами червоного, білого або жовтуватого кольору. *Аґрус* — кущова рослина з колючими гілками та великими кисло-солодкими їстівними ягодами.

Смородина

Порічка

Аґрус

- 3.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

До батька по розум

Повага до старших, до батьків уважалась у народі рисою, притаманною кожній порядній та вихованій людині. Навчаючи дітей поважати старших, їм розповідали різні повчальні історії, легенди й казки. Наведемо одну з найпоширеніших. Давно-предавно старих людей, які вже нічого робити не могли, спускали спеціальним пристроєм у провалля, щоб дарма хліб не їли. Проте один чоловік дуже любив свого батька й, не виконавши жорстокого закону, заховав його в хліві. Щодня він потайки від односельчан носив батькові їжу. Минуло кілька років — і в селі стався недорід: нічим людям сіяти. Старий побачив, що син чомусь зажурений, розпитав про все й порадив зняти снопи зі стріхи, ще раз обмолотити їх і засіяти. Син так і зробив. У нього хліб зійшов найкраще, і найбільша нива була засіяна. Усі люди стали допитуватися в чоловіка, як він до такого додумався. Той спочатку мовчав, а згодом розповів, що батько так навчив. З того часу люди вже не спускали старих у провалля, а, навпаки, стали шанувати їх до самої смерті, бо вони мудрі, життям биті, завжди розуму навчать (*Народна творчість*).

- А.** Запишіть текст під диктовку, самостійно поділивши його на абзаци.
Б. Прокоментуйте кожен абзац: тематичне речення, мікротеми.

- 4.** Випишіть прислівники, які треба писати одним словом.

До/загину, у/притул, до/побачення, до/речі, на/різно, у/двох, все/одно, по/шепки, без/упину, на/здогін, на/жаль, до/недавня, без/угаву.

- З останніх букв виписаних слів складіть назву кущової рослини родини брусницевих із темно-синіми їстівними ягодами.

- 5.** Прочитайте вірш Л. Костенко й виконайте завдання.

Люблю чернігівську дорогу —
 весною, влітку, восени.
 Там досі моляться Стрибогу
 високі в сонці ясені.
 Дівчата ходять, мов княгині.
 Цвітуть смарагдові луки.
 Русявокосі Березині
 позолотили береги.
 Там переходять шлях уповні.
 Під осінь в кожному селі
 немов димки димлять жертовні —
 копають люди картоплі.
 Бори стоять, такі соснові!
 Ведмедів бачать уві снах.

Вінки цибулі бурштиніві
 там висять просто на тинах.
 Від магістралі за два метри,
 уся закутана в що є,
 сидить бабуся, як Деметра,
 у відрах моркву продає.
 Шофер гальмує мимоволі,
 стоять колеса в шелюзі, —
 несе хтось яблука в прип'юлі,
 несе хтось груші в картузі.
 І знову мчиш, як метеор, ти.
 І довго світяться в душі
 оті розкішні натюрморти
 уздовж доріг на спориші...

- А.** Визначте мотиви вірша.
Б. Створіть і запишіть текст, розвинувши тему «Натюрморти вздовж доріг моєї області».
В. Використайте ключові слова *дорога, край, восени (улітку, узимку, навесні)*.

Припола, -и, жін., рідко. Те саме, що полá — край кожної з половин одягу (пальта, піджака тощо), що розгортається спереду.

Споріш, -у, чол., бот. Рослина родини гречкових з дуже галузистими або прямоствоячими стеблами, яку використовують у народній медицині як в'яжучий і сечогінний засіб.

Уповні шлях переходити кому, чий — переходити комусь шлях із повними відрами, що, за народним повір'ям, віщує успіх.

Шелюга, -и, жін. 1. Верба гостролиста. 2. збірн. Зарості верби гостролистої.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Верба́, листопа́д, бурштино́вий, рівни́на, листяни́й.

2. Перегляньте експрес-урок «Ріка чи річка?» і перекажіть його.

Ріка чи річка?

Прочитайте текст і виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1904 року Олександр Мурашко¹ повернувся до Петербурга. Він багато працював прагнучи на практиці закріпити те чого навчився й винайти те нове що допомогло б утвердити власні мистецькі позиції. Такою новою роботою для художника стала картина «Карусель». Картина принесла Олександрові Мурашку європейське визнання представлена на Десятій мюнхенській міжнародній виставці вона здобула золоту медаль. І закрутилася карусель запрошень художникові зі столиць і міст Європи Берліна Відня Парижа Амстердама Мюнхена.

Ось одне з них Вельмишановний пане ми маємо за честь і задоволення запросити Вас на найближчу виставку яка працюватиме з 22 серпня по 31 жовтня 1910 року. Ми організуємо для Вас найкращий прийом. Сподіваємося що Ви приймете наше запрошення. Вас запрошує Венеція місто мистецтв.

Персональну виставку з двадцяти п'яти робіт Олександр Мурашко експонував у Берліні Дюссельдорфі Кельні. Згодом художник брав участь у мюнхенських виставках. Твори українського майстра мали неабиякий успіх в європейській публіки. Картину «Карусель» було куплено на виставці для Музею образотворчого мистецтва в Будапешті.

Це визнання не тільки художника це визнання його батьківщини (О. Бурко).

О. Мурашко. Карусель

А. Доберіть до тексту заголовок.

Б. Поділивши текст на чотири абзаци, запишіть його в робочий зошит.

В. Розставте розділові знаки.

¹ *Мурашко Олександр (1875–1919)* — український живописець і громадський діяч. Ескіз до картини «Карусель» зберігається в Національному художньому музеї України.

§ 35. ВИДИ Й ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

ПОВТОРЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

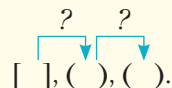
... У ньому завжди влітку панує прохолода. Я з братом часто приходжу сюди насолоджуватися свіжістю й пахощами.

А. Поміркуйте, чому на місці крапок обов'язково має бути речення.

Б. Виберіть пропущене речення:

- Навколо тиша.
- За нашим городом стоїть старезний ліс.
- Цей дуб стоїть тут уже понад два століття.

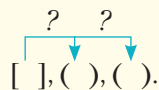
Речення можуть поєднуватися двома видами зв'язку — *послідовним* і *паралельним*. За **послідовного зв'язку** речення можуть поєднуватися займенниками, синонімами, лексичними повторами, вставними словами тощо. Цей зв'язок за будовою нагадує складнопідрядне речення з послідовною підрядністю:

Засобом міжфразового зв'язку може (можуть) бути:

- **займенник**, наприклад: *Нарешті почався дощ. Його ми так чекали;*
- **синонім**, наприклад: *Із-за рогу з'явилася постать солдата. Помітно було, що во-
яка хвилювався;*
- **лексичний повтор**, наприклад: *Люблю народну пісню. Пісня змалку ввійшла в мою
душу...;*
- **часові форми дієслів-присудків**, наприклад: *Шумить, нуртує й піниться Чер-
мош. Як оскажений, як навіжений, розпорошує свої дрібні бризки...;*
- **вставне слово**, наприклад: *Так не хотілося знайомитися! А втім, я вибору не мав.*

За **паралельного зв'язку** кожне наступне речення не поєднується з попереднім, адже вони рівноправні між собою й однаковою мірою стосуються зачину. Цей зв'язок за будовою нагадує складнопідрядне речення з однорідною підрядністю:

- 1.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сто тридцять років тому в золотoverхому Києві на схилах Дніпра несподівано з'явилося безліч підвід, навантажених величезними крижаними брилами. Невдовзі біля них заходи-

лися майстри. Під їхніми вправними руками на очах у здивованих киян почали з'являтися крижані цеглини, колони, підвіконня, двері... Нарешті крижане диво — царський палац — було збудовано.

Такого Київ ще не бачив. Видовище було неповторним і казковим: зали з прозорими стінами, вишукані меблі, столи з годинниками, канделябри зі свічками, шафи з посудом, крісла, ліжка, застелені ковдрами, на яких красувалися подушки, — і все це зі справжнісінької криги! З ранку до пізнього вечора грала музика, а коли починалися сутінки, палац освітлювався різнокольоровими ліхтарями, від чого ставав ще більш фантастичним і таємничим.

Кияни довго згадували крижаний палац, який, на жаль, розтанув і зберігся тільки в пам'яті тих, хто його встиг побачити (За І. Мокрієвою та А. Власюком).

- А. Визначте вид зв'язку між реченнями першого й другого абзаців.
- Б. З'ясуйте засоби міжфразового зв'язку між реченнями першого абзацу.

2. Прочитайте текст і виконайте тестові завдання.

Український народ здавна вирізняється неймовірною гостинністю, доброзичливістю та душевною щедрістю. Вона не мала нічого спільного зі звичаями східних народів, де гостинність обмежувалася стінами дому.

Коли в Україні святкували 150 років з дня народження Тараса Шевченка, у шевченківських селах вийшли зі своїх домів усі жителі, і кожен намагався почастивати, чим міг, гостей цього великого свята. А одна старенька, не маючи нічого у своїй господі, набрала з криниці чистої холодної води, вийшла за ворота з відерцем води із старовинним мідним кухликом і припрошувала всіх:

— Вишійте, люди добрі, водички на здоров'я!

Запам'яталася ота шевченківська вода як найвищий вияв золотої гостинності народу (З календаря «Народний порадник»).

1. Засобом міжфразового зв'язку речень першого абзацу є

А сполучник	В вставне слово
Б займенник	Г часові форми присудків
2. Засобом міжфразового зв'язку речень другого абзацу є

А сполучник	В вставне слово
Б займенник	Г лексичний повтор
3. У тексті **НЕМАЄ** мікротеми

А святкування Шевченкового ювілею	В символи східних народів
Б гостинність українського народу	Г вода як символ щедрості
4. У тексті речення поєднано зв'язком

А послідовним	В змішаним
Б паралельним	
5. Стиль тексту —

А науковий	В розмовний
Б художній	Г публіцистичний

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

М. Кропивницький у ролі Івана Непокритого в п'єсі «Дай серцю волю, заведе в неволю»

Народження пісні

Усі знають, що «Реве та стогне...» написав Тарас Шевченко, але ж автора музики цієї пісні згадують нечасто. Учитель словесності Болградської чоловічої гімназії Данило Крижанівський щоразу, коли в Одесі гастролювала трупа Марка Кропивницького, бодай на день приїздив за сотню верст із свого містечка до шумливого приморського міста. З Марком Кропивницьким він був знайомий давно, схилився перед блискучим талантом свого земляка, тягнувся до нього. Спостерігаючи за глядачами, зачарованими грою улюбленого актора, відчуваючи особливе емоційне напруження в залі, коли він співав народні пісні (їх у кожному спектаклі було завжди кілька), Крижанівський мріяв присвятити Кропивницькому власний музичний твір.

Словами пісні став початок балади «Причинна» Тараса Шевченка. Однієї щасливої миті народилась і мелодія. За першої ж нагоди Данило Крижанівський награв Маркові Кропивницькому на фортепіано свою мелодію. За хвилину пісня залунала на повний голос, ніби була давно й добре відома знаменитому акторові.

Обом дуже хотілося оприлюднити пісню. Ноти вдалося надрукувати окремим виданням із присвятою Маркові Кропивницькому, але загаль їх не побачив: усі примірники видання конфіскували (з 1876 року було заборонено ставити українські слова під нотами, можна було друкувати тільки ноти). Та навіть через п'ять років після скасування цієї безглуздої заборони твір на слова Шевченка не допустили до людей. Що ж робити? Невже цю пісню ніколи не почує народ? І Кропивницький вирішує заспівати її в одному зі спектаклів. Це, звичайно, було ризиковано, бо відходити від затверженого цензурою тексту заборонялося. Можливі серйозні неприємності: заборона гастролей, штрафи... Однак від свого рішення Марко Лукич не відмовився. У цей день у театрі ставили п'єсу Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю». Коли в четвертій дії Іван Непокритий, якого грав сам автор, повідомляв, що йде в солдати замість свого побратима Семена, який щойно одружився, у залі завжди відчувалось емоційне піднесення: учинок Івана зворушував своєю людяністю. І ось у цей найяскравіший момент спектаклю, коли в ньому мала звучати інша пісня, Марко Лукич вийшов на авансцену й, витримавши невелику паузу, заспівав: «Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива...» Прекрасний баритон Кропивницького лунав особливо повноголосо, помітно було, що артист хвилюється, що настав якийсь значущий момент. Мелодія зачаровувала, вона гармоніювала з образом буряної ночі. Марко Лукич відчув настрій залу й ледь помітним рухом руки подав знак: «Співаймо разом!» І зал підхопив пісню, бо ж багато присутніх добре пам'ятали слова, якими розпочинався «Кобзар».

Той вечір детально описали його учасники. Відомо навіть прізвище поліцейського (Рудковський), який, здогадавшись, що відбувається щось «незаконне», не гаючи часу, побіг із першого ряду через увесь зал на вулицю, а там, із приміщення фабрики, де був телефон, кричав у слухавку: «Бунт... демонстрація... прошу негайно приїхати!» За кілька хвилин з'явився пристав, спектакль було перервано, розпочалися дізнання. Однак твір, який ненависники всього українського намагалися не пустити до людей, уже вилетів на волю, щоб стати улюбленою піснею нашого народу (За Г. Ключеком).

А. Визначте основну думку й стиль тексту.

Б. Стисло перекажіть текст (*усно*).

В. Визначте засіб міжфразового зв'язку між реченнями останнього абзацу.

4. Від поданих імен утворіть і запишіть чоловічі й жіночі імена по батькові.

Зразок. Іван — Іванович, Іванівна.

Ілля, Ігор, Юрій, Григорій, Василь, Андрій, Богдан, Лука.

5. До поданих тематичних речень (зачину) доберіть речення з розвитком думки, використавши різні засоби міжфразового зв'язку. Запишіть їх.

Дніпро в межах Києва широкий. [*займенник*].

Небувальщину про горіхи мені розповіла мама. [*синонім*].

Північний вітер зірвався якось несподівано. [*часові форми дієслів-присудків*].

На урок фізкультури я йшов без будь-якого ентузіазму. [*вставне слово*].

Не забувайте людям казати добрі слова. [*лексичний повтор*].

КУЛЬТУРА СЛОВА

- Перегляньте експрес-урок «Що таке *гай* і *дїброва*?» і перекажіть його.

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Баламути

Три разки жовтуватих від часу намистин, загорнуті в руду панчошу, перейшли мені в спадок від бабусі. У нас, на півдні Вінниччини, таке намисто називали *баламути* — перекручене від «перламутр». Бабуся в ньому виходила заміж, а до неї — її мама. Бабуся тримала баламути у великій скрині на самому дні, під горою домотканих скатертин, рушників і сорочок. Діставала дуже рідко, але коли це ставалося, завжди пускалася в спомини. Розповідала, що до неї часто приходили дівчата брати баламути на своє весілля. Тоді особливих статків не було, тому такі позички були звичні. Намисто свідчило про статус його власниці: що більше разків на шії, то багатшого вона роду. Найдорожчим було червоне із середземноморських натуральних коралів. Одна низка могла коштувати, як добра корова. Найдешевшими були пацьорки — з дрібних скляних або дерев'яних намистин. Баламути були десь посередині між коралями та пацьорками. Бабуся казала, що розділить баламути й дасть по одному разку в сім'ю кожного з трьох синів — дочок у неї не було. А недавно потай віддала все мені. Може, тому, що я найбільше любила слухати про її молодість? (*За Т. Тисячною*).

Соломія Вітвицька

А. Перепишіть текст, поділивши його на абзаци, у робочий зошит.

Б. Визначте засоби міжфразового зв'язку в одному з абзців тексту.

§ 36. ТЕЗИ ПРОЧИТАНОЇ НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ СТАТТІ. КОНСПЕКТ

План — найкоротший вид записів. Пункти плану — стисле формулювання висвітлених у тексті питань.

Тези — це стисло сформульовані основні думки, що відтворюють суть прочитаного чи почутого тексту. Тези використовують для запам'ятовування інформації. Здебільшого вони мають форму речень.

Види тез:

- *цитатні* — виписані з тексту речення;
- *вільні* — формулювання головних положень своїми словами;
- *змішані* — чергування цитат і вільного викладу авторської думки.

Тези бувають прості й складні. *Прості* тези містять основну думку частини тексту як ствердження або заперечення чогось. *Складні* тези, окрім ствердження чи заперечення, мають ще й доведення.

Тези передають не зміст, а головні положення тексту в тій логічній послідовності, яка забезпечує доведення основної думки. Щоб скласти тези, необхідно уважно прочитати текст, осмислити його зміст, визначити тему й основну думку (ідею) і тільки після цього письмово викласти головні положення.

Конспект — найбільш розгорнута форма запису. Конспект повинен відповідати плану тексту, тому спочатку треба скласти план тексту, а потім (з опорою на нього) — конспект. Важливий прийом конспектування — змістове згортання тексту, тобто його скорочення з обов'язковим зазначенням основних думок. Бажано ці думки переформулювати своїми словами. Конспект сприяє якнайкращому запам'ятовуванню прочитаного.

1. Складіть і запишіть тези за поданим текстом.

Вільгельм Рентген

Відкриття рентгенівських променів

8 листопада 1895 року німецький професор фізики Вільгельм Рентген відкрив промені невідомого походження, які назвав *X-променями*. Це відкриття було значним внеском у розвиток фізики та хімії й змінило багато положень класичної фізики.

Найбільш ранні дослідження променів, нині відомих як рентгенівські, датуються 1880 роком, коли англійський фізик Вільям Крукс разом із своїм асистентом німцем Йоганном Гітторфом під час вивчення процесів проходження електричного струму через розріджені гази виявив, що фотопластини, розміщені біля газорозрядних трубок, «засвічуються» або містять якісь незрозумілі обриси й тіні. Не знайшовши причини цього явища, вони не стали його досліджувати.

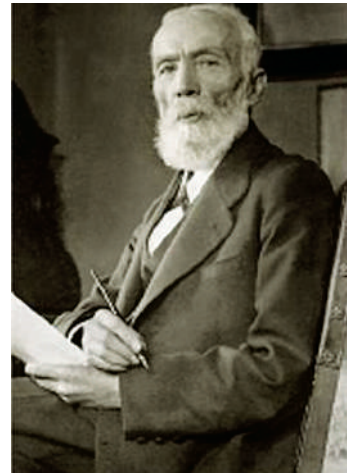
1877 року український фізик Іван Пулюй, професор Празького технічного університету, експериментуючи з газорозрядними трубками низького тиску власної конструкції, також виявив аналогічне явище й на початку 1896 року зробив доповідь у Празькому політехнікумі. Цього ж року опублікував у французьких і британських наукових журналах якісні знімки різних предметів, скелета жаби та дитячої руки, одержані ним під час експериментів. Будучи особисто знайомим із Рентгеном, І. Пулюй вів із ним наукове листування.

1888 року Х-промені виявив і німецький фізик Філіп фон Ленард, який вивчав можливість проникнення променів, що виникають у катодних трубках, за їхні межі в повітрі та їхню здатність проникати крізь різні матеріали. Своє відкриття він опублікував 1893 року в американській газеті «The San Francisco Examiner» у статті під назвою «Фотографії, зроблені в темноті».

Вільгельм Рентген зазвичай вважається винахідником Х-променів, бо став першим систематично їх вивчати. Х-промені були відкриті випадково, коли Рентген уключив щільно закриту чорним папером катодну трубку й помітив, що кристали платиноціаністого барію, які лежали поруч, почали світитися зеленуватим кольором. Кілька разів вмикаючи й вимикаючи катодну трубку, Рентген установив однозначну закономірність і присвятив свої подальші дослідження виявленню природи невідомого явища. Він помітив, що невідомі промені виникають у місці зіткнення катодних променів із перепорою всередині трубки й здатні проникати через непрозорі матеріали, не відбиваючись і не заломлюючись.

За допомогою спеціально сконструйованої електророзрядної трубки Рентген виявив, що невідоме випромінювання засвічує фотопластили завдяки іонізації навколишнього повітря. Він також зробив перший знімок руки за допомогою нових Х-променів. 28 грудня 1895 року Вільгельм Рентген опублікував свої дослідження в журналі фізико-медичного товариства міста Вюрцбурга. Досить швидко рентгенівські промені почали застосовувати в медицині. 11 січня 1896 року англійський лікар Джон Едвардс із Бірмінгема використав рентгенівський знімок для пошуку голки, що застрягла під шкірою пацієнтки, а в лютому цього ж року Гілман Фрост із Дортмундського коледжу — для правильного лікування перелому. При цьому він застосував катодну трубку професора І. Пулюя, яка, як виявилось, була єдиною з відомих на той час, що давала інтенсивне рентгенівське проміння.

За своє відкриття 1901 року Вільгельм Рентген отримав першу Нобелівську премію з фізики, за якою відмовився їхати до Швеції, зіславшись на зайнятість. Будучи скромною від природи людиною, він відмовився назвати відкрите ним випромінювання своїм іменем. На початку Першої світової війни учений віддав усі свої заощадження, уключаючи й Нобелівську премію, уряду Німеччини (О. Дубенко).

Іван Пулюй

2. Прослухайте лекцію про вивчення сучасної української мови й законспекуйте її.

§ 37. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ (УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО)

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Протягом усієї Аральської *експедиції* та своєї флотської служби Тарас Шевченко, крім картографічних робіт, створив серію прекрасних акварелей із зображеннями морських пейзажів, витончених олівцевих малюнків, вишуканих *сеній, офортів*. По суті, Шевченко став першим українським художником-*мариністом*. І сьогодні митців уражає майстерність поета на невеличкому малюнку передати мінімальними засобами неосяжність *панорами* морського обр'ю, що збігається з небом, широчінь моря, прозорість повітря та поєднати їх із рельєфом узбережжя, особливостями природи (За М. Мамчаком).

- А. Прокоментуйте вживання розділових знаків.
Б. Розкрийте лексичне значення виділених слів.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Т. Пата. Птахи

Петриківський розпис став своєрідною візитною карткою Дніпропетровщини. Мистецтво петриківських народних умільців — гордість цього краю. У їхніх композиціях часом можна побачити фантастичні форми квітів, ягід, овочів, метеликів. На великих панно трапляються зображення птахів, яких немає в природі. Найстаршою майстрицею в селі Петриківцях була Тетяна Якимівна Пата, яка виховала ціле покоління майстрів декоративного малювання (За І. Шаповалом).

- А. Випишіть прості речення.
Б. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
В. Над кожним словом надпишіть, якою частиною мови воно є.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Слово «стріт-арт» останнім часом чуємо дедалі частіше. Художники змінили погляд на мистецтво, демонструючи свої шедеври в незвичних місцях. Вуличні живописці прагнуть зробити так, щоб їхні твори на сірих стінах будівель самі спілкувалися з перехожими. Молода художниця з Житомира Анастасія Савенець свої роботи виконує у власній авторській техніці. Малює пензлями. Родзинка її стилю — елементи петриківського розпису. Вона хоче нагадати жителям міста, що в нас є своє мистецтво, яким можна пишатися (За Н. Гавриленко).

- А. Уявіть, що вам доручили розмістити цей текст на шкільному сайті. Підготуйте до тексту кілька вступних речень, щоб зацікавити учнів вашої школи дочитати його до кінця.

Б. Використайте питальне й спонукальне речення.

Будинок у Житомирі. Фото А. Савенець

4. Перепишіть речення й визначте їхні ознаки за зразком.

Зразок. Очищаюся снігами новорічної зими (В. Крищенко). Речення просте, неокл., розпов., односкл., озн.-ос., пошир., неускл., повн.

1. Захотілося знову весни, захотілося знову любові (В. Крищенко). 2. Вчися не до старості, а до смерті (Народна творчість). 3. Червону руту не шукай вечорами (В. Івасюк). 4. Відпочиваю від гримучих трас, камінних стін і мурашиння літер (Л. Костенко). 5. Зимовий вечір (П. Тичина).

5. Розкажіть кількома реченнями про свою заплановану подорож на літо. Використайте в тексті кілька речень із непрямым порядком слів.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Видання, визнання, сантиметр, вірші, спіна.

2. Перегляньте експрес-урок «Як виникло слово *промінь*?» і перекажіть його.

Перепишіть речення в робочий зошит і визначте їхні ознаки за зразком вправи 4.

1. Не вітер — буря над землею в замети клада білий сніг (Л. Первомайський). 2. Прийми мене, весно рожева, слугою своєї краси (Олександр Олесь). 3. Отак пройду крізь твій великий подив, не зачеплюсь об лагідні слова. 4. О, скільки взято нот і списано паперу! (Л. Костенко). 5. У чужому домі не порядкуй (Народна творчість). 6. Вечір, оповитий серпанком загадковості (О. Травневий). 7. У центрі Києва нарешті демонтують так звані «малі архітектурні форми» (З газети).

§ 38. ПУНКТУАЦІЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ (УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО)

1. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Я кину все. Я вірю в кілометри обвітрені задихані і злі (*Л. Костенко*). 2. Квіти ці прості і непримітні світяться як світлячки блакитні (*М. Луків*). 3. Про щастя здобутеє нами шепочуть зелені жита (*В. Сосюра*). 4. І дивне серце п'яне і завзяте відчує певність (*О. Теліга*). 5. У густому повітрі насиченому тліном і випарами ґрунту ясно й чітко горять берези (*Є. Гуцало*). 6. І тиха осінь мрійна яснолиста несла в серця надію і тривогу (*А. Малишко*). 7. Твої пісні проїняті сонцем у ясну далеч полетять (*Х. Алчевська*).

2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Усяка пташечка радіючи співала (*Л. Глібов*). 2. Олесь згарячу ніяково всміхнувся поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і ковзаючись побрів до школи (*Гр. Тютюнник*). 3. Старі верби стоять похнюпившись (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Вода розірвала камінні обійми й мчала вниз до моря спадаючи грізними лавами (*Ю. Мушкетик*). 5. Чорні голі дерева стояли в садку настобурчившись замерзлими гілочками й не ворушились од вітру (*М. Коцюбинський*). 6. Усякому своя доля один рук не покладаючи працює а другий його працю без клопоту поїдає (*Панас Мирний*). 7. А я під буками де сходяться дороги простоту радісну узявши за закон хатинку виліпив (*М. Рильський*).

3. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Більше жодного звуку не донеслося крім повівання пахучого повітря в розквітлому гіллі саду (*Марко Вовчок*). 2. Дюймовочка в листочку капустяному я у життя із вічності пливу (*Л. Костенко*). 3. Ось і він Дніпро величний і давній народна українська річка (*Ю. Яновський*). 4. Крім щастя в житті людському є горе біда страждання розпач тривога біль душі (*В. Сухомлинський*). 5. Альбатроси морські мандрівники йшли назустріч людям (*П. Панч*).

4. Прочитайте анекдоти й виконайте завдання.

* * *

- Привіт! Як справи?
- Нормально! Кіт спить без задніх лап, а я смажу стегенця.
- Живоїд!

* * *

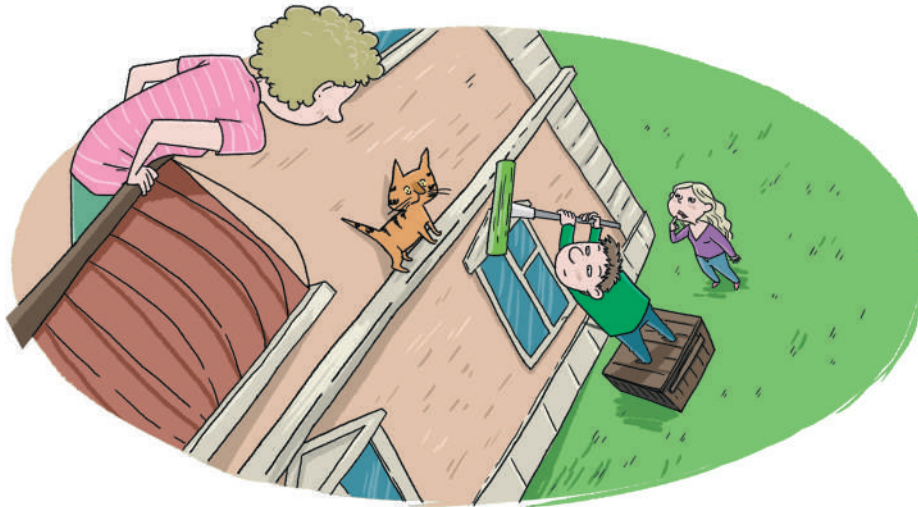
- Принесіть склянку води, будь ласка.
- Із сиропом чи без?
- Без сиропу.
- Без лимонного чи без помаранчевого?

А. Згадайте, які речення називають *неповними*.

Б. Знайдіть і випишіть неповні речення.

5. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

Опорні слова: бідолоха, мотузка, балкон, гачок, служба порятунку, пожежники.

- А. Складіть у парах діалог за ілюстрацією, використавши неповні речення й опорні слова (по шість-сім реплік на кожного учасника діалогу).
- Б. Озвучте діалог за ролями.

КУЛЬТУРА СЛОВА

1. Розтлумачте значення фразеологізмів і запам'ятайте їх.

не вартий і дірки від бублика

не бачити смаленого вовка

співати дифірамби

знямати стружку

старий лис

2. Перегляньте експрес-урок «Наступним чином чи таким чином?» і перекажіть його.

Наступним чином чи таким чином?

Перепишіть речення в робочий зошит і розставте розділові знаки.

- Ще начебто вчора грали білі завірюхи оркестри зими (Є. Гуцало).
- Старшокласники хлопці й дівчата розбрівшись невдовзі позникали в зелених виноградних кущах (О. Гончар).
- Восени перед відлітом у вирій тривожиться й табунами збирається птаство (М. Стельмах).
- Високо-високо в небі в прозорому надхмар'ї виблискували в променях сонця дніпровські чайки (Ю. Мушкетик).
- Я тихо йду. Так ходять скрипалі не сколихнувши музику словами (Л. Костенко).
- Дуби застигли схиливши могутні голови в білих снігових шапках завмерли в безнадії чекаючи з жахом ворожого удару (Ю. Збанацький).
- А зима наспіла з морозами та завірюхами холодна й сувора (Є. Гуцало).

§ 39. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ (ТЕСТУВАННЯ)

- Виконайте тестові завдання й запишіть відповіді в робочий зошит (1А, 2Б, 3В...).
1. Спонукальним є речення
 - А У творі треба виважувати кожне слово.
 - Б Мені завжди радять у творі виважувати кожне слово.
 - В Хай учні виважують кожне слово твору.
 - Г Варто виважувати кожне слово твору.
 2. Односкладним є речення
 - А Дурне сало без хліба.
 - Б Найкраща птиця — ковбаса.
 - В Добра риба на чужому блюді.
 - Г Дешеvu юшку надвір виливають.
 3. Неповним є речення
 - А Книга — джерело знань.
 - Б Телефон — засіб зв'язку.
 - В Чекаю слухної пори.
 - Г Обабіч дороги — маки.
 4. Поширеним є речення
 - А Світлана — стріляна птиця.
 - Б Азовське море не глибоке.
 - В Брат із сестрою плавають.
 - Г Театр реконструйовано.
 5. Вставне слово активізує увагу слухачів (читачів) у реченні
 - А Кажуть, юність нерозсудлива й тривожна.
 - Б Орфей, до речі, також був фракієць.
 - В Пісня, здавалось, бриніла в ньому.
 - Г Вже почалось, мабуть, майбутнє.
 6. Двома звертаннями ускладнено речення (розділові знаки пропущено)
 - А Прийми мене весно рожева слугою твоєї краси.
 - Б Візьміть мене братом дерева візьміть мене в прийми ліси.
 - В Південний краю як тепер далеко лежиш від мене ти!
 - Г Співаючи про хмари кучеряві не забувай поете про народ!

7. Пунктуаційну помилку **ДОПУЩЕНО** в реченні

- А Рівний, залитий сонцем степ одразу принишк.
- Б А ріка життя все шумить і піниться, і стогне.
- В Гори і долини, поля і сади були залиті світлом.
- Г Дід завжди починав кашляти ні з сього ні з того.

8. Лише словосполучення записано в рядку

- А незважаючи на холод, частково забутий, надзвичайно часто
- Б над великим містом, захоплення музикою, батьки і діти
- В перешіптуватися з подругою, варити борщ, ті витребеньки
- Г неймовірний успіх, найбільш освічений, у темній кімнаті

9. Установіть відповідність.

Член речення

- 1 підмет
- 2 присудок
- 3 обставина
- 4 означення

Приклад (виділене слово)

- А Твої слова завжди *переконливі*.
- Б Говорити — срібло, *мовчати* — золото.
- В *Квіти* дарують без приводу тільки романтики.
- Г Промені *сонця* в цю пору ще не сміливі.
- Д Поїду *слухати* ліс сама.

10. Установіть відповідність.

Вид односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 узагальнено-особове
- 4 безособове

Приклад

- А У селі встають рано.
- Б Семеро одного не ждуть.
- В Коней на переправі не міняють.
- Г Старі фотографії на стіл розклади.
- Д Про любов хочеться кричати на весь світ.

11. Установіть відповідність.

Відокремлений член речення

- 1 додаток
- 2 обставина
- 3 означення
- 4 прикладка
(різновид означення)

Приклад

- А В житті ти мною згордувала, моє ти серце надірвала.
- Б Сніг іде і, сяйво розливаючи біліде, зволожує афіші.
- В Солов'ї, нічні товариші мої, у сад злетілись до вікна.
- Г Стривожені світлом, звірятка збилися в одну купу.
- Д Крім цукру, до кави можна додавати й корицю.

12. Установіть відповідність.

Пунктограма

- 1 тире між однорідними членами речення
- 2 тире при відокремленій прикладці
- 3 тире між підметом і присудком
- 4 тире в неповному реченні

Приклад

- А Зайця ноги носять — вовка зуби годують.
- Б Мар'яна не йшла — летіла до свого милого.
- В Обов'язково відвідайте Чигирин — славне козацьке місто.
- Г А навколо — тихий шепіт верби і вітру.
- Д Чужа душа — то, кажуть, темний ліс.

§ 40. РЕЗЮМЕ

ПОВТОРЕННЯ

- Прочитайте ознаки різних стилів мови й выпишіть ті, що властиві офіційно-діловому стилю.
- Нейтральна лексика;
- терміни;
- неповні речення;
- суспільно-політична лексика;
- емоційно-забарвлені слова;
- вільний порядок слів у реченні;
- стислість викладу;
- образність;
- мовні кліше (канцеляризми);
- етикетні формули;
- повні речення;
- фразеологізми;
- реквізити;
- розмовна лексика.

Резюме — документ, у якому особа викладає в певному порядку короткі відомості про навчання, трудову діяльність, професійні навички та якості.

Резюме має такі реквізити:

- назва документа;
- прізвище, ім'я, по батькові;
- дата народження;
- контактні адреса й телефон;
- особисті дані (сімейний стан);
- мета написання резюме;
- відомості про освіту;
- дані про досвід роботи (цей і попередній пункт треба заповнювати у зворотному хронологічному порядку);
- інші відомості на вимогу установи, яка пропонує роботу (знання мов, навички володіння комп'ютером, права водія, уподобання тощо);
- дата і підпис.

Резюме має бути вичерпне, але лаконічне. Немає суворої вимоги щодо послідовності реквізитів у середині резюме (іноді спочатку записують дані про досвід роботи, а вже потім про освіту; мету резюме можуть формулювати відразу після прізвища, імені й по батькові). На відміну від автобіографії, резюме позбавлене описовості.

1. Прочитайте резюме й виконайте завдання.

РЕЗЮМЕ

Якименко Олег Євгенович

Особисті дані: 17.09.1991;

м. Мелітополь, вул. Б. Хмельницького, 17, кв. 26;

тел.: 098-999-88-77;

yakymol@gmail.com;

одружений.

Мета: *заміщення вакантної посади перекладача (англійська мова).*

Освіта: *2008–2013 — Запорізький національний університет, факультет іноземної філології, філолог, викладач англійської мови, перекладач.*

Досвід роботи: *2013–2017 — посада перекладача в ТОВ «Фламінго»; зустріч і супроводження іноземних делегацій.*

Додаткові відомості: *знаю українську, російську мови, німецьку мову (розмовний рівень), англійську мову (професійний рівень); маю навички роботи з комп'ютером: володію Word, Excel, PowerPoint; наявність прав категорій А, В, С.*

27.02.2017 р.

О. Є. Якименко

А. Назвіть кожен реквізит.

Б. Укажіть, які реквізити можна поміняти місцями.

ЗАУВАЖТЕ!

У резюме більше пишуть про свій досвід і навички. Уникайте займенників *я, ми*; замість них уживайте дієслова *організовував, виконував, вивчав...* або іменники *організація, виконання, вивчення...*

Не надсилайте свою фотокартку, якщо таку вимогу не висувають.

Не зазначайте обсяг заробітної плати.

Для резюме використовуйте аркуш формату А-4.

2. Напишіть резюме на заміщення однієї з вакантних посад.
- Програміст; • кондитер; • лікар-стоматолог; • учитель фізкультури.

3. Прочитайте резюме й виправте в ньому помилки.

РЕЗЮМЕ

Осипенко Алла Вікторівна

Особисті дані: 15.07.1993

м. Тернопіль, вул. М. Грушевського, 7, кв. 6 (2-й поверх);

тел.: 067-555-88-77;

osalla@gmail.com

одружена з італійцем Маттео Ное; маю чудове немовля (дівчинці 1 рік)

Мета: *заміщення вакантної посади хореографіні;*

Освіта: *2010–2014 Київський національний університет культури і мистецтв, режисерка розважальних шоу;*

Досвід роботи: *2014–2015 педагог-організатор Тернопільської ЗОШ № 4;*

2016–2017 домогосподарка

Додаткові відомості: *знаю українську, англійську мову (розмовний рівень); легко орієнтуюся в комп'ютері; в'язу, вишиваю, гарно танцюю.*

11.04.2017 р.

Осипенко А. В.

4. Перегляньте експрес-урок «Спочатку ім'я чи прізвище?». Перекажіть його.

Спочатку ім'я чи прізвище?

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

А

Альфа і омега — початок і кінець, основне.
Ані рудої миші — безлюдно.
Ахіллесова п'ята — слабе, вразливе місце.

Б

Байдики бити — ледарювати, нічого не робити.
Баляндраси (ляси) точити — веселі розповіді, розмови про щось незначне, несерйозне.
Бачити смаленого вовка — потрапляти в небезпечні ситуації, бути досвідченим.
Бити лихом об землю — не зважати на сумні обставини, не журитися.
Бити у хвіст і в гриву — дуже старатися, сильно діяти.
Бісики пускати — дивитися на когось грайливо, залищатися.
Брати бика за роги — діяти рішуче, енергійно.
Брати на кпини — насміхатися.
Бути на коні — мати успіх.
Бути на сьомому небі — радіти, бути задоволеним.

В

Вавилонське стовпотворіння — метушня, безладдя, сум'яття, галас.
Веремію закрутити — затіяти щось неприємне, спричинити сум'яття.
Вивести на чисту воду — викрити кого-небудь у нечесних діях.
Вилами по воді писано — невідомо, як буде.
Вискочити як Пилип із конопель — зненацька, недоречно.
Витрішки продавати — дивитися на когось (щось) із надмірною цікавістю.
Від букви до букви — від початку до кінця, дуже уважно.
Віддати пальму першості — визнати чийось перевагу.
Вітер у голові — несерйозний, легковажний.
Воду решетом носити — даремно витрачати сили.

Г

Годувати жданіками — обіцяти, але не виконувати обіцяного.
Гордіїв вузол — складне переплетіння різних обставин; заплутані питання.
Горобина ніч — темна ніч із дощем, градом, блискавицями.
Грати очима — кокетувати.
Гріти чуба — виконувати важку роботу, докладати великих зусиль.

Д

Давати відкоша — виявляти рішучу протидію, гостро заперечувати, різко відповідати.
Дамоклів меч — постійна небезпека.
Дати гарбуза — відмовити під час сватання.
Десята вода на киселі — дуже далека рідня.
Дивитися вовком — дивитися неприязно, сердитися.
Дрижаки хапати — мерзнути; перебувати в нервовому стані.
Душа в душу — жити дружно.

З

Заговорювати зуби — задурювати голову кому-небудь.
За холодну воду не братися — ледарювати.

Знову за рибу гроші — наполягати на чому-небудь, настирливо домагатися чогось, повторювати те саме.

Золота молодь — так називають молодих людей, які не хочуть працювати, розтринькують гроші, марнують життя.

Золоте правило — найкраща в усіх випадках форма поведінки.

Золоті верби ростуть — нічого путнього не виходить.

З-під ринви на дощ — потрапити з однієї неприємності в іншу, ще гіршу.

I

I в ступі не втовкти — важко, неможливо розібратися в чиїх-небудь плутаних, непослідовних діях.

Із себе вискакувати — дуже старатися.

K

Кадити фіміам — улесливо звеличувати, прославляти кого-небудь.

Кайнова печать — братовбивчий злочин.

Каліф на годину — людина, яка наділена владними повноваженнями або захопила їх на короткий час.

M

Міняти шило на швайку — робити зміни без користі.

H

На вербі груші — нісенітниця, дурниця.

На голові ходити — пустувати, бешкетувати.

На голову вилізти — поводитися зухвало.

Накивати п'ятами — утекти.

Накрити мокрим рядном — накинутися на когось із погрозами, докорами.

Не бачити лісу за деревами — не помічати головного.

Немає кебети — не мати вміння, хисту, здібностей до чогось.

Не обібратися лиха — мати багато клопоту.

Ні за цапову душу — цілком даремно.

Ні тепер ні в четвер — ніколи, ні за яких обставин.

O

Обдерти як липку — усе забрати в кого-небудь.

Обітована земля — заповітна мета, мрія.

Останній із могікан — найстаріший, єдиний у своєму роді представник покоління.

П

Пальці знати — зробити що-небудь недбало, невміло.

Пахне смаленим — загрожує небезпека.

Пекти раків — червоніти.

Перейти Рубікон — зробити вирішальний крок, прийняти безповоротне рішення.

Порости в тір'я — змужніти, набратися сил.

Пороху не видумає — мати пересічні здібності.

По струні ходити — підкорятися, виконувати всі побажання когось.

Прикусити язика — замовкнути.

Притча во язицех — об'єкт постійних пересудів.

Прокрустове ложе — надумана мірка, під яку підганяють усі явища, різні за своєю природою, ознаками, фактами.

П'яте колесо у возі — щось зайве, непотрібне.

Р

Розбити глек — посваритися.
Руки нагріти — нажитися в нечесний спосіб.
Руки опускаються — утратити інтерес до чогось, стати бездіяльним.
Руки сверблять — дуже кортить.
Рукою сягнути — дуже близько.
Ряст топтати — жити.

С

Сидіти на двох стільцях — поділяти дві різні думки.
Сізіфова праця — виснажлива, важка й безрезультатна робота.
Сіль землі — найвидатніші представники певної суспільної групи.
Сім п'ятниць на тиждень — легко й часто змінювати погляди.
Скорчити Лазаря — прикинутися нещасним, безпомічним, безталанним.
Співати дифірамби — вихваляти.
Спіймати облизня — залишитися ні з чим.
Сходить на пси — занепадати.

У

У свинячий (собачий) голос — несвоєчасно, дуже пізно.

Х

Хома невірний — людина, яка в усьому сумнівається, нікому не вірить.
Хоч в око стрель — дуже темно.
Хоч голки збирай — ясно, добре видно.
Хоч греблю гати — дуже багато.
Хоч з лиця воду тий — дуже вродливий.
Хоч кіл на голові теши — уперта, неслухняна людина.
Хоч конем грай — дуже просторо.
Хоч мак сій — тихо.
Хоч у вухо бгай — спокійна людина з м'яким характером.

Ч

Через дорогу навприсядки — не мати прямих родинних зв'язків.

Я

Яблуко розбрату — причина сварки, ворожнечі.
Як горохом об стіну — не можна вплинути на когось через його впертість.
Як горох при дорозі — беззахисна людина.
Як за гріш маку — дуже багато; щось малокоштовне.
Як з гуски вода — ніщо не впливає, не діє на когось.
Як із рога достатку — невичерпно, у дуже великій кількості.
Як кіт наплакав — дуже мало.
Як мокре горить — дуже повільно, ледве-ледве.
Як муха в окропі — моторна, вертка людина.
Як сніг на голову — несподівано, раптово.
Як собака на снізі — ні собі, ні іншим.
Як у Бога (Христа) за пазухою — почуватися спокійно, затишно.
Як у воду опущений — засмучений, розгублений.

3 ОРФОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

алегоричний

альор, -у

анекдот, -у

аннали, -ів

анотація, -ї, *ор.* -єю

аплодисменти, -ів

аристократ, -а

арф'яр, -а, *ор.* -ём, *кл.* -яре, *мн.* -ї, -ів, *д.* -ам

бароко, *невідм.*, *с.*

брютто, *незм.*

В'єтнам, -у

вірячити, -чу, -чиш; *нак.* -яч

високий

вішенька, -и, *д. і м.* -ці, *мн.* вішенькі, ві-
шеньок; ◇ дві, три, чотири вішеньки

вілла, -и (заміський будинок)

генуезький

готуватися, -уюся, -уєшся

дерево, -а, *мн.* -éва, -éв; ◇ два, три, чотири
дерева

екстер'єр, -у

Ельбрус, -у (гора на Кавказі)

емігрант, -а

емігрантський

ефект, -у

іммігрант, -а

іскритися, -риться

камінчик, -а

контрреволюція, -ї, *ор.* -єю

красунчик, -а

креативний

лєв'ячий

легєнда, -и

лежати, -жý, -жіш, -жимó, -житé

марево, -а

медитація, -ї, *ор.* -єю

мєнше, *присл.*

мимохіть, *присл.* (мимоволі)

морквяний

нез'ясований

нєтто, *невідм.*, *с.*

няньчити, -чу, -чиш; *нак.* няньч

об'єднання, -я (дія)

об'єднання, -я, *р. мн.* -ань (організація)

оболонський

обурюватися, -ююся, -юєшся

одіссєя, -ї, *ор.* -єю (пригоди, мандри)

одкривати, -аю, -аєш

озєро, -а, *мн.* -эра, -эр, ◇ два, три, чотири
озєра

олів'є, *незм.*, *с.*

оптиміст, -а

оригінальний

освячений

пам'ять, -і, *ор.* -ттю

пєкар, -я, *ор.* -ем, *кл.* -ю, *мн.* -і, -ів, *д.* -ям

пелєна, -ї, *мн.* -лєни, -лєн

пилóка, -и, *д. і м.* -ці

пїца, -и

припорóшений

промінчик, -а

рالی, *невідм.*, *с.*

речитатів, -у

рільництво, -а

розриватися, -аюся, -аєшся

роттердámський

сєньóра, -и

снїжінка, -и, *д. і м.* -ці, *р. мн.* -нок

стежінка, -и, *д. і м.* -ці, *р. мн.* -нок

ткацький

увертióра, -и

Уманщина, -и

хвиловати, -юю, -юєш

химєрний

хóбі, *невідм.*, *с.*

З ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА

Б

багва́, -и, *ж.*, *діал.* Драговина, багно.

бо́ндар, -я, *ч.* Майстер, ремісник, який виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра.

бу́льба, -и, *ж.* 1. М'ясисте потовщення на коренях або взагалі на підземній частині рослини.
2. Кулька на поверхні рідини; пухир, бульбашка. 3. *діал.* Картопля. 4. Білоруський народний дівочий танець-пісня.

В

вельмо́жний, -а, -е, *заст.* 1. Родовитий, знатний, багатий, який має значну владу. У знач. ім. **вельмо́жний**, -ного, *ч.*; **вельмо́жна**, -ної, *ж.* 2. У сполуч. зі словами *пан, пані* вживалось у звертанні до особи (або в розмові про неї), яка посідала високе суспільне становище, мала значну владу.

верв'єчка, *рідко* **вірв'єчка**, -и, *ж.* 1. Один із чотирьох мотузків, на яких підвішено колиску; *рідко*. Мотузок. 2. *перен.* Ряд, валка кого-небудь, низка чого-небудь.

ви́года¹, -и, *ж.* Те, що дає добрі наслідки в чому-небудь, якийсь зиск тощо. *Утрачена (утрачена) вигода.*

ви́года², -и, *ж.* 1. Зручність у чомусь, сприятливі умови. 2. Обладнання, речі, що створюють певні зручності для людини в побуті.

виднокі́л, -колу, *ч.*, *поет.* Те саме, що **видноко́ло**, -а, *с.*, *поет.* Обрій, овид, небокрай, горизонт. Простір, який можна охопити зором. *На видноколі гроняться вже хмари, спішать громи на віче гомінке* (Т. Чубай).

водола́зка, -и, *ж.*, *розм.* Тонкий светр із високим коміром.

воркува́ти, -у́ю, -у́єш, *недок.* 1. Видавати своєрідні переливчасті звуки (про голубів, горлиць тощо). 2. *перен.* Ніжно розмовляти з ким-небудь.

Г

гли́ця, -і, *ж.* 1. Листя деяких дерев — голки, шпильки; хвоя. 2. Велика дерев'яна голка, на яку нанизують листя капусти, тютюну; дерев'яна голка, якою плетуть сіті, килими тощо. 3. *діал.* Поперечна планка, яка що-небудь з'єднує. 4. *діал.* Місток, зробл. з колод; кладка. 5. *архит.* Те саме, що **баля́сина** — виточений фігурний стовпчик поручнів балкона, сходів тощо.

горі́лиць, *присл.* Обличчям догори; протилежне — ниць.

gréбува́ти, -ую, -уєш. 1. Почувати огиду до кого-небудь. 2. Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, гордовито, без поваги, нехтувати кимось, чимось. 3. *перев. із запереч. не.* Бути перебірливим; використовувати всі можливості.

Д

деревій, -ю, ч. Трав'яниста запашна лікарська рослина родини складноцвітих.

деркач¹, -а, ч. Невеликий перелітний птах із жовтувато-бурим оперенням, який відзначається характерним скрипучим криком.

деркач², -а, ч. 1. Стертий віник. 2. *перен.* Про щось обсмикане, обірване.

дібрóва, -и, ж. Листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб.

дóмна, -и, ж. Промислова піч для витоплювання чавуну із залізної руди.

дубі́льний, -а, -е. Такий, що призначений для **дублення** — оброблення шкір або іншої сировини вимочуванням у спеціальному розчині або настoї певних рослин.

духівні́цтво, -а, с., *збірн.* Те саме, що **духовéнство** — служителі релігійного культу.

Є

єсі, *рідко, заст.* Форма теп. ч. дієслова «є». *Добре єси робиш* (Т. Шевченко). *Вельможно виростає простір, і нескінченний ти єси, одцвів у Видубичах жостір і одлунали голоси* (В. Стус).

Ж

жа́йвороння, -я, с., *збірн. до жа́йворонок* — польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних.

З

за́підпадьóмкати, -аю, -аєш. Почати **підпадьóмкати** — видавати своєрідні уривчасті звуки (про перепелів).

застуго́ніти, -ню, -ниш. 1. Почати стугоніти — ритмічно стукаючи, ударяючи по чому-небудь, утворювати тривалий шум, гул. 2. Почати сильно битися, пульсувати (про серце, кров).

збуру́нений, -а, -е. Дієприкм. пас. мин. ч. до **збуру́нити** — здійсмати на воді хвилі, буруни; хвилювати.

К

каді́льниця (каді́ло), -і, ж. Металевий посуд на довгих ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу.

клубочі́тися, -иться. 1. Підійматися, зніматися клубами; текти, вируючи, підіймаючись хвилями (про море, річку, струмок і т. ін.). 2. *перен.* Бурхливо, сильно виявлятися (про думки, почуття).

корóмисло, -а, с. 1. Дерев'яна вигнута палиця із зарубками або гачками на кінцях, якою несуть на плечах відра з водою тощо. 2. Рід важеля з точкою опертя посередині, який застосовують у вагах, паровій машині тощо. 3. Дитяча гра, сутність якої полягає в тому, що двоє стають одне до одного спиною та, переплівшись руками, почергово нагинаються вперед, підіймаючи одне одного.

коструба́тий, -а, -е. 1. Який має нерівну поверхню; шорсткий. 2. *перен.* Невправний, незграбний, недоладний (про стиль, мову тощо). 3. Кошлатий, розкуйовджений, наїжений (про волосся, брови тощо).

крі́жень, -жня, *ч.* Велика дика качка.

крисла́тий, -а, -е. Який має розложисте гілля, розкішну крону (про дерево, кущ); гіллястий.

кубл́о, -а, *с.* 1. Заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плазуни; лігво. 2. Місце, житло птахів, зроблене з галуззя, листя тощо, для відкладання яєць, висиджування й виведення пташат. 3. Звірята одного приплоду; виводок. *Вовче кубло.* 4. *перен.* Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів.

Л

ла́ден, -дна, -дне. Схильний, охочий що-небудь робити; готовий до певних учинків; згоден на певну дію, стан.

ле́гінь, -геня, *ч., зах.* Юнак, парубок.

лубо́к, -бка́, *ч.* 1. Те саме, що **луб** — внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною. 2. Виріб із луба (кузов воза, саней тощо). 3. *перев. мн.* Тверда накладка на місці перелому кістки; шина. 4. Липова дошка для малювання або гравірування картини, звичайно нескладної за виконанням. 5. *тільки одн.* Надрукована з такої дошки картинка з підписом, народна за походженням або розрахована на широкі народні верстви, що відзначалася простотою образів і примітивністю зображення.

М

масть -і, *ж.* 1. Забарвлення волосяного покриву у тварин. || *розм.* Колір, забарвлення чого-небудь. 2. Один із чотирьох розрядів, що на них поділяється колода карт за кольором і формою очок.

мимохі́дь, *присл.* 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі. 2. *перен.* Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим.

мимохі́ть, *присл.* Те саме, що **мимово́лі** — без певного наміру; без участі свідомості; несвідомо; у супереч власній волі, під тиском обставин; хоч-не-хоч.

Н

намі́тка, -и, *ж.* 1. Покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки. 2. Покривало, що його накладають поверх клобука православні монахи. 3. *перен.* Те, що вкриває, застеляє що-небудь; пелена.

недо́торканий, -а, -е. 1. Якого ніхто не торкався, не чіпав і т. ін. || До якого ніхто не приступав, за якого ніхто не брався (про роботу). || *перен.* Непорочний, чистий, цнотливий. *Недоторкана дівчина.* 2. Який не терпить стосовно до себе жартів, фамільярності в поведінці, критичних зауважень, заперечень тощо; образливий.

недоторка́нний, -а, -е. 1. Який охороняється законом від посягань кого-небудь. 2. Якого не можна псувати, знищувати, паплюжити через значущість, важливість тощо.

неста́ма, -и, *ж.*, *розм.* 1. Стан розгубленості, замішання, хвилювання. 2. Крайній ступінь збудження, несамовитості. 3. Непритомний стан; утрата свідомості.

О

осо́ння, -я, *с.*, *діал.* 1. Незатінене місце, що освітлюється й обігрівається сонцем. 2. Бокова частина будівлі, освітлювана сонцем.

очі́пок, -пка, *ч.* Старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки (часто з поздовжнім розрізом ззаду), що його зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся.

П

пала́нка, -и, *ж.*, *іст.* 1. Невелике укріплення в запорожців, обнесене частоколом. 2. Адміністративний округ у запорожців, центральне управління певної частини запорозьких вольностей.

пацьо́рки, -рок, *мн.* (*одн.* пацьо́рка, -и, *ж.*), *діал.* 1. *тільки мн.* Намисто. 2. Мотузки, нитки, шнурки, пасма тощо; торочки; обірвані кінці, частини тканини.

переса́п, -у, *ч.* Природний вал із піску або гальки, який відокремлює затоку від відкритої частини моря чи озера.

півни́ки, -ів, *мн.* (*одн.* півни́к, -а, *ч.*). Багаторічна трав'яниста рослина з великими жовтими або фіолетовими квітками та вузьким мечоподібним листям; вирощується як декоративна; використовується в парфумерії; ірис.

підво́да, -и, *ж.* Запряжений кінсьми або волами віз, візок, що використовується для перевезення вантажу, рідше — людей.

пла́вні, -нів, *мн.* (*одн.* пла́вня, -і, *ж.*). Заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

полони́на, -и, *ж.* Безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яку використовують для пасовиська та сінокошу.

попру́га, -и, *ж.* 1. Частина кінської збруї — широкий ремінь, що його затягують попід черевом коня, закріплюючи сідло (чи сіделко). 2. *перен.* Довга вузька смуга чого-небудь.

поро́м, -а, *ч.*, *заст.* Укритий настилом із дощок великий човен (або два човни), баржа, пліт тощо, що звичайно пересуваються на канаті й призначені для перевезення людей, вантажів, машин, возів тощо через річку або озеро.

при́смерк, -ку, *ч.* Сутінки.

проба́сна, -и, *ж.* Рання весна, початок весни.

проща́, -і, *ж.* 1. Богомілля, паломництво. 2. Відпущення гріхів.

Р

ра́гай, **ра́га́я**, *ч., нар.-поет.* Плугатар, орач.

речитатів, *-у, ч., муз.* 1. Форма вокально-музичного твору, яка інтонаційно та ритмічно наближається до декламації; наспівне декламування. 2. *у знач. присл.* **речитатівом** — наспівно, протяжно.

ро́зпірка, *-и, ж.* Розріз в одязі, зроблений відповідно до його крою, фасону.

рума́к, *-а, ч.* Старовинна назва породистого верхового коня в східних народів.

ру́но, *-а, с.* 1. Густа та довга вовна з овець, яка не розпадається на окремі пасма, а становить одне ціле. 2. *перен.* Густе, пишне волосся.

С

сват, *-а, ч.* 1. Людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних сватає обрану особу; староста у весільному обряді. 2. Батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів другого; **сваті́**, *-ів, мн.* Батьки одного з подружжя.

свіча́до, *-а, с., поет.* 1. Дзеркало. 2. Підвісний свічник для багатьох свічок.

серпа́нко́вий, *-а́нко́ва, -а́нко́ве.* Прикм. до **серпа́нок**. 1. Легка прозора тканина. 2. Легка, подібна до диму, поволока, що обмежує видимість, скрадає обриси когось, чогось.

скре́снути, *-ає.* Звільнитися від криги (про річки, озера тощо). || Ламатися й починати рухатися (про лід).

сті́льни́к¹, *-а, ч.* Лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах.

сті́льни́к², *-а, ч., діал.* Скатерка.

сті́льни́к³, *-а, ч.* Телефонна мережа, площа покриття радіотелефонним зв'язком, що збільшується завдяки новим ретрансляторам та абонентам, на зразок бджолиних стільників.

сті́льнико́вий, *-а, -е.* Прикм. до **сті́льни́к**. *Стільникові комірки.* || Який міститься в стільнику. *Стільниковий мед.*

стра́дниця, *-і, ж.* Та, хто зазнає чи зазнала багато фізичних або моральних страждань.

стрига́ль, *-я, ч.* Робітник, який стриже овець і верблюдів; стрижій.

струг, *-а, ч.* Інструмент для грубої обробки деревини струганням.

сюрча́ти, *-чу, -чиш.* Видавати різкі, переважно високі й часто повторювані звуки (про коників, цвіркунів, птахів тощо).

Т

тра́пеза, *-и, ж.* У монастирі — обідній стіл, стіл з їжею та частуванням. || Обід, вечеря за таким столом. || *заст., також жарт., ірон.* Прийняття їжі взагалі; обід, банкет.

трембі́та, -и, *ж.* Гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів.

тіо́лька, -и, *ж.* Дрібна морська промислова риба родини оселедцевих.

У

угамо́вуватися (вгамо́вуватися), -уюся, -уєшся, *недок.*; **угамува́тися (вгамува́тися)**, -уюся, -уєшся, *док.* 1. Заспокоюватися, переставати тривожитися, хвилюватися тощо; ставати тихим, спокійним, без галасу, метушні тощо. 2. Ставати слабшим за силою вияву, дією; припинятися, стихати, зникати. 3. Зменшуватися, задовольнятися (про голод, спрагу тощо). 4. Переставати бушувати, ставати спокійнішим, тихим (про море, річку тощо). 5. Припиняти щось робити, переривати якусь дію. Ставати врівноваженішим, спокійнішим у поведінці, заспокоюватися.

у́пряж, -і, *ж.* Сукупність предметів для запрягання коней, волів, оленів та інших тварин // *перен., розм.* Про тяжку, здебільшого примусову працю, службу.

Ф

фіра́нка, -и, *ж.* 1. *заст.* Шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо; занавіска. 2. Невеличкі засклені дверцята у вікні для провітрювання приміщення.

Х

халабу́да, -и, *ж.* 1. Убога оселя, хата. 2. Рід намету, що має основу з жердя, критого соломною, корою, шкірами тощо; буда, курінь. 3. Критий віз. 4. Невелике крите приміщення для собаки; конура, будка.

ху́га, -и, *ж.* 1. Сильний вітер із снігом; завірюха, хуртовина; 2. *перен.* Чвара, колотнеча, сварка.

Ш

ша́нька, -и, *ж., діал.* Торбинка.

шу́йця, -і, *ж.* Ліва рука.

шумові́ння, -я, *с.* 1. Білувата пухирчаста маса на поверхні рідини, яка утворюється від сильного коливання, бовтання, кипіння, бродіння тощо; піна; *перен.* Щось легке, пишне, подібне до такої маси. 2. Сусальне золото; сухозлітка. 3. Декласовані елементи суспільства.

Я

яри́на, -и, *ж.* 1. Сходи або посіви ярих культур. 2. *діал.* Городина, овочі.

яча́ння, -я, *с.* Дія за знач. **яча́ти** — жалібно кричати, квилити (про птахів, переважно лебедів); *розм.* Кричати, гомоніти (переважно про людей). Звуки, утворювані цією дією.

ІЗ СЛОВНИКА ІНШОМОВНИХ СЛІВ

А

авансцэна (фр. *avant-scène*), -и, ж. 1. Відкрита частина театральної сцени, трохи висунута наперед. 2. *перен.* Чільне місце, передній план.

албо́р (фр. *allure* — хода, хід; темп), -у, ч. Спосіб, характер ходи, бігу коня: крок, галоп, кар'єр та ін.

аналогі́чний (грецьк. *analogia* — відповідність), -а, -е. Який становить аналогію до чого-небудь; подібний, схожий.

анга́р (фр. *hangar* — сарай, ангар, від нім. *hängen* — висіти), -а, ч. Приміщення, де стоять літаки, де проводять їхній поточний ремонт.

анна́лі (латин. *annales*, від *annus* — рік), -ів, мн. Записи історичних подій за роками в давніх народів (єгиптян, асирійців, персів, китайців); літопис. *Аннали історії*.

анота́ція (латин. *annotatio* — зауваження, примітка), -ї, ж. 1. Стисла бібліографічна довідка, характеристика змісту книжки, статті тощо. 2. *муз.* Стислий виклад змісту музичного твору. 3. Коротка характеристика змісту документа, його частини або декількох документів.

артикуля́ція (латин. *articulo* — розчленовую; розбірливо вимовляю), -ї, ж. 1. *лінгв.* Робота мовних органів, спрямована на вимовлення того чи іншого звуку мови; також положення мовних органів за вимови такого звуку. 2. *муз.* Спосіб виконання звуків під час співу або гри на музичному інструменті. 3. *муз.* Чітка, виразна вимова звуків (голосних і приголосних) у співі. 4. *фізіол.* З'єднання за допомогою суглоба.

арф'я́р (нім. *Harfe*), -а, ч., *заст.* Музикант, який грає на арфі — щипковому музичному інструменті, що має форму трикутної рами з натягнутими на ній струнами; арфіст.

аудиофа́йл (латин. *audio* — чую, слухаю та англ. *file* — картотека), -у, ч., *спец.* Комп'ютерний файл, який складається з інформації про амплітуду й частоту звуку, збереженої для подальшого відтворення на комп'ютері чи програвачі; файл, що містить звукозапис.

Б

бакала́вр (латин. *baccalarius* — незможний чи молодий лицар, власник маєтку), -а, ч. Рівень вищої освіти, який передбачає здобуття теоретичних знань і практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

ба́рка (латин. *barca*, від коптської *barī* — човен), -и, ж. Плоскодонне річкове судно без палуби для перевезення вантажу.

баро́ко (італ. *barocco*, букв. — *дивний, вибагливий, примхливий*), *невідм., с.* Стилiстичний напрям в європейському мистецтві наприкінці XVI — у середині XVIII ст., що характеризувався примхливістю форм і декоративною пишністю.

бе́жевий (фр. *beige* — беж), -а, -е. Світло-брунатний колір із кремовим відтінком.

боге́ма (фр. *bohème* — циганщина, від назви роману М. Мюрже «Життя богемі», 1848 р.), -и, ж. 1. збірн. Середовище творчих людей, переважно акторів, музикантів, художників, які живуть легковажно, безладно, не маючи постійного джерела матеріальних прибутків. 2. *перен.* Безладність, неорганізованість у побуті представників такої інтелігенції.

бру́тто (італ. *brutto* — грубий, латин. *brutus* — неповороткий, важкий), *незм.* Вага товару разом з упаковкою.

бу́рштїн (польск. *bursztyn*, середньоніжньонім. *bernstein* — жар-камінь), -у, ч. Скам'яніла викопна смола хвойних дерев (переважно жовтого кольору різних відтінків); використовується для виготовлення прикрас, мундштуків для куріння тощо; янтар.

В

вайфа́й (англ. *wireless* — безпроводний (Wi-Fi, WiFi)), -ю, ч. Загальноживана назва для передавання цифрових потоків даних по радіоканалах.

візиті́вка (**візі́тка**, **візі́тна ка́ртка**) (фр. *visite*, від латин. *visito* — відвідую), -и, ж. Картка з прізвищем та ім'ям, зазначенням посади й контактних адрес, телефонів її власника.

візуа́льний (латин. *visualis* — зоровий), -а, -е. Який здійснюється безпосередньо очима (про спостереження).

вінта́ж (фр. *Vintage* — виноробний термін, витримка вина), -у, ч. 1. Стилізований напрям у моді, особливо в одязі та предметах домашнього побуту, що орієнтується на відродження модних напрямів минулих поколінь. 2. Не продані своєчасно колекційні речі (одяг).

Г

гардеро́б (фр. *garderobe*, *garder* — зберігати й *robe* — сукня, одяг), -а, ч. 1. Шафа для одягу. 2. Приміщення в громадському будинку, де зберігається верхній одяг; роздягальня. 3. *перен.* Увесь одяг однієї людини.

гімна́зія (грецьк. *gymnasion* — школа фізичних вправ; місце зборів і розмов філософів), -ї, ж. Середній загальноосвітній навчальний заклад.

гламу́р (англ. *glamour*, букв. — *шарм, чарівність*), -а, ч. 1. Естетичний феномен, пов'язаний із культурою масового споживання, модою та шоу-бізнесом, для якого властиві акценти на розкіш і зовнішній блиск. 2. Мистецтво одягатися та правильно й природно носити одяг. 3. Мистецтво мати шикарний вигляд.

графá (грецьк. *graphē* — запис, накреслення), -и, ж. 1. Смуга, стовпчик між двома вертикальними лініями в таблицях, у конторських книгах. 2. Розділ тексту, рубрика.

гу́гли (англ. *google*, від спотвореного слова *googol* — десять у сотому ступені — 10^{100}), -лю, -лиш. Шукати в Інтернеті інформацію за допомогою пошуковика «Google».

Д

дефе́кт (латин. *defectus* — недолік), -у, ч. Вада, недолік, хиба, пошкодження.

дисгармонія (грецьк. *dys...*, латин. *dis...* — префікс, що означає утруднення, порушення, розлад, і грецьк. *harmonia* — стрункий порядок, зв'язок), -ї, ж. 1. муз. Порушення гармонії, відсутність співзвучності; немилозвучність. 2. перен. Розлад, порушення відповідності чого-небудь із чимсь, різнобій.

дрес-код (англ. *dress code*, нім. *Kleiderordnung*, фр. *code vestimentaire*), -у, ч. Неписане правило, регламент в одязі, який показує належність людини до певної професійної чи соціальної групи.

Е

екіпіровка (екіпірування) (фр. *équiper* — споряджувати), -и, ж. Спорядження, поповнення, обмундирування; те, що потрібне для забезпечення когось або чогось усім необхідним.

екстер'єр (фр. *extérieur*, латин. *exterior* — зовнішній), -у, ч., спец. Зовнішній вигляд і будова тіла тварини.

ентузіазм (грецьк. *enthusiasmos* — божественне натхнення, захоплення), -у, ч. Сильний запал, захоплення, душевне піднесення.

естетика (грецьк. *aisthētikos* — чуттєво сприйманий), -и, ж. 1. Наука про мистецтво, про форми прекрасного в художній творчості, у природі та суспільстві. 2. Краса чого-небудь.

етнічний (грецьк. *ethnikos* — племінний, народний), -а, -е. Той, що належить до якогось народу, його культури, традицій. *Етнічна група*.

Ж

жупан (пол. *Żupan*), -пана́, ч. У XVI–XVIII ст. східноєвропейський верхній одяг східного походження, поширений серед заможного населення Речі Посполитої (сучасної Польщі, Литви, України та Білорусі) — шляхти, козаків, міщан, пізніше — серед селян.

З

зеніт (латин. *zenith*, араб. *samt, semt* — дорога, напрям, які в середні віки під час переписування були передані як *senit* унаслідок того, що *t* було помилково прочитано як *ni*), -у, ч. 1. Найвища точка небесної сфери над головою спостерігача. 2. перен. Найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь.

І

ідентифікувати (середньолатин. *identifico* — ототожнюю), -ую, -уєш. Визнавати які-небудь явища, поняття тощо тотожними, однаковими, подібними; уподібнювати до чого-небудь.

імігрант (латин. *immigrans* — який уселяється), -а, ч. Чужоземець, який переїхав до якої-небудь країни на постійне проживання; переселенець.

К

камелія (від власного імені місіонера Камеллі, що описав цю рослину й привіз в Європу зі Східної Азії), -ї, ж. Південне вічнозелене дерево або чагарник із великими білими або червоними пахучими квітками; вирощують як декоративну рослину; квітка цієї рослини.

кваліфікація (середньолатин. *qualis* — який, якої якості й латин. *...ficatio* від *facio* — роблю), -ї, -ж. 1. Рівень спеціальних знань і практичних навичок, який дає змогу працівникові виконувати роботу певного ступеня складності. 2. Фах, професія, спеціальність.

ківі¹ (англ. *kiwi* з мови маорі, тубільців Нової Зеландії — птах), *невідм.*, ж. Безкрилий птах з довгим дзьобом, який не літає; живе на островах Нової Зеландії.

ківі² (англ. *kiwi* з мови маорі — птах), *невідм.*, с. Тропічне плодове дерево, що дає зеленувато-коричневі плоди з оксамитовою шкіркою та кисло-солодким смаком; плід такого дерева.

ковб'ой (англ. *cowboy*, від *cow* — корова і *boy* — хлопець), -я, ч. У західних штатах США — пастух-вершник, який пасе табуни коней у степах.

коледж (англ. *college*, від латин. *collegium* — група, товариство), -у, ч. Вищий або середній навчальний заклад, у деяких країнах входить до складу університету.

коллеж (фр. *collège*, від латин. *collegium* — група, товариство), -у, ч. Середній навчальний заклад у Франції, Бельгії, Швейцарії, Канаді та деяких інших країнах.

кологічний (італ. *colorito*, від латин. *color* — колір), -а, -е. 1. Який відзначається майстерним співвідношенням фарб, кольорів (про картину, фреску тощо); барвистий. 2. *перен.* Своєрідний, характерний, яскраво виражений.

компетентність (латин. *competens* — належний, відповідний), -ності, ж. 1. Поінформованість, авторитетність, обізнаність. 2. Володіння *компетенцією*.

компетенція (латин. *competentia*, від *competere* — досягати; відповідати, прагнути), -ї, ж. 1. Добра обізнаність із чим-небудь. 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи.

контент (англ. *content* — зміст), -а, ч. Зміст, інформаційне наповнення сайта, видання тощо.

конфіскувати (латин. *confiscatio*, від *confisco* — вилучаю у власність держави), -ую, -уеш. Здійснювати конфіскацію — примусове та безоплатне вилучення майна, грошей тощо в приватної особи на користь держави як санкції за правопорушення.

кошара (рум. *căsarie* — загорожа), -и, ж. Приміщення для утримання овець у холодний період; загорожа для овець; овеча ферма.

краватка (італ. *cravatta* або фр. *cravate*; можливо, за посередництва пол. *krawat* — краватка), -и, ж. Смужка тканини, зав'язана навколо шиї; використовують як прикрасу, аксесуар одягу, зокрема як обов'язковий атрибут ділового костюма.

креативний (латин. *creo* — створюю, виробляю), -а, -е. Творчий.

Л

ліловий (фр. *lilas* — бузок), -а, -е. Колір бузку або фіалки; світло-фіолетовий.

лінóleум (латин. *linum* — полотно й *oleum* — олія), -у, ч. Рулонний матеріал для покриття підлоги, що виготовляють із тканини або потовщеного паперу й пластмас.

лірник (грецьк. *lyra* — ліра), -а, ч. Народний співак-музикант.

ліце́й (грецьк. *Lykeion* — назва гаю біля храму Аполлона Лікейського поблизу Афін, де Арістотель навчав своїх учнів), -ю, ч. Середній, іноді вищий навчальний заклад з певною спеціалізацією. *Педагогічний ліцей. Фізико-математичний ліцей.*

лосьйо́н (фр. *lotion*, латин. *lotio* — обмивання), -у, ч. Живильна рідина для догляду за шкірою обличчя, рук тощо.

М

магі́стр (магі́стер) (латин. *magister* — начальник, учитель), -тра, ч. В Україні — освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра чи спеціаліста здобув поглиблені спеціальні вміння та знання інноваційного характеру.

мае́стро (італ. *maestro* — учитель, майстер), *невідм.*, ч. 1. Шаноблива назва видатного музиканта, композитора, художника. 2. Звання, що надається видатним майстрам-шахістам у деяких закордонних країнах.

малахі́т (грецьк. *malachē* — мальва), -у, ч. Крихкий мінерал класу карбонатів яскраво-зеленого кольору з металевим відблиском, який використовують як цінний камінь для художньо-декоративних виробів, як сировину для отримання міді тощо.

медита́ція (латин. *meditatio* — роздум), -ї, ж. 1. Розумова дія, що має своєю метою приведення психіки людини в стан глибокої зосередженості. 2. Роздум, споглядання.

ме́неджмент (англ. *management* — керування, організація), -у, ч. 1. Сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків. 2. Керівництво підприємства, фірми; керівний орган.

мечеть (араб. *masdjid* — місце поклоніння), -і, ж. Молитовний дім у мусульман.

мінаре́т (турецьк. *minare* — башта при мечеті, від араб. *mināra* — маяк, від *nār* — вогонь), -у, ч. Висока башта при мечеті, з якої муєззин скликає мусульман на молитву.

міні-ма́ркет (англ. *mini-* — перша частина складних слів, яка має значення «малий розмір», й англ. *market* — ринок, збут), -у, ч. Магазин самообслуговування торговою площею до 200 м², з обмеженим асортиментом продовольчих товарів.

Н

наї́вний (фр. *naïf*), -а, -е. Простодушно-довірливий, який не має життєвого досвіду; безпосередній, недосвідчений.

нейрохіру́рг (грецьк. *neuron* — жила, нерв — перша частина складних слів, яка вказує на причетність до нервів, нервової системи, і нім. *Chirurgie* від грецьк. *cheir* — рука й *ergon* — робота), -а, ч. Фахівець із лікування захворювань центральної та периферичної нервової системи людини; також розробляє хірургічні методи їх лікування.

не́тто (італ. *netto* — чистий), *невідм.* Вага товару без тари й упаковки.

О

одіссе́я (грецьк. *Odyseia*, від назви поеми Гомера «Одіссея»), -ї, ж. Тривалі мандри чи блукання з різними пригодами; від назви однойменної поеми напівлегендарного давньогрецького поета Гомера (VI ст. до н. е.).

о́нікс (грецьк. *onyx* — ніготь), -у, ч. Мінерал, різновид агату; складається з шарів білого та чорного забарвлення.

от-кутюр (висо́ка мо́да) (фр. *haute couture* — високе пошиття), *невідм.* Унікальні моделі, що виробляють у знаменитих салонах мод на замовлення клієнта.

о́хра (во́хра) (грецьк. *ochra, ochros* — блідий, жовтуватий), -и, ж. Природна мінеральна фарба червоно-брунатного або жовтого кольору.

П

пара́ліч (польск. *paraliż*, грецьк. *paralysis* — розслаблення), -у, ч. 1. Втрата рухових функцій у результаті різних патологічних процесів у нервовій системі. 2. Втрата здатності до дії, повна бездіяльність.

паранорма́льний (грецьк. *para* — префікс, що означає суміжність, переміщення, виступ, відхилення, зміну, і латин. *normalis* — прямолінійний), -а, -е, *псих.* Який перебуває за межами нормального.

параолімпі́йський (грецьк. *para* — префікс, що означає суміжність, переміщення, виступ, відхилення, зміну, і грецьк. *Olympos* — назва гори в Греції, на якій жили боги), -а, -е. Такий, що стосується олімпійських ігор, у яких беруть участь спортсмени-інваліди.

парча́ (перс. *parče* — тканина), -і, ж. Складноузорчаста тканина, зроблена з шовкових, золотих або срібних чи таких, що їх імітують, ниток.

піа́ла (перс. *peyale* — посудина), -и, ж. Поширена на сході кругла посудина для пиття у вигляді невеличкої розширеної доверху чашки без ручки.

популя́ція (латин. *populus* — народ), -ї, ж., *біол.* Сукупність особин одного виду тваринних чи рослинних організмів, поширена в певній місцевості.

прері́я (фр. *prairie* — лука), -ї, ж. Рівнинна місцевість у Північній Америці з трав'янистою рослинністю степового типу.

Р

ра́лі (англ. *rally* — збори, зліт), *невідм., с.* Спортивне змагання на спеціально підготовлених стандартних автомобілях або мотоциклах за заданим режимом руху.

ре́йтинг (англ. *rating* — оцінка, від *rate* — норма, ставка, ціна), -у, ч. 1. Показник оцінки діяльності, популярності якоїсь особи, організації, програм, що визначається соціологічним опитуванням, голосуванням. 2. Відносний показник надійності ділового партнера, банку, страхової компанії тощо. 3. Становище спортсмена, що оцінюється певним числом балів.

рела́кс (латин. *relaxatio* — зменшення, ослаблення), -у, ч. Розслаблення; зменшення, ослаблення стану фізичного та/або психологічного напруження особи, засіб опанування власного стану, володіння собою. При релаксації відбувається зняття емоційного напруження, а відтак м'язового перенавантаження.

рентге́н (від прізвища німецького фізика В. Рентгена (Röntgen), ч. 1. -у. Те саме, що рентгенівське проміння; просвічування цим промінням; знімок, зроблений унаслідок просві-

чування цим промінням. 2. -а. Апарат для просвічування цим промінням. 3. -а. Одиниця дози рентгенівського чи гамма-випромінювання.

ре́тро (латин. *retro* — назад), *невідм.*, *с.* Напрямок, стиль, звернений у минуле; захоплення минулим, мода на минуле.

рудиментарний (латин. *rudimentum* — початок, перший ступінь), -а, -е. 1. *біол.* Недорозвинутий, зникаючий, залишковий. 2. *перен., книжн.* Стосовно до залишку, пережитку того, що зникло.

С

сап'ян (перськ. *saxtyan, saxt* — міцний), -у, *ч.* Тонка, м'яка шкіра найрізноманітніших кольорів, виготовлена з козячих (рідше овечих, телячих) шкур.

сенс (латин. *sensus* — смисл, *sentio* — уважаю), -у, *ч.* 1. Сутність чого-небудь; значення; зміст. || Те, що відіграє особливу роль, має виняткове значення; сила. 2. Розумна підстава; рація. || Доцільність, корисність чого-небудь. 3. Мета, основне призначення чого-небудь. 4. Почуття, замисел.

сентименти (фр. *sentimental* — сентиментальний), -ів, *мн., розм.* Вияв надмірної чутливості.

сеньйо́ра (ісп. *señora*, латин. *senior* — старий), -и, *ж.* Ввічлива назва, звертання до жінки в Іспанії та деяких інших країнах.

серена́да (італ. *serenata, sereno* — ясний, латин. *sera (hora)* — вечір), -и, *ж.* 1. У середньовічній поезії трубадурів — вечірня віншувальна пісня, яку виконували просто неба. 2. *муз.* В Італії, Іспанії та деяких інших країнах — вечірня пісня на честь коханої, яку виконували під її вікном у супроводі гітари або мандоліни. 3. Музичний твір на зразок сюїти, спокійного, ліричного характеру.

скраб (англ. *scrub* — терти, чистити), -у, *ч.* Косметичний крем, що містить тверді частинки (подрібнене насіння рослин, сіль, цукор, очищений пісок тощо), використовують для очищення шкіри від відмерлих клітин.

смартфо́н (з англ. *smart* — розумний та англ. *phone* — телефон), -у, *ч.* Окрема категорія телефонів, які, на відміну від простих стільникових телефонів, мають більше оперативної пам'яті та власний потужний, як для кишенькових пристроїв, процесор.

сомбрéро (ісп. і порт. *sombrero, sombra* — тінь, затінок), *невідм.*, *с.* Традиційний капелюх населення Піренейського півострова й Латинської Америки.

спецефе́кт (спеціа́льний ефе́кт) (латин. *specialis* — особливий, своєрідний та *effectus* — виконання, дія, результат; в англ. уживається абревіатура **SPFX, SFX** або просто **FX**), -у, *ч.* Спільна назва технологічних прийомів у кінематографії, на телебаченні й у відеоіграх, що застосовується для візуалізації сцен, які не можуть бути зняті звичайним способом.

спі́кер (англ. *speaker* — промовець), -а, *ч.* 1. Голова парламенту або палати парламенту в багатьох країнах. 2. Особа, яка повідомляє глядачів про рішення суддів на змаганнях із боксу.

страз (нім. *Strass* від прізвища німецького винахідника, скловара та ювеліра наприкінці XVIII ст. Й. Страссера (*Strasser*), -а, *ч., снейц.* Штучний камінь, який виготовляється з кристалу з домішкою свинцю; блиском і грою подібний до дорогоцінного каменя.

Т

тепловізор (менло та латин. *visus* — зір), -а, ч. Прилад, який перетворює інфрачервоні промені, що випускають або відбивають різні об'єкти, на зображення, видиме на екрані.

токсичність (грецьк. *toxikon* — отрута), -ності, ж., спец. Отруйність, здатність деяких хімічних речовин шкідливо впливати на рослини, тварин і людину.

трейлер (англ. *trailer* — тягти), -а, ч. 1. Тягач із причепом для перевезення великогабаритних неподільних вантажів. 2. Житловий будиночок на колесах, що причіпляється до автомобіля. 3. Відеоролик, який складається з коротких і зазвичай найбільш видовищних уривків фільму для його анонсування або реклами.

трекінг (англ. *trek* — піші походи, переселятися), -у, ч. Вид активного відпочинку, пішохідна туристична подорож.

У

увертюра (фр. *ouverture, ouvrir* — відкривати, починати), -и, ж. 1. Оркестрова п'єса, що є вступом до опери, балету, драми, кінофільму тощо. 2. *перен.* Початковий етап, вступна, попередня частина чого-небудь. 3. Самостійний оркестровий твір сонатної форми.

Ф

фатальний (фр. *fatalisme*, латин. *fatalis* — наперед визначений долею), -а, -е. 1. Неминучий, невідворотний; призначений долею. 2. Який зумовлює, визначає характер (звичайно негативний, небажаний) наступних дій, перебігу подій. 3. Який приносить горе, нещастя, страждання; згубний; позбавлений успіху, щастя; приречений на невдачу.

фауна (латин. *Fauna* — у давньоримській міфології ім'я богині звірів, полів і лісів), -и, ж. Сформований історично тваринний світ, сукупність усіх видів тварин певної місцевості, країни або певного геологічного періоду; сукупність тварин певного типу, класу тощо.

фейлетон (фр. *feuilleton, feuille* — лист, аркуш), -у, ч. 1. *заст.* Розділ газети, у якому друкувалися статті на побутові теми, про мистецтво, літературу. 2. *заст.* Критична стаття про мистецтво, музику, літературу. 3. Невеликий літературно-публіцистичний твір, у якому висміюють і засуджують якісь вади, потворні явища суспільного життя.

феномен (грецьк. *phainomenon* — те, що з'являється), -а, ч. 1. Рідкісне, незвичайне, виняткове явище. 2. Про когось надзвичайно видатного, про те, що є особливо визначним, винятковим, що дуже рідко трапляється; про людину з рідкісними здібностями, властивостями, нахилами. 3. *філос.* Явище, єдине у своєму роді, узятє в його цілісності, у єдності з його сутністю й дане нам у досвіді, сприйняте органами чуттів.

флора (латин. *Flora* — у давньоримській міфології ім'я богині квітів, весни та юності), -и, ж. 1. Сукупність усіх видів рослин, що ростуть на певній території або росли на ній у минулі геологічні епохи; рослинний світ узагалі. 2. Сукупність бактерій, що постійно живуть у якомусь органі.

фольга (польськ. *folga*, латин. *folium* — лист), -и, ж. 1. Дуже тонкі блискучі листи або стрічки металів і сплавів (алюмінію, міді, латуні, олова, свинцю тощо), що їх використовув-

ють для прикраси виробів, пакування харчових продуктів, тютюну, а також для виготовлення конденсаторів, електродів. 2. Матеріал (паперова калька або прозора плівка з шаром порошку бронзи чи сухої фарби), який використовують у поліграфії для нанесення зображень на оправи книжок. *Золота фольга*.

фóрзац (нім. *Vorsatz*), -а, ч., *сنع*. Подвійний аркуш паперу, що з'єднує книжку з внутрішньою частиною обкладинки, а також слугує для оформлення книжки.

Х

хóбі (англ. *hobby* — коник, пристрасть), *невідм.*, с. Яке-небудь захоплення, улюблене заняття на дозвіллі.

хорáл (середньолатин. *choralis*, від грецьк. *choros* — хор), -у, ч. Церковний багатоголосий хоро-вий спів; хвалебна духовна пісня (*перев.* у католиків і протестантів). || Музичний твір у такій формі.

Ш

штáпель (нім. *Stapel* — купа), -ю, ч. Короткий (40–150 см) відрізок штучного волокна; з пучка штапелю отримують пряжу — штапельне волокно, а з неї — штапельні тканини.

штат (від нім. *Staat* — держава), -у, ч. 1. Державно-територіальна одиниця в складі деяких федеративних держав, яка користується тим або іншим ступенем самоврядування. 2. Постійний, установлений склад співробітників на якому-небудь підприємстві чи в установі.

ВІДПОВІДІ ДО ЗАВДАНЬ ІЗ КЛЮЧЕМ

с. 5. Енергодар. с. 6. Мова — не полова. с. 10. Вінегрет. с. 27. Єгор, Алла. с. 46. Футбол. с. 50. Хутро. с. 54. Манжет. с. 60. Алое. с. 69. Затемнення сонця. с. 83. «Кавказ», «Кобзар». с. 88. Остап, Андрій. с. 92. Барвінок. с. 96. Акула, росомаха. с. 102. Гуманізм. с. 104. Калина. с. 118. «Думка». с. 122. Лохина.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

с. 5. 1. А; 2. Г; 3. Д; 4. Б.

с. 10. 1. Д; 2. А; 3. Б; 4. Г.

с. 18. 1. А; 2. Г; 3. Б; 4. Д.

с. 19. Г.

с. 29. Б.

с. 52. 1. Б; 2. В; 3. А; 4. Д.

с. 78. 1. А; 2. Д; 3. Б; 4. В.

с. 80. 1. А; 2. Б; 3. В; 4. Д.

с. 88. 1. А; 2. Б; 3. Д; 4. В.

с. 90. 1. А; 2. Г; 3. В; 4. Д.

с. 92. 1. В; 2. Д; 3. Г; 4. Б.

с. 103. 1. Б; 2. Г; 3. А.

с. 107. 1. В; 2. А.

с. 110. 1. Г; 2. В.

с. 125. 1. Б; 2. А; 3. В; 4. В; 5. Г.

с. 134–135. 1. В; 2. Г; 3. Г; 4. Г; 5. Б; 6. Б; 7. Б; 8. В; 9. 1) Б, 2) А, 3) Д, 4) Г; 10. 1) Г, 2) А, 3) В, 4) Д; 11. 1) Д, 2) Б, 3) Г, 4) В; 12. 1) Б, 2) В, 3) Д, 4) Г.

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

ВСТУП

§ 1. Розвиток української мови	4
§ 2. Граматична основа. Односкладне та двоскладне речення (повторення)	9
§ 3. Просте ускладнене речення (вставні слова, звертання, однорідні члени речення).....	12
§ 4. Просте ускладнене речення (відокремлені члени речення)	16
§ 5. <i>Розвиток мовлення.</i> Вибірковий переказ тексту наукового стилю	19

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

§ 6. Пряма мова	21
§ 7. Непряма мова	26
§ 8. <i>Розвиток мовлення.</i> Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю	29
§ 9. Цитата як спосіб передавання чужої мови	32
§ 10. Діалог	36
§ 11. <i>Розвиток мовлення.</i> Твір-роздум на морально-етичну тему	41
§ 12. Складне речення та його ознаки	44
§ 13. Сполучникові й безсполучникові складні речення	48
§ 14. Складносурядне речення	52
§ 15. <i>Розвиток мовлення.</i> Усний твір-роздум на суспільну тему	56
§ 16. Розділові знаки в складносурядному реченні	58
§ 17. Складнопідрядне речення. Його будова й засоби зв'язку в ньому	62
§ 18. Основні види складнопідрядних речень	67
§ 19. <i>Розвиток мовлення.</i> Ділові папери. Заява	70
§ 20. Складнопідрядні речення з підрядними означальними та підрядними з'ясувальними	72
§ 21. Складнопідрядні речення з підрядними місця й часу	76

§ 22. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії і ступеня та підрядними порівняльними.....	80
§ 23. <i>Розвиток мовлення</i> . Ділові папери. Автобіографія	84
§ 24. Складнопідрядні речення з підрядними причини, мети, умови	86
§ 25. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими й допустовими.....	90
§ 26. Складнопідрядні речення з кількома підрядними.....	94
§ 27. <i>Розвиток мовлення</i> . Докладний письмовий переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням	98
§ 28. Безсполучникове складне речення.....	100
§ 29. Кома та крапка з комою в безсполучниковому складному реченні.....	103
§ 30. Двокрапка в безсполучниковому складному реченні.....	106
§ 31. Тире в безсполучниковому складному реченні.....	109
§ 32. Складне речення з різними видами зв'язку.....	112
§ 33. Текст і його основні ознаки.....	116
§ 34. Будова тексту. Мікротема й абзац. Ключові слова в тексті й абзаці.....	120
§ 35. Види й засоби міжфразового зв'язку	124
§ 36. <i>Розвиток мовлення</i> . Тези прочитаної науково-пізнавальної статті. Конспект ...	128
§ 37. Синтаксис простого речення (узагальнення й систематизація вивченого).....	130
§ 38. Пунктуація простого речення (узагальнення й систематизація вивченого).....	132
§ 39. Просте речення (тестування)	134
§ 40. <i>Розвиток мовлення</i> . Резюме.....	136
Короткий словник фразеологізмів	139
З орфографічного словника.....	142
З тлумачного словника.....	143
Із словника іншомовних слів.....	149
Відповіді до завдань	157

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

*В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що перебувають у вільному доступі*

Редактор *Н. Забаштанська*
Художнє оформлення, макет, обкладинка *Ю. Ясінської*
Художній редактор *Н. Антоненко*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної, О. Бідненко*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Підписано до друку 2.06. 2017 р. Формат 84×108/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура PeterbutgC. Друк офс.
Ум. др. арк. 16,8. Обл.-вид. арк. 18,93.
Умовн. фарбовідб. 67,2.
Наклад 128 712 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 13.
Тел./факс: (044) 287-11-88, (067) 407-50-73. Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота» на ПП «ЮНІСОФТ»
610336, м. Харків, вул. Морозова, 13 Б.
Свідоцтво ДК № 3461 від 14.04.2009 р.